

SZÓTS ZOLTÁN

Bonyhád a szovjetizálás idején (1944. november 29.–1949)

BEVEZETÉS, KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A politológus Bibó István, korabeli írásában – a magyar lakosság és a Vörös Hadsereg válságokkal terhelt viszonyát elemezve – megállapította, hogy a felszabadító, egyben megszálló hadsereg egy totális háború győztes résztvevőjeként bánt az általa harcban elfoglalt országgal, a háború szükségleteinek alárendelve érdekeit, megnehezítette a helybeliek életét.¹

A magyarországi sztálinista fordulat után az „1950. évi 10. számú törvényerejű rendelet április 4-ének Magyarország felszabadulása napjának nemzeti ünnepé nyilvánításáról” kimondta, hogy „1945. április 4. a legdöntőbb fordulat Magyarország ezeréves történetében,” mert ezen a napon „a dicsőséges szovjet hadsereg kiűzte országunk területéről a német fasiszták és magyar csatlósaiak utolsó hordáit, felszabadította az egész ország területét.” Hangsúlyozta, hogy Magyarország „függetlenségének oltalmazója, a béke legfőbb őre és legerősebb támasza a Szovjetunió, a dicsőséges szovjet hadsereg.” Az 1989-ig érvényben lévő törvény alapján tilos volt a szovjet hadsereg bírálata.²

Annak ellenére, hogy az 1960-as évek közepétől a magyar történetírás meghaladta a dogmatikus sztálinista történelemszemléletet, a téma tabu maradt, még burkoltan sem utalhattak a szintézisek megalkotói a negatívumokra. A Molnár Erik főszerkesztősége mellett megjelent *Magyarország története* csak arra korlátozta értékelését, hogy a fasiszmus elleni harcában a Vörös Hadsereg igénybe vette a felszabadított országok erőforrásait.³ A nagy szintézis, a tízkötetes Magyarország története is csak arra a tényre szorítkozott, hogy felszabadította az országot a német megszállás alól.⁴

Az MSZMP Tolna Megyei Bizottságának Archívuma a munkásmozgalom-történeti kutatás kapcsán végzett széleskörű dokumentum- és visszaemlékezés-gyűjtése ösztönzőleg hatott a világháború és koalíciós időszak helyi történéseinek feltárására. Az „évfordulós” helytörténetírás 1970-ben nem volt mentes az ideológiai aspektustól, mert a huszonöt éves évforduló mellett a lenini centenáriumot is ünnepelte egy tudományos ülészakon. Az archívumvezető K. Balog János előa-

¹ BIBÓ 1986, 18.

² 1950. évi 10. számú törvényerejű rendelet.

³ MOLNÁR 1971, 484.

⁴ RÁNKI 1988, 1216.

dásával, *Tolna megye felszabadulása és az élet megindulása* címmel és egy konferenciával, amely kéziratként jelent meg az aktuális tematikával.⁵

Az addigi kutatási eredmények öltöttek formát a Tolna Megyei Tanács Levéltára kiadványsorozatának önálló tematikus kötetében.⁶ A hadtörténeti jellegű tanulmány kitért az antifasiszta mozgalmakra, ide sorolva a magyarországi németység Hűséggel a Hazához mozgalmát is. A levéltárigazgató Puskás Attila kötetnyi terjedelmű tanulmánya levéltári forrásokat és a nagy idők tanúinak visszaemlékezéseit felhasználva taglalta a német megszállástól 1945 júniusáig a megye történetét. Kitért a szovjet katonai parancsnokságok tevékenységére, a hadicélok elérése érdekében a termelés, a közlekedés helyreállítására, az élet normalizálására. A megyeszékhely és a járások eseményei megjelennek a háborúról és az azt követő időszakról, különösen gyakorta a Völgységi járás és székhelye, Bonyhád esetében. Ennek oka részben az írott források megléte, a járás főszolgabírója iratainak gazdagsága, másrészt egy fiatal helytörténész, Solymár Imre munkássága, aki a visszaemlékezésekre támaszkodva tárta fel ezt az időszakot, majd tanulmánnyá érlelte levéltári forrásokkal.⁷

A rendszerváltás után a magyar történetírás ideológiai kötöttségektől mentesen kezelhette az addig tabunak számító kérdéseket, így a Vörös Hadsereg által elkövetett jogsértések, atrocitások, gazdasági károk is a kutathatókká váltak. A 20. század magyar történetével foglalkozó modern szintézisek már kimondták, hogy Magyarország megszállt országból – súlyos erőszakoskodások és rablások árán – újra megszállt országgá vált.⁸ 1989 után jelenhetett meg hazánkban olyan mű, amelyik nem felszabadítóként kezelte a Vörös Hadsereget. Az emigrációba vonult magyar politikusok írásai is csak ezt követően láttak napvilágot itthon.⁹

Feldolgozásra került a szovjet hadsereg gazdasági károkozása, a rekvirálások, a hadizsákmány és a hadsereg ellátásának kérdése. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára 2013-ban egy olyan dokumentumgyűjtemény létrehozását kezdeményezte, amelynek tárgya kifejezetten a Magyarországot megszálló szovjet csapatok 1945–1947 közötti tevékenysége. A kiadvány célkitűzése: hazánk 20. századi történetének jobb megismerése, a nemzeti önismeret fejlesztése, az évtizedekig tabutéma országos kitekintésű, módszeres kutatásokra épülő feltárása volt. A források szűkössége a háborús állapotokról az írásbeliség szüneteléséből fakadt, ezért a szórványos források összegyűjtésének kiemelkedő jelentősége volt. Az Országos Levéltár, továbbá a húsz megyei levéltár forrásait összegyűjtő vaskos kötetben önálló fejezetet szenteltek a lakossággal való érintkezésnek, az atrocitásoknak és a gazdasági károkozásnak.¹⁰

A Völgység lakossága a 18. század közepétől formálódó, sajátos táji munkamegosztásban élt a 20. század közepéig. Bonyhád, a többségében német nemzetiségű járás központja volt a német nemzetiség kulturális, majd részben politikai szerveződésének. Itt bontott zászlót a Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Szövetsége), és a Hűséggel a Hazához Mozgalom. 1941-ben Tolna megye lakóinak 26,7%-a volt német, a Völgységben a legmagasabb az ország járásai közül: 74,3%, a 39.037 főből 29.027. Ugyanakkor az egyik megyei centruma volt a zsidóságnak. Az 1941-es adat szerint a tájegység ezerötszáz fős izraelita közösségéből a legnagyobb a bonyhádi 1159 fővel. A táji munkamegosztáson túl etnikai munkamegosztás is létezett. A többségi németek áru-termelő földműveléssel, a magyarok földműveléssel, szőlő- és gyümölcstermesztéssel foglalkoztak. Jórészt az iparosok is közülük kerültek ki. A zsidók szervezték a kereskedelmet, valamint iparosként is működtek. A településszerkezet és a népesség tevékenysége kölcsönösen feltételezték egymást.

Bonyhád a 19. század végétől kezdve a vonzáskörzet falvainak közigazgatási, kereskedelmi, egészségügyi és kulturális szükségleteit is ellátta. A földrajzi adottságok, a dombos vidék, a nem túlságo-

⁵ SOMI 1970. Vö.: PUSKÁS 1970, 73–80.

⁶ K. BALOG 1972, 5–53; KISASSZONDY 1972, 373–464; PUSKÁS 1972, 55–370.

⁷ SOLYMÁR 1965, 4–17; SOLYMÁR 1970, 8–20; SOLYMÁR 1975a, 185–205.

⁸ PÖLÖSKEI – GERGELY – IZSÁK 1995; ROMSICS 2007.

⁹ BÖHM 1990, 122–123.

¹⁰ L. BALOGH 2015, 7.

san előnyös talajviszonyok, az itt élők gazdálkodásának országosan is ismert módszerei – istállózó állattartás, szőlőtermesztés, ipari növények termesztése – település- és tájformáló jelentőségűek voltak. A megyében kiemelkedő az iparosodottsága: a cipőgyár, a zománcgyár, a hengermalom és a többi kisebb üzem jelentős munkásréteget foglalkoztatott. A mezőgazdasági és ipari népesség mellett jelentős volt a helyi származású értelmiség, amely részben a hivatalokban és a szabad pályákon munkálkodott, jó hírű iskolákban tanított, vagy orvosként működött. A kereskedő és iparos réteg kapcsolatai és jelentősége túlnyúltak a megye határain. A népesség felekezeteit, termelő és értékesítő szövetkezeteit, iskoláit, a közigazgatást és az üzlethálózatot is egy egységes rendszer részeinek kell tekintenünk. Kialakultak a népesség igényeire és lehetőségeire épülő közösségi autonómiák. A terület népességeltartó képességének korlátozottságát leginkább a földelaprózódás okozta, amely a 19–20. század fordulójától kezdve kivándorlást, majd később „egykezést” eredményezett.¹¹

A holokauszt után, 1945-ben Bonyhádon már csak százhetven fős izraelita közösség létezett.¹² Az 1945-ös gyorsfelmérés szerint a németység megyei aránya 24,8%-ra esett vissza. A járásban 6373 fővel csökkent létszámuk, ebben összegződnek a Németországba menekültek, a háborús veszteségek és az a csaknem kétezer fő, akit az év januárjában az oroszok „málenkij robotra” hurcoltak el.¹³ Az ellenkező irányú folyamat, az 1945 tavaszától meginduló telepítés a népesség átmeneti növekedésével járt.

A népesség nemzetiségi-etnikai viszonylatai Bonyhád és a Völgyesség történetének specifikumát adják. Változását a háború utolsó szakaszában kezdődő, és 1948-ban nyugvópontra jutó völgyeségi, kikényszerített népességcserre hozta létre. Bonyhád története monografikus feldolgozásnak szinte minden területén megkerülhetetlen.

1944. november 29-e – a szovjet csapatok érkezése – után olyan korszak kezdődött Bonyhádon is, amelyben a politika dominanciája eluralta a hétköznapi életet. Tanulmányom a szovjet megszállással kezdődik és az 1949-es rendszerváltozással fejeződik be. A nemzetközi helyzet alakulása következtében – a Közép-Európában érvényesülő szovjet nagyhatalmi érdekek hatására – a polgári demokrácia intézményes kereteit legalább formálisan őrző, de a kommunista párt hatalmi befolyását egyre inkább érvényre juttató rendszer épült ki. 1947 nyara után a koalíciós kormányzást mind leplezetlenebbül felszámolták, így 1950-re, a tanácsrendszer létrejöttével kiteljesedett az egypártrendszer, a szovjet típusú proletárdiktatúra. Egyértelműen szovjetizálásként minősítette a korszakot a rendszerváltás utáni évtized magyar történetírása. Az energetikai ipar, a nagybankok és érdekeltségeikbe tartozó vállalatok, majd a száz munkásnál többet foglalkoztató üzemek államosítása, a magántulajdon korlátozása, a piaci automatizmusokat felváltó tervgazdálkodás, az egyoldalú nehézipari fejlesztést erőltető modernizációs iparosítás az elavult szovjet modellt másolta.¹⁴

ÚJ HATALMI STRUKTÚRA KIALAKULÁSA

Újrakezdés 1944–45-ben, a szovjet parancsnokság berendezkedése

A háborús front közeledésével, 1944. október közepétől megkezdődött a német katonaság és a németekkel szimpatizálók, főleg a Volksbund vezetői-tagjai és néhány nyilas, vagy csak az oroszoktól tartó lakosság nyugatra menekülése. Bonyhádról a németekkel elment, vagy általuk erőszakkal kilakoltatott személyek száma nyolcvanöt fő volt, járási szinten pedig ezerkétszáz fő távozott.¹⁵ 1944. november 27–28-án elhagyták Bonyhádot a magyar, illetve a községben nagy számban elszállásolt német csapatok. Kiszámú magyar utóvéd látta el a község védelmét. November 28-án

¹¹ LÁSZLÓ 1996, 191–195; SZÓTS 2007, 23.

¹² BLAU 2008, 93–94.

¹³ DURGONICSNÉ MOLNÁR 1992, 103.

¹⁴ ROZS 2000; ROMSICS 1999, 271, 276–294; ROMSICS 2007; KÁLI 2021.

¹⁵ MNL TML IV. 417. b. 1945. 04. 12. 935. 8. d.

1. kép. Lombos (Ledig) Alfréd
(Steib György gyűjteménye)

a cikói út felől elérték a szovjet előőrsök a Szent János hidat. Még aznap kisebb csatározás volt a borszönyi tetőn, ahol egy magyar folyamőr szakasz tűzharcba bocsátkozott az Alsóborszöny felől vonuló szovjet katonákkal. Az összetűzés mindkét oldalról hősi halott áldozatokkal járt.¹⁶ 1944. november 29-én a hajnali órákban megkezdtek benyomulásukat a nagyközségbe a Vörös Hadsereg egységei.¹⁷ Az első járőröket, kisebb egységeket a front irányába vonuló hadsereg követte.

A lakosság többsége visszahúzódott otthonába. Lombos (Ledig) Alfréd helyi református lelkész – nagy bátorságot tanúsítva – fehér zászlóval egyedül vette fel a kapcsolatot a vonuló egységgel (1. kép).¹⁸

A lelkész 1944. november 30-án a községházára hívta a demokratikus gondolkodású értelmiségieket és a szervezett munkások képviselőit, akik önszerveződéssel „Szociális Munkaközösséggé” alakultak. Részben ez a „népi szerv” alakult át – kibővülve további, paraszti származású tagokkal – a „13-as”, majd már az MKP vezetésével a „Húszas Bizottsággá”, amely tartotta a kapcsolatot az átvonuló szovjet csapatok vezetőivel, megszervezte a katonai kórházat és a sebesültellátást a gimnázium épületében, ellátta a nagyköz-

ség életének operatív irányítását, közigazgatási teendőit is.¹⁹

A „Bonyhádi Polgári Bizottság” birtokba vette Engel Ferenc elhagyott könyvnyomdáját (Perczel Mór utca 3.), és 1944. december 2-ától december 31-éig megbízta ifj. Ottoványi György nyomdászt annak működtetésével. Valószínűleg itt nyomtatták Babin őrnagy első, december 2-ára keltezett parancsát. Ez a szervezet, vagy a Szociális Munkaközösség lehetett, az értelmiségiek és a polgárok alkotta Polgári Demokrata Párt (PDP) csírája. Komoly okkal azért feltételezhető, mert annak januári vezetőségében a református lelkész szerepet vállalt, és a párt is itt rendezte be az irodáját.²⁰ Lombos Alfréd a polgárőrséget is megszervezte. A közbiztonság fenntartása Bonyhádon a frontátvonulás zavaros napjaiban (1944. november 29.–1944. december 6.), ha nem is tökéletesen, de viszonylag jól sikerült.²¹

Amikor a 3. Ukrán Front csapatai 1944. december 6-án Tolna megye teljes területét elfoglalták, azon a napon jelent meg a vármegye hivatalos lapjában az alispán rendelete az „*Orosz katonai alakulatok által foganatosított rekvirálások megakadályozásáról*”. Ebben felhívta a közigazgatási vezetők figyelmét arra, hogy a rekvirálásokkal kapcsolatos eseteket-panaszokat (pontos adatokkal: alakulat, tábori postaszám, autórendszám) a vele kötött megállapodás alapján közvetlenül a vármegye orosz katonai parancsnokának, Babin gárdaőrnagynak jelezzék a megadott három telefonszámon. A bejelentést követően az őrnagy a helyszínen orvosolja majd ezeket.²² Szerencsésnek mondható, hogy egy olyan orosz városparancsnokot neveztek ki aztán a nagyközségi helyőrség élére, aki kemény kézzel irányított, ugyanakkor elejét vette az atrocitásoknak (2. kép).

¹⁶ MNL TML IV. 417. b. 1945. 12. 05. 4017. 11. d.

¹⁷ SOLYMÁR 1975a, 186–187.

¹⁸ MNL TML XXXV. MSZMP TMB Gy./B/12. 1. d. Erményi János; PUSKÁS 1972, 140, 159.

¹⁹ MNL TML XXXV. MSZMP TMB Gy./B/12. 1. d. Tamás István; SOLYMÁR 1975a, 190–192; KERESZTES 2017, 320–321.

²⁰ MNL TML IV. 417.b. 1107./1945. (04. 28.) 8. d., 2080/1945. 9. d., 2361/1945. 9. d., 3579/1945.11.d.; MNL TML IV. 417. b. 179/1945. 02. 01. 7. d.

²¹ MNL TML XXXV. MSZMP TMB Gy./B/12. 1. d. Erményi János, Tamás István 1962; SOLYMÁR 1975a, 190–192; LÁSZLÓ 1987, 170.

²² K. BALOG 1972, 36; Tolna vármegye hivatalos lapja (XLIII. évf. 25. sz.) 224; MNL TML IV. 417. b. 1946. 01. 06. 108. 11. d. 11872. sz. alispáni rendelet.

Ivan Szergejevics Babin már november utolsó napján megérkezett Bonyhádra. Hivatalos ténykedését pár nappal később kezdte meg, az időt a járás viszonyaival való ismerkedésre használta fel. December 7-én foglalta el a helyét. A parancsnokság az akkori adóhivatal Perczel Mór utca 13. számú épületében rendezkedett be, létszáma ötven-hatvan fő lehetett. Ezzel a megszállók csaknem egyéves katonai igazgatása Bonyhádon megkezdődött. A már említett I. számú katonai parancs elrendelte az élet normalizálását, miszerint: az összes polgári hatóság teljesítse kötelességét, az összes kereskedelmi és iparvállalat folytassa működését, a hatóságok és a lakosság nyújtson támogatást a közintézmények munkájának újraindításában. A lakosság birtokában lévő fegyverek-lőszerek és rádiók beszolgáltatása, az éjszakai sötétítés és kijárási tilalom közvetve a katonai célkitűzéseket szolgálta.²³ 1945 tavaszán egy magasabb katonai parancsnokság is állomásozott Bonyhádon. A Rákóczi utca 55. számú házba²⁴ szállásolta be magát, amikor azonban a Vörös Hadsereg áttörte a Margit-vonalat a bécsi hadművelet során, távoztak.²⁵

Lombos Alfréd reálsan mérte fel helyzetét, amikor a kommunista antiklerikális világhatalom hadseregének képviselőjével tárgyalt. A szovjet parancsnokság érkezése előtti megbeszélésen kérte a jelenlévőket, ne említsék lelkész mivoltát, legyen ő csak a „Szociális Munkaközösség” elnöke. Amikor összehívta Babin városparancsnok a község vezetőit egy következő megbeszélésre, a kommandó azt üzenté, hogy „A pápa ne jöjjön!” Amikor tudomására hozták, Lombos távozott, mondván: „A mór megtette kötelességét, a mór mehet.”²⁶

A szovjet parancsnok meghatározó hatalmi pozícióját mutatja, hogy más személyi kérdésekben is döntéseket hozott. Utasítására 1944. december 18-ától a főszolgabírói hivatalt a vármegyei irodatiszt, Borsódy (Pirkner) Miklós vezette, mert minden „fogalmazáskari” tisztviselő korábban eltávozott. A községi vezetők viszont hivatalban maradtak.²⁷

A szovjet katonai parancsnokság megindította a hengermalom és az olajgyár termelését. A járásból a molnárokat munkába rendelték, mert a malomban éjjel-nappali műszakot vezettek be és Bonyhádon elegendő munkaerő nem állt rendelkezésre.²⁸ December 24-én a németek által Komlón leszerelt áramszolgáltatót Babin őrnagy közbenjárására helyreállították. A cipőgyár hadiüzem Hovcserenko főhadnagy parancsnokságával szovjet ellenőrzés alatt elkezdhetette működését.²⁹

1944. december 31-én Borsódy Miklós továbbította a bonyhádi orosz parancsnokság aznapi szóbeli parancsát: *„Azonnal összeírandók községe körjegyzősége területén élő németajkú (ennek elbírálásánál esetleg támpontul szolgálhat a népmozg.[almi] nyilvántartó lap 9. sz. rovata) 1927-től 1895 évben született férfiak és az 1925–1914. évben született nők, munkaszolgálat teljesítése szempontjából.”*³⁰

1945. január 2-án a következő hirdetményt dobolták ki Bonyhádon: *„A munkára kijelölt né-*

2. kép. Iván Szergejevics Babin a leányával a váraljai táborban, 1981 (Steib György gyűjteménye)

²³ PUSKÁS 1972, 144; SOLYMÁR 1975a, 187. A magyar változaton december 2-a, az orosz szövegben december 9-e a dátumozás.

²⁴ Pék Gáspár-féle ház, korábban Schmidt Jakab háza. Ma 53. szám átépítve.

²⁵ PUSKÁS 1972, 146; SOLYMÁR 1965, 15; SOLYMÁR 1970, 15; SOLYMÁR 1975a, 187, 192.

²⁶ SOLYMÁR 1975a, 192–193.

²⁷ PUSKÁS 1972, 138; MÁRKUS 2020, 265.

²⁸ MNL TML IV. 404.b. 112/1945.; SOLYMÁR 1975a, 189; PUSKÁS 1972, 150.

²⁹ MNL TML V. 709. d. 1944. 12. 21.; SOLYMÁR 1975a, 189.

³⁰ MNL TML IV. 417. b. 22/1944. 1945. 7.d., 2/1945. 01. 01. 3. d.

metajkú lakosság holnap, 3-án, délelőtt tíz órára tartozik a gimnáziumban jelentkezni. (...) Aki a parancsnak nem tesz eleget, orosz hadbírószági eljárás és haditörvényszék elé kerül.”³¹ 1945. január 5-én Bonyhádról, a gimnázium épületéből indult útjára a „németajkú” egyének „erőltetett menete”. Az emberek csomagjait lovas kocsikra rakták, őket magukat azonban gyalog hajtották Bátaszékre, majd onnan tovább Bajára, az ottani nagy gyűjtőtáborba, ahol a bevonatásuk és kiszállításuk megtörtént. Útközben megtudták, hogy az ún. „málenkij robot” (kis munka) nem kukoricatörést jelent Bácskában, hanem az útjuk a Szovjetunió kényszermunkatáboraihoz vezet.³²

A deportálás folytatódott 1945. január 18-án: „az orosz GPU tiszték 2. bonyhádi szereplése.” Há-

3. kép. Bonyhádi málenkij robotosok csoportja (Lohn Zsuzsanna gyűjteménye)

rom orosz tiszt jelent meg a főszolgabírói hivatalban, hogy munkaszolgálatosokat vegyenek újra igénybe a német lakosság köréből. Kérték, utasítsa a jegyzőket, hogy készítsenek kimutatást, de az előkészületekre időt nem adtak. Bonyhádon a válogatást pár óra múlva meg is kezdték. Ezen a listán szerepelt maga Borsódy Miklós is. Eljárásuk hatásáról így vall az irat: „Miután időközben megtudtuk, hogy az első csoport munkaszolgálatost külföldre szállították, a hivatal felzavart hangyabolyhoz hasonlított, mindenki pakolt és búcsúzkodott. Igen erélyes fellépésünknek és alkudozásunknak volt csak köszönhető, hogy aránylag kevés emberrel megelégedtek.”³³

Bonyhádról végül is – a levéltári listák szerint – 215 főt deportáltak 1945 januárjában a Szovjetunió lágereibe. A rendelkezésre álló magyar források szerint viszont legalább 234 főt hurcoltak kényszermunkára a bonyhádi németiség közül. A járásból összesen 2015 főt, ennek háromnegyedét a hónap első felében, mintegy ötszáz főt január közepe után. A civilek elhurcolása 1945 januárjában

³¹ MNL TML V. 709 d. 1945. 01. 02.

³² GONDA 2011, 346.

³³ MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 12. 236. 7. d.

olyan nagymértékű volt a járásban, amennyi elérte a Bács megyei, vagy északkelet-magyarországi régiós létszám kétharmadát, kétezer főt, ennek 10%-a Bonyhádra esett (3. kép).³⁴

A Szovjet Parancsnokság 1945 végéig működött Bonyhádön. Igazolja ezt az 1945. szeptember 10-én, Bonyhádön kelt 4. számú Parancs és az 1945. november 23-án kibocsátott igazolás az adóhivatal épületének az orosz katonai parancsnokság részéről történő átadásáról.³⁵

A megszálló Vörös Hadsereg 1944 decemberében a bonyhádi mellett a megyeszékhelyen vármegyei parancsnokságot létesített, Szekszárdon rendezkedett be később a Szövetségi Ellenőrző Bizottság Tolna Vármegyei kirendeltsége. Egészen az 1947-es békekötés ratifikálásáig ezek a szovjet katonai szervek képezték *„az első számú és minden téren megkerülhetetlen hatalmat a megye területén, ahogyan az országban másutt is.”*³⁶

A politikai pártok és szakszervezetek szerepe

1944 végén, 1945 első felében a helyi társadalmi erők megszervezésében nemcsak a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártoknak volt kiemelt szerepe Bonyhádön, hanem a szakszervezeteknek is. Az ipari-forgalmi jellegű településekbe sorolt, kereső nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak aránya a településen 43,6% volt 1941-ben, ennél magasabb, 57% csak a bányavidéken, Mázán és Nagymányokon fordult elő. A gyengén fejlett agrár jellegű megyében, az ipari településeken a gyáripari munkások, illetve a bányászok súlya érvényesült. 1944–1945 fordulóján, Bonyhádön 355 ipari munkást tartottak nyilván.³⁷

Az új hatalom kiépítésében – az átmeneti időszak spontán szerveződése után – a néphatalmi szervek is fontos szerepet játszottak. A Nemzeti Bizottságok és a Földigénylő Bizottságok 1945-ben kulcsszereplői voltak a helyi eseményeknek. Kezdetben szinte – csak a megszállók által korlátozott – teljhatalommal rendelkeztek. Az új társadalmi elrendeződést jelentős mértékben orientálta az Igazoló Bizottság és a Termelési Bizottság létrejötte és működése is. 1944 végén, 1945. január-februárjában Bonyhádön öt párt és négy szakszervezet szerveződött, vagy alakult újjá. 1945. március végére a szakszervezetek Szakmaközi Bizottságot is felállítottak.³⁸

A kommunista párt a Vörös Hadsereg bevonulása után mindenütt előnyös helyzetbe került. A megszállók támogatásával legtöbb községben, városban és megyében átvették a közigazgatási és a rendőri vezetést, megszállták a szakszervezeteket, így alapozták meg a hatalom tényleges birtoklását.³⁹

Elsőként – egy héttel a bonyhádi szovjet parancsnok megérkezése után – jött létre a Magyar Kommunista Párt bonyhádi szervezete.⁴⁰ A helyi kezdeményezés a cipőgyár korábbi szervezett munkásaitól, szakszervezeti vezetőitől indult el, hogy mennyiben bábáskodott a folyamatnál Babin őrnagy, arra csak következtetni tudok. Tamás István szerint 1944. december 14-én huszonnyolcan gyűltek össze. A cipőgyári Tamás István már a hónap elején felkereste a zománcgyári szakszervezetis Simon Sándort, majd a cipőgyáriak tárgyaltak Babin szovjet városparancsnokkal. A tagság (tizennyolc fő) háromtagú intéző bizottságot választott, a titkár Tamás István lett.⁴¹ A pártirodát a központban a Horthy (ma Szabadság) tér 6. számú házban rendezték be.

³⁴ MNL TML IV. 417. b. 1945. 03. 07. 334. 7. d. Kimutatás a MNL TML IV. 401. b. 189/1945. 71. d. szerint. A debreceni átvevő listáján tizenkét nő van még rajtuk kívül, tehát 234 fő az összes elhurcolt a magyar források szerint. Lohn Zsuzsanna kutatása. MNL HBML VIII.810.; VIZIN 2021. Egy januári irat Bonyhádrol kb. háromszáz főt ad meg. MNL TML IV. 417. b. 102/1945.; MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 22. 334. 7. d. A 2015 fő számított, MÁRKUS 2020, 392–394. szerint 2028 fő.

³⁵ MNL TML IV. 417. b. 1945. 09. 12. 3300. 10. d.; MNL TML IV. 417. b. 1945. 11. 23. 4051. Szprávka – Igazolás. 11. d.

³⁶ KÁLI 2021, 16.

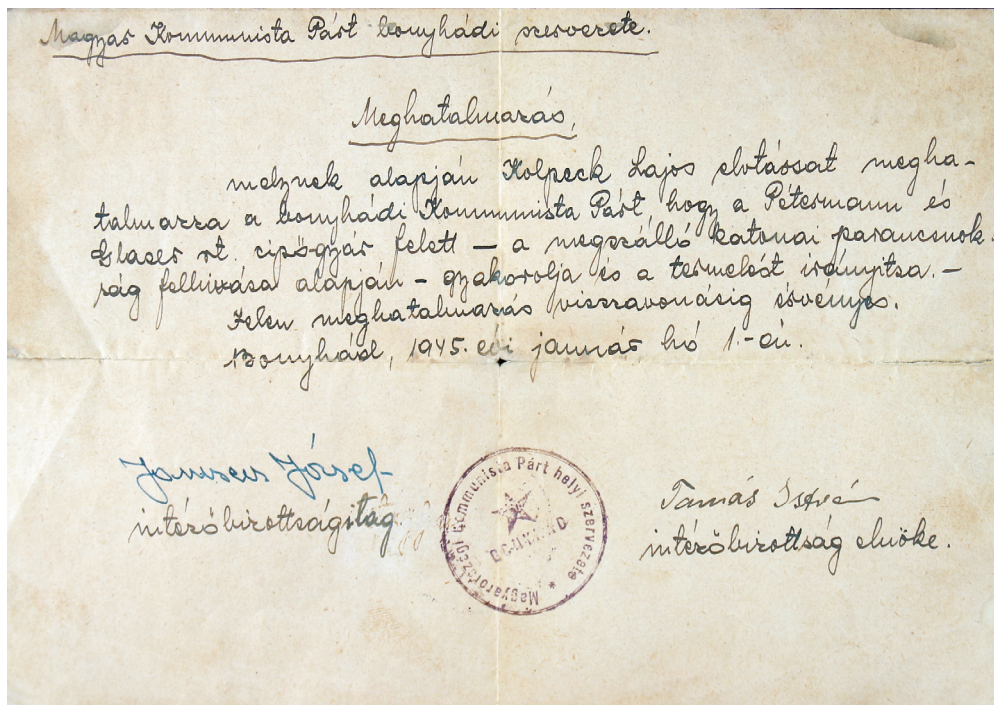
³⁷ MÁDAI 1992, 41; MNL TML IV. 417. b. 1945. 12/1944. 7. d.

³⁸ MNL TML XXXV. MSZMP TMB Gy./12. 1. d. Kolpek Lajos, 1962; MNL TML VI. 204. 28/1945. 12. 17.

³⁹ BÖHM 1990, 24.

⁴⁰ MNL TML XXXV. MSZMP TMB Gy./B/12. 1.d. Tamás István, 1962; SOLYMÁR 1970, 17. Utóbbi 1944. december 15-ét említi, tizennyolc párttagot nevez meg, ebből kilenc cipőgyári volt. MNL TML XIV. 69. Kolpek Lajos, Hetényi János, 1967. Nincs írott nyoma a párt alakulásának. „Bonyhád Kommunista”: MNL TML IV. 417. b. 1945. 03. 06. 498. 8. d. Kézbesítési ív 03. 12. Üres borítólap: „Kiadva” 1945. 03. 05. [!]

⁴¹ MNL TML XXXV. MSZMP TMB Gy./B/12. 1. d.; MNL TML XIV/69. Kovács József, 1967.

4. kép. Kolpek Lajos politikai megbízotti meghatalmazása (forrás: MNL TML MSZMP TMB Gy-B-22)

A párt privilegizált helyzetét mutatja, hogy 1945. február 3-án – központjuk utasítására hivatkozva – bejelentették, hogy lefoglalják a Volksbund-tagok által elhagyott lakóházakat. A főszolgabíró a törvénytelen akciót jelentette a főispánnak, aki a párttal történő egyezkedésre gondnok kinevezését javasolta.⁴²

Babin őrnagy városparancsnok és a kommunisták együttműködése konkrétabb formát öltött már 1945. január 1-jén, amikor is meghatalmaztak személyeket, hogy „az ügyvitelt és a közigazgatást pártpolitikai szempontból a megszálló katonai parancsnokság felhívása alapján irányítsa és ellenőrizze”, Kolpek Lajost a szovjet katonaságnak termelő cipőgyárnál, Hronyecz Jánost a Völgységi Járási Főszolgabírói Hivatalnál és Somogyi Jánost a községházánál történő politikai megbízotti meghatalmazásában (4. kép).⁴³

Az őrnagy felhívására az üzemekben – szovjet mintára, a termelési és közellátási problémák megoldására, közvetlen választással – „Ötösbizottságokat” hoztak létre. Ezek egyben a munkásellenőrzés szervei is voltak. 1945. február 14-én a Pétermann és Glaser Cipőgyárban hét tagból és hét póttagból álló Üzemi Bizottság alakult. Elnöke Kolpek Lajos, elnökhelyettese Hetényi János volt. Március 26-án újráválasztották hat rendes és hat póttaggal.⁴⁴

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tizenegy főből álló bonyhádi szervezetének megalakulását Karl Gusztáv elnök jelentette be 1945. január 18-án. A Vörös Hadsereg bonyhádi parancsnoka 25-én hozzájárult a működéséhez, és a Perczel Mór utca 17. számú (Berde-féle ház) alatti ingatlant rendelkezésükre bocsájtotta. A február 11-én itt tartandó nyilvános népgyűlést az elnök jelentette be a főszolgabírósnak. 1945. májusában az SzDP párthelyisége a Krausz-féle ház lett a Szent Imre utca 8. alatt.⁴⁵

⁴² MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 13. 201. 7. d.

⁴³ PUSKÁS 1972, 167; MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 06. 61. 7. d.

⁴⁴ SOLYMÁR 1975b, 189–190; STEIB 2021, 44, 47–51; MNL TML XIV. 69. Kovács József, 1967. Az 1945. júniusi gyári létszám 357 fő volt, a kétszáz fő feletti munkáslétszám után négy-négy, a tisztviselői létszám tizenöt-ötven közötti létszám után két főt választhattak a rendelet 3.§-a szerint. 1945. évi 50.100. Ip. M. számú rendelet az üzemi bizottságokról 332–336.

⁴⁵ MNL TML IV. 417. b. 491/1945. 8. d.; MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 09. 234. 7. d. Berde Mózes orvos és Krausz Sándor rőföske-reskedő a holokauszt áldozata. BLAU 2008, 79, 84, 88, 183, 191.

A bonyhádi MKP alakuló ülésén jelen lévő Lábady (Nusser) Antal orvos és Nusser János kőművesmester lettek a Független Kisgazda és Polgári Párt helyi szervezői.⁴⁶ Az egyetlen országosan is ismert bonyhádi politikus ebben az időben Lábady Antal volt. A Bonyhádi Tagozat ülésén – az 1945. február 6-ai jegyzőkönyv szerint – negyvenhárom fő jelent meg. Elnöke Trohn György gabonakereskedő lett. Döntöttek a Szent Imre utca 3. szám alatti iroda bérletéről. A Paraszttszövetség, a Kisgazdapárt „szakszervezete” 1945. március 29-én az FKgP bonyhádi hivatalos helyiségében bontott zászlót, elnöknek ifj. Weiszenburger József gazdasági elöljárót választották meg. Még ebben a hónapban ifjúsági csoportot szerveztek.⁴⁷

A Nemzeti Parasztpárt a bonyhádi legnagyobb létszámú ötvenegy fős alakuló üléssel 1945. január 18-án jött létre. Főleg német nevek szerepelnek a jegyzőkönyvben. A helyszín is sokat mondó: az FKgP irodája volt. Ifj. Weiszenburger József, Bach Ádám és Vetter Jakab lettek a választott vezetőik.⁴⁸

A megyében a Tolna Megyei Hírlap 1945. március 3-ai száma alapján vált ismertté a Nemzeti Parasztpárt programja a radikális földreformról. Ennek hatására ifj. Weiszenburger József bejelentette, a párt a járási szervezeteit megszüntette. Erről Bonyhád mellett tizenhárom falu előjáróságát is értesítették, ez mutatja a párt akkori járási szervezettségét.⁴⁹ Az NPP bonyhádi újrakezdéséről 1945 áprilisában van adat, id. Kovács István, Tihanyi Lajos és Ritzer Ádám alkotta a vezetőséget.⁵⁰

Boross László 1945. január 18-án jelentette a főszoigabírósnak a „Demokratikus Polgári Párt” Bonyhád községi megalakulását. Vezetősége: Lombos Alfréd, Siklósi Tamás, Maros László, Handl János és Boross László. Huszonkilenc fős tagnévsort csatoltak.⁵¹ A párt bonyhádi tagozata 1945. február 2-án a Perczel Mór utca 3. szám alatti párthelyiségében alakuló közgyűlést tartott.⁵²

A szakszervezetek sem maradtak el létszámban, szervezettségben a pártoktól. A Magyar Bőripari Munkások Szabad Szakszervezete bonyhádi csoportja 1945. január 21-én alakult újjá. A közgyűlés ötvenkét tagja Kolpek Lajost választotta elnöké.⁵³ Az Építőmunkások Szabad Szakszervezete bonyhádi csoportja 1945. február 4-ei újralakuló közgyűlésén harmincegy fő választott elnököt Schmidt János személyében. Helyiségüket Grill Zoltán Vörösmarty tér 23. alatti termében jegyezték.⁵⁴ A Postások Szabad Szakszervezete bonyhádi csoportja alakuló közgyűlése 1945. május 10-én vezetőséget választott. Elnökük: Krassói Hugó lett, a tagok száma huszonhárom fő volt.⁵⁵

A megyei lap így tudósított a nevelők szervezkedéséről: „A Völgységi járási nevelők Szabad-szakszervezetének megalakulása Bonyhádon. Június 7-én Bonyhádon népes közgyűlést tartott az Ipartestület székházában a nevelők tábora, megválasztotta a vezetőséget (...) Bajor János népiskolai igazgató elnök (...)”⁵⁶ A különféle szakmák együttműködésének összefogására 1945. december 31-én létrehozták a Magyar Szakszervezetek Völgységi Járási Titkárságát, jelezvén a szakszervezeti szervezettség erősségét.⁵⁷

⁴⁶ MNL TML XXXV. MSZMP TMB Gy./B/ 12. 1. d. Simon Sándor, 1962; MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 07. 193. 7. d.

⁴⁷ MNL TML IV. 417. b. 852/1945. 8. d.; MNL TML IV. 417. b. 1132/1945. 8. d.

⁴⁸ MNL TML IV. 417. b. 492/1945. 8. d. Weiszenburger József r. k. 36 éves, 4 év gazdasági szakiskola, 20 kh.; MNL TML IV. 417. b. 710/1945. (04. 04.) 8. d.

⁴⁹ MNL TML IV. 401. b. 394/1945. 03. 27. 394. 8. d.; PUSKÁS 1972, 227.

⁵⁰ MNL TML IV. 417. b. 1945. 04. 07. 814–815. A forrásban Ritzer szerepel, Ritzel nevűek vannak.

⁵¹ A lakások szóródása: 9 darab Perczel Mór utca, 13 darab Oblath köz, a tagok között: Péterfi (Pétermann) Jakab cipőgyáros. MNL TML IV. 417. b. 1945. 01. 19. 104. 7. d.

⁵² MNL TML IV. 417. b. 179/1945. 02. 01. Boross László olajosmag- és gabonakereskedő; MNL TML IV. 417. b. 1132/1945. 8. d., Handl János szobafestő mester; MNL TML IV. 417. b. 75/1945. 3. d.; MNL TML IV. 417. b. 179/1945. 8. d., tag: Lékay Rezső írószer- és papírnagykereskedő; MNL TML IV. 417. b. 1945. 04. 10. 896. 8. d. A volt Engel Ferenc nyomdája, a holokauszt áldozata háza. BLAU 2008, 85, 184, 193.

⁵³ MNL TML IV. 417. b. 1945. 01. 29. 154. 7. d.

⁵⁴ MNL TML IV. 417. b. 1945. 192/1945. 7. d.

⁵⁵ MNL TML IV. 417. b. 1695/1945. 05. 17. 9. d.

⁵⁶ A völgységi járási nevelők Szabadszakszervezetének megalakulása Bonyhádon. TN 1945. június 17. (I. évf. 36. sz.) 4.

⁵⁷ MNL TML VI. 204. 28-29/1945. 12. 17.

A pártok társadalmi bázisa

A megye egyik legiparosodottabb településén a szociáldemokraták szervezettsége kiemelkedő volt az ipari munkásság körében. Már 1945. július végén a tagság számának emelkedése miatt új, kibővített vezetőséget választottak.⁵⁸ A párt regisztere sajnos nem differenciál, amikor a három legnagyobb foglalkoztató üzemnél – cipőgyár, zománcgyár, malom – nem tesz különbséget szakmunkás, segédmunkás vagy tisztviselő között, de valószínű, hogy a pártok közül egyedülálló módon magában foglalja az ipari munkás társadalom elitjét, ami az SzDP országos tagságára is jellemző. A párt a kisiparosok és a hivatalnokok, valamint a kereskedők körében is kiterjedt befolyással bírt, sőt földműves tagsága is számottevő volt. Saját értelmiségi holdudvarában ügyvéd, orvos, tanár foglalkozásúak is megtalálhatók voltak. Különleges, hogy a cipőgyár tulajdonosa, Karl Gusztáv lett éppen e munkáspárt nagy befolyású választott vezetője.

A másik munkáspárt alapítói elsősorban a cipőgyár szervezett munkásai voltak. Még nem jelentkezik az országos tendencia, az MKP-tagság nagyarányú szórtsága. Jellemző adat, hogy a zománcgyárban először csak ketten, majd hárman léptek be a kommunista pártba, addig a szociáldemokratákhoz mintegy hatvanan (1. táblázat).⁵⁹

Az adatok nem mutatják markánsan, hogy a legtöbb német gazda a Kisgazda Párt bázisát alkotta. Ha viszont megnézzük a tagság lakhely szerinti tagolódását, egyértelműen látszik, hogy egy fő kivételével mindenki az egyik „parasztutcában” (a Rákóczi Ferenc) lakott.

A Nemzeti Parasztpárt első megszerveződése idején a tagok többsége német „földműves” volt. Az ötvenegy alapító tag közül csak öt lakott a két „parasztutcán”, a gr. Tisza István (ma Dózsa György), valamint a Rákóczi utcán kívül.⁶⁰

A legkiegyenlítettebb alakzatnak a pártpólus jobboldalán elhelyezkedő Polgári Demokrata Párt alapító tagsága mutatkozott. Az iparosok (szakmunkások), kereskedők, hivatalnokok (értelmiségiek) szinte azonos súllyal szerepeltek.⁶¹

Nem elhanyagolható az értelmiség szerepe a már ekkor kisvárosi jellegű Bonyhád nagyközségben. Képviselő-testületében volt ügyvéd: Siklósi Tamás közjegyző; orvos: Lábady Antal és Bese (Schreck) Ádám; állatorvos: Csörsz Aladár. A bonyhádi tanító-tanár társadalom a helyi úri középosztály részét képezte a maga gondolkodásával, vallásosságával, erkölcsi és politikai nézeteivel. E rétegből az új „népi demokratikus” világban is akadtak kiemelkedő személyiségek, részben hivatalból is, de részben tisztük, erkölcsi tartásuk révén is hallatták hangjukat a legtöbb közérdeket érintő kérdésben: Rózsa Sándor, Kerényi (Kunszt) Henrik, Dlusztus Imre tanárok; Pór (Bauer) József apát, Lombos Alfréd református lelkész a bonyhádi közelet jeles személyiségei voltak.

Pártok a nemzetgyűlési választásokon

Az 1945. november 4-ei nemzetgyűlési választások az addigi legdemokratikusabb voksolás volt, titkos és csaknem általános választójog jellemezte. Az 1945. évi VIII. törvény a nemzetgyűlési választásokról a választójogból kizárta az aktív háborús politikai szerepvállalás miatt azokat, akik népbíróági ítélet vagy eljárás továbbá internálás alatt álltak, vagy a fasisztának minősített egyesületek vezetői voltak. A kollektív bűnösség elvét érvényesítve viszont nem szavazhattak azok, akik német nemzetiségüket megvallották.⁶²

A pártok társadalmi támogatottságát a választásokon elért eredmények jól tükrözték. A Független Kisgazdapárt elsőpró sikerét hozta az országos 57%-os arány. Tolna megyében ezt jóval felül-

⁵⁸ MNL TML XXXV. MSZMP TMB Gy./B/6 1.d. 1946 augusztusa utáni regiszterben 614 név szerepel. MNL TML XXXV.1.d. MSZMP TMB Gy./B/5.

⁵⁹ A Magyar Kommunista Párt Bonyhádon. ÚD 1945. február 7. (II. évf. 30. sz.) 4; MNL TML XXXV. 1. d. MSZMP TMB Gy./B/12, Simon Sándor.

⁶⁰ MNL TML IV. 417. b. 492/1945. 8. d.

⁶¹ MNL TML IV. 417. b. 104/1945. 179/1945. 7. d.

⁶² 1945. évi VIII. törvény 5.§ 10. pont; VIDA 1999, 721–736.

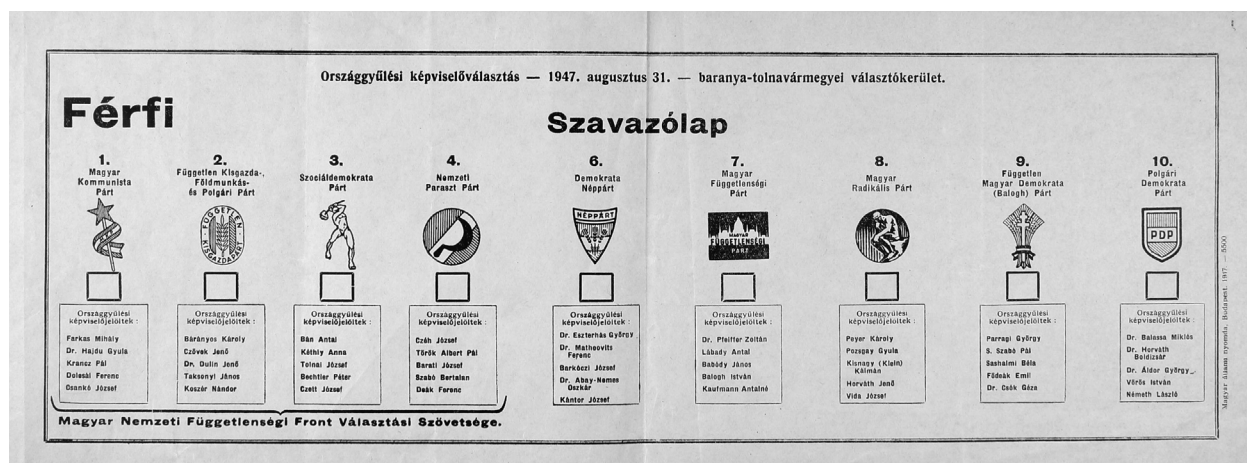
múlta. A második az SzDP, a harmadik az MKP volt 17–17%-kal, Tolnában ennél kevesebbel. Az NPP az országos átlagát, a 7%-ot felülmúlva a megyében, szorosán az MKP mögé került, a PDP 2% alatti arányt ért el (2. táblázat).

Bonyhád nagyközség választói az FKgP-re a megyeinél is magasabb arányban voksoltak, az SzDP nem sokkal maradt el az országos százalékától, az MKP 10, az NPP 5% alatt maradt. A hatalmi pozíciókat kisajátító, a megszálló Vörös Hadsereg által támogatott kommunisták egyértelmű elutasításban részesültek.

A kisgazdapárt választási győzelmét a megye paraszttömegeinek köszönhetette, akik saját szervezetüknek tekintették, a szervezetsége a járás falvaiban is egyértelműen a legmagasabb volt. A katolikus egyház támogatását is bírták.⁶³

Bonyhádon 1945-ben a kispolgári-polgári rétegek miatt volt magasabb a polgári demokrata szavazatok száma. Az összes szavazatoknak 15,9%-át kapta az SzDP, míg az MKP csak 7,5%-át.⁶⁴ Az MKP szervezetsége és befolyása, bár ekkor még a németellenes táborot erősítette, jóval kisebb volt az agrárfalvakban. A bonyhádi kommunista párt az ideiglenes választási névjegyzék ellen kifogást emelt: még 174 – névjegyzékben szereplő – német kizárását követelték, de sikertelenül.⁶⁵

Az 1947. augusztusi választásokra lényegesen megváltoztak a párterőviszonyok. A Baloldali Blokk pártjainak változatos eszközöket felvonultató 1946–1947. évi offenzívája a Független Kisgazdapárt pozícióinak jelentős meggyengülését eredményezte. A Kisgazdapárt válsága Nagy Ferenc miniszterelnök távozása után mélypontra jutott, melyet a Dobi István által vezetett új baloldali szárny hatalomra jutása 1947. június elején tovább erodált (5. kép).

5. kép. Szavazólap (forrás: MNL TML MSZMP TMB 1947. 08. 31. Gy-B 18)

Az FKgP Tolna megyei vezetése is a választási küzdelem idején élte meg legnagyobb krízisét: a megyei vezetésben fordulat következett be, sokan elhagyták a pártot, mert a koalíción kívüli pártok felé orientálódtak.⁶⁶

A Magyar Szabadság Párt 1947 tavaszi szervezkedési hulláma a kisgazdapárti kiábrándult tömegek megnyerésére a polgári erőket tömörítette. 1947. március–áprilisában az FKgP-ből kizárt képviselők az MSZP-ben politizálva kezükbe vették a szervezés feladatát. Tolna megyei zászlóbontására 1947. március 30-án került sor Cikón, a Volksbund „sásfészkében”, a volt kisgazdapárti képviselő Lábady Antal vezetésével, mintegy százhusz fővel. Április–májusban a megye több helységében, így

⁶³ IZSÁK 1974, 38.

⁶⁴ MÁDAI 1992, 41.

⁶⁵ Borítón olvasható: „Tárgytalan.” 1945. 10. 24. MNL TML IV. 417. b. 67/1945. 3. d.

⁶⁶ VIDA 2001, 170; IZSÁK 1974, 68–69, 104–105.

Bonyhádon is alakult szervezete. A párt tevékenysége az 1947-es választások előtt élénkült meg.⁶⁷

A Magyar Függetlenségi Párt az MSZP örökébe lépett, ezért lehetett olyan sikeres, hogy két-három hét alatt huszonhárom fővárosi és több száz vidéki szervezetet hozhatott létre. Vezetősége és képviselőjelöltjei is a voltak, a szabadságpártiakból és nagyjából a kisgazdapárt alapítóiból, köztük volt Lábady Antal is. A Szabadság Párt „önfeloszlata” után tagjai beléptek az MFP-be, így számottevő szervezési köre Bonyhád és Cikó volt. Utóbbi faluban érdekszférájukba vonták a helyi NPP-t (3. táblázat).⁶⁸

Az 1945. évi VIII. tc. 5. §-ának 8. pontja akként módosult, hogy „*nincs választójoga annak, aki nek földbirtokát az említett pontban felsorolt valamely okból a 600/1945. ME sz. rendelet 4. §-a alapján jogerős határozattal elkobozták.*”⁶⁹

A járásban igen magas, 35,4% volt a választásból kizártak száma, összehasonlítva, országos szinten csak 8,4, Tolna megyében 12,3%. Nem voksolhattak az ún. nyugatosok sem, akik vagy nyugaton estek hadifogságba, vagy a szovjet hadsereg elől menekülve hagyták el az országot és 1945. október 31-e után tértek haza. Bonyhád esetében ez elérte a 10%-ot, a járásban összesen a 412 főt. Ez a jelentős eltérés tehát a németek kizárásából adódott.⁷⁰ Bonyhád esetében differenciáltabb képet kapunk, a helyiek aránya egyötöd fölötti, a bukovinai székelyek az erdélyi székelyekkel együtt csak 15%. A kialakult lakossági szerkezetet összevetve a választási eredményekkel, igazolódik a feltételezés a pártpreferenciák és a lakóhelyek összefüggéséről. Bonyhádon a Parasztpárt szinte azonos arányú a bukovinai székelyek lakossági részesedésével. Az SzDP a gyári munkás-kispolgári szavazótáborra csaknem azonos párttagságával. A győztes ellenzéki MFP 36%-a a párt és Lábady Antal sikerességét mutatja.

Pártharcok, út a tanácsrendszer kiépüléséhez (1945–1949)

A bonyhádi pártviszonyok csak részben tükrözték az országos és a Tolna megyei helyzetet. A politikai csatározások a Kisgazdapárt, az SzDP, PDP, a polgári erők és az MKP, illetve az egyre inkább befolyása alá kerülő szövetségese, az NPP között zajlottak.⁷¹ A rendszeres összecsapások főleg a néphatalmi szervekben, részben a községi önkormányzatok testületi ülésein voltak. Bonyhádon a nagy múltú és széles bázissal bíró szociáldemokraták és a nemrég alakult kommunisták rivalizálásával kezdődött a Nemzeti Bizottság tevékenysége.

1945. február 4-én a kommunista párt párthelyiségében tartott pártközi értekezleten egyetlen napirend az NB megalakítása volt, ezen a kezdeményező kommunisták hét, a PDP öt, az SzDP négy, a szakszervezet kettő, az NPP részéről egy fővel vett részt.⁷² Két nappal később a szociáldemokrata Karl Gusztáv elnök és a kommunista Somogyi József jegyző megválasztásával a NB bejelentette megalakulását. Másnap az FKGP vezetői panasszal éltek, Nusser János és Keller Jenő kizárása, továbbá az NB 1945. február 7-ei sérelmes határozata ellen, melynek alapja az volt, hogy nincs írásos nyoma a párt megalakulásának. Az FKGP pártvezetőség átiratában február 7-én kérte, hogy a délután 3 órakor tartott ülésen, a községi képviselő-testületi választáson két kiküldöttjük részt vehessen. Az NB a főispán döntésétől tette függővé a kiegészítést, de az nem látta szükségesnek a később alakult párt részvételét.⁷³ A kormányrendelet határidőhöz kötötte a pártok alakulását. A határidő utolsó napja 1945. január 18-a volt, mely egybeesett az orosz GPU második akciójával: a

⁶⁷ Cikón a tagok a telepesekből verbuválódtak, szinte megszüntetve az NPP-t a faluban. Ugyanakkor Lábady a parlamenti felszólalásában a népességszere arányait festette le. Nemzetgyűlési Napló 1952, 445–448; IZSÁK 1974, 54, 83, 100.

⁶⁸ IZSÁK 1974, 70; IZSÁK 1994, 105–106; VIDA 2001, 97–98.

⁶⁹ 1947. évi XXII. törvénycikk.

⁷⁰ CSEKŐ 2001, 115.

⁷¹ ROZS 2000 szerint Siklóson is az SzDP a kisgazdákat támogatta.

⁷² MNL TML XVII. 2. 1945. 02. 04. 2–8., 02. 05. 11–12., 02. 07. 13–15. jkv.; K. BALOG 1988. Az NPP képviselője későn kapta a meghívót, ezért jött egyedül. A kisgazdák távolmaradásának oka nem derült ki.

⁷³ A főispán 1945. február 18-án a NB megalakulását tudomásul vette, de hozzátette, a 14/1945. ME sz. rendelet szerint az NB kiegészítendő. MNL TML IV. 401. b. 120/1945.

főszolgabírószágon kialakult zűrzavarban a kispapok két megbízottjának bejelentését az akta mellé helyezték, csak hetekkel később iktatták, tehát a párt időben bejelentette megalakulását, de az nem emelkedett jogerőre.⁷⁴

Lombos Alfréd felreállítását követően a polgárőrség kommunista pártirányítás alá került: nemcsak a közbiztonságért felelt, hanem politikailag elkötelezett szervezet lett. Az MKP arra törekedett, hogy minél több testület, népi bizottság vezető funkcióját megszerezzék. Az első Földigénylő Bizottság élére az NB jegyzője, Somogyi József került, a rendőrség megszervezésére Jancsecz Antal kapott megbízást a kommunista főispántól. A nemzeti parasztpárt megszűnése a szakszervezeti küldöttek behívását eredményezte, mely a baloldali szavazatokat erősítette a Nemzeti Bizottságban. A Parasztszövetség két képviselője május elején beülhetett, június közepén a betelepülő bukovinai székelyek parasztpárti delegáltjai váltották fel őket.⁷⁵

A Nemzeti Bizottság 1945. április 10-ei rendkívüli ülésén olyan éles véleménykülönbség alakult ki a pártok között, hogy egy hétig szünetelt a bizottság működése. Bonyhádon a kommunista irányítás alatt álló rendőrség letartóztatott 37 embert. Az SzDP, az FKGP és a PDP a főispánhoz fordult az ártatlanok védelmében.

A pártok véleménykülönbsége a későbbiekben is fokozódott. Karl Gusztáv tiltakozott a volksbundosok kitelepítését végző rendőrség önkényes eljárása, a falvak lakosságának vásártérre történő kihajtása és válogatása ellen. A kispap Lábady Antal, a szociáldemokrata Vágvölgyi János csatlakozott a véleményhez, a kommunista Schuch Fülöp és Somogyi János a rendőrséget vette védelmébe. Lábady Antal a lengyeli internáló táborban garázdálkodó suhancok elleni fellépést követelt a rendőrségtől, egyben felvetette a rendőrség újjászervezését, hogy az ne csak a kommunisták privilégiuma legyen. A pártok között kialakult törésvonalak megmaradtak később is ezekben a kérdésekben.⁷⁶ Az április eleji törés után kimondták, hogy a nem bizottsági tagok nem kívánatosak az üléseken, az SzDP pécsi titkárát kizárták, egy orosz tisztet, a városparancsnokság „politikai kapitányát” pedig beengedték.⁷⁷

Solymár Imre „*az SZDP júniusi pozíciószerző törekvéseinek*” tulajdonította a bizottság vitáit,⁷⁸ kiderült, hogy a bonyhádi kommunisták joggal támadhatók. Előbb a Jancsecz testvérek és Hronyecz János üzeneteire derült fény a kitelepítés során elkövetett visszaélések miatt, ezért Jancsecz Antalnak távoznia kellett a rendőrség éléről, a szociáldemokrata Vágvölgyi János I. a politikai osztály irányítója lett. A kommunista bizottsági tag Schuch Fülöp Ceglédre került ide, az SzDP már 1945. július 1-én felvetette zűrés múltját a ceglédi politikai rendőrség vádirata alapján. Az érintett hamis vádnak nyilvánította, ami mögött az MKP lejáratása a cél. Július 18-án az MKP visszahívta az NB-ből és a községi előjárásból.⁷⁹ Karl Gusztáv nehezményezte Somogyi János hármasszervezési részvételét, mert a földigénylő bizottságban is elnök, összeférhetetlenségre hivatkozott.⁸⁰

A másik oldal a választások előtt a sajtóban indított támadást. Azzal vádolták meg a bonyhádi Nemzeti Bizottságot, hogy „*a rendőrség politikai osztályának vezetésére olyan valakit jelölt, aki ettől az állástól már egyszer felmentést kapott, s aki ellen éppen a politikai rendőrségen adatok halma, vaskos jegyzőkönyvek tanúskodnak.*” A cikkíró egy oldalvágással támadta a „testvérpártot”, amikor hozzátette: „*amíg egyes pártok elnöki székéből cipőgyárosok védik és képviselik a »munkásérdekeket«, nehezen fog megszületni az annyit hangoztatott munkássegység és inkább ilyen »reakciók*

⁷⁴ MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 12. 236. 7. d.

⁷⁵ MNL TML XVII. 2. 1945. 02. 07. 13–15., 03. 23. 20–21., 05. 09. 38–39., 06. 13. 55–58. jkv.; MNL TML XVII. 512. 04. 22. jkv. 3. d.

⁷⁶ MNL TML XVII. 2. 1945. 04. 10. 27–28., 04. 25. 33–35., 05. 22. 42–44. jkv.

⁷⁷ MNL TML XVII. 2. 04. 18. 29–32. jkv.

⁷⁸ SOLYMÁR 1975a, 196.

⁷⁹ MNL TML XVII. 2. 1945. 05. 30. 48–50., 06. 01. 51–53., 07. 18. 73–75. jkv.

⁸⁰ MNL TML XXXV. 1. d. MSZMP TMB iratai. Gy./B/ 6.; MNL TML XVII. 2. 1945. 08. 22. 80–84. jkv., lásd még: MNL TML XVII. 404. 1110–1118, 1131. 1. d., 2805–2815. 3. d. Kalis Sámuel politikai nyomozó ügye, ebben érintett Jancsecz Antal és Jancsecz József falvakban elkövetett visszaélésekben. FKGP, SzDP Bonyhád feljelentése.

jelenségek» ismétlődnek majd meg, – mint a bonyhádi Nemzeti Bizottság legutóbbi ülésén.” A Nemzeti Bizottság a rágalomra helyreigazítást kért.⁸¹

Az SzDP vezetőségi tagját, Straicher Benőt, *„Bonyhád társadalmának népszerű, rokonszenves tagját”* a vármegyei rendőrkapitányság internálta. Az NB határozatban kérte az ügyvéd internálásának megszüntetését, ügyének a bíróságra való áttételét. Megítélésük szerint szökésétől nem kellett tartani, ezért a rendőri felügyeletet elég biztosítéknak vélték.⁸²

Az MKP és az NPP bizottsági tagjai kezdettől megragadták a lehetőségeket az FKgP, SzDP és a PDP támadására, az ő tagjaiknak múltjában kerestek kivetnivalót az igazolási eljárások alkalmával. Vágvölgyi János II. segédrendőr letartóztatása után bizottságot állítottak fel ügyének kivizsgálására. Ezen az ülésen éles pengeváltásra került sor: a kommunista Gaál Miklós megjegyezte, hogy a köztársaság kikiáltásának ünnepségén pártja teljes létszámmal részt vett, az FKgP vezetősége pedig nem. A kisgazdák nehezményezték az ünnepi műsorban elhangzó Internacionálét, László Antal parasztpárti képviselő erre azt javasolta, hogy váltsák le a kisgazda vezetőséget.⁸³

1947 elején a köztársaság elleni összeesküvés kapóra jött az MKP-nek a kisgazdapárt *„leszalámizálására.”* László Antal az országos jelenségek helyi megnyilvánulásaként megbélyegezte az összeesküvést, követelte az abban résztvevők megbüntetését. Az NB határozatát eljuttatták Nagy Ferenc miniszterelnökhöz. Az országgyűlési választások után a hatalmi harc már eldőlt az MKP javára. 1947 decemberében a bonyhádi Nemzeti Bizottság – egyhangú határozatában – a Magyar Függetlenségi Párt betiltását kérte a kormánytól.⁸⁴

Az MKP folytatta a szalámitaktikát a szociáldemokraták felszeletelésével.⁸⁵ 1948. februári 22-ei bonyhádi járási konferenciáján Rapai Gyula járási titkár beszámolójában bírálta a *„Szoc. Dem.”* helytelen politikáját, melynek jobboldala a reakciót képviseli. A megyei kiküldött azzal kérkedett, hogy míg 1947-ben a járásban ezernégyszáz párttagjuk volt, mára háromezres létszámukkal a járás legerősebbjei. A közigazgatási vezetők már alkalmazkodtak az új politikai helyzethez. *„A közigazgatásban komoly eredményeket értek el Vér [Béla főjegyző] és Hajas [Dezső helyettes főszolgabíró] elvtársak, akik ugyanis a járás jegyzőiből sokat szervezetek be, ahhoz képest, hogy tavaly egyetlen jegyző tagunk sem volt.”*⁸⁶

A teljhatalommal bíró kommunisták aztán ígéretek, fenyegetések révén elérték, hogy 1948. június 12-én összeüljön az egyesülést kimondó kongresszus. Ez a harc tehát a szociáldemokrata pártközpontban eldőlt, végig gyűrűzött vidéken is. *„A párt központi utasítására felfüggesztettük pár tagunk párttagságát, akik közül ki kell emelni Karl Gusztáv bonyhádi cipőgyáros kizárását, akire a kizárás a központ részéről külön ki lett emelve. Azért kellett őt párttagságától felfüggeszteni, mert nem engedhető meg, hogy pártunk kapitalista módon befolyásoltassék.”* Az 1946. január 4-ei választmányi ülésig még Karl elnökkölt. 1946. április 6-án már csak választmányi tag, 1948. február 22-én felfüggesztették fel tagságát.⁸⁷

Az MKP fokozatosan hegemon helyzetbe került a Nemzeti Bizottságon belül, mivel a szavazásoknál az NPP mellett a kommunisták vezetése alatt álló Szabad Szakszervezeteket, így a befolyása alatt lévő Újjonnan Földhöz Juttatottak Országos Szövetségét (UFOSZ), a Földmunkások

⁸¹ MNL TML XVII. 2. 1945. 10. 10. 96–98.; b.j. dr. [Boros István az MKP szerkesztőségi tagja]: Tolna megyei furcsaságok. ÚD 1945. október 3. (II. évf. 219. sz.) 3; ÚD 1945 július 3. (II. évf. 146. sz.) 4. impresszuma. Vágvölgyi János I. a járási rendőrség politikai osztályának vezetője. Vágvölgyi János II. cipész ellen a Népügyészség vádja népellenes bűntett, hogy 1939–1944 között bizalmi besúgó lett volna. 1945. december 10-én volt a vádemelés, terhelt tagadta a vádat. MNL TML XVII. 404. 2836. 3. d. Bűne, hogy levante főoktató volt és állítólag zsidókat vert meg. A levante kemény fegyelmezésébe a testi fenyegetés is beletartozott. STEIB 2017, 317; MNL TML XVII. 2. 1946. 02. 07. 136–141. jkv.

⁸² HIRN 1930, 300; MNL TML XVII. 2. 1946. 06. 14. 34–40. Az IB 1945. május 9-én igazolta. MNL TML XVII. 404. 1079.

⁸³ MNL TML XVII. 2. 1946. 02. 07. 136–141. jkv.

⁸⁴ MNL TML XVII. 2. 1947. 01. 16. 128–131., 11. 20. 150–152. jkv.

⁸⁵ TARJÁN M. é. n.; BÖHM 1990, 212, 220–221.

⁸⁶ MNL TML X. 7. 1948. 02. 08. X-7. 1. d.; KOZÁK 2020; KULT 2014.

⁸⁷ MNL TML XXXV. MSZMP TMB Gy./B/6. 1. d.

és Kisbirtokosok Országos Szövetségét (FÉKOSZ) is maga mögött tudhatta.⁸⁸ A szabad szakszervezetek összesen annyi tagot küldhetnek, mint a pártok.⁸⁹

A két munkáspárt 1948. júniusi egyesülése után a kommunista utódpart, a Magyar Dolgozók Pártja a paritás elvét sem tartotta, mondván, mivel két párt egyesült, kétszer annyi helyet kell biztosítani a nemzeti bizottságban, így tájékoztatta az Országos Nemzeti Bizottság Titkársága körlevelében az NB-ket. Az MDP sorra minden népi bizottságban átvette a vezető szerepet. A „klerikális reakció elleni harc” jegyében a bonyhádi NB Mindszenty hercegprímást elítélő határozatot küldött a miniszterelnöknek.⁹⁰ A Magyar Dolgozók Pártja olyan mértékben egyeduralkodó lett a politikai életben, hogy a közigazgatásban a községi képviselő-testület csak látszathatalommal bírt.

Az MDP egy ideig formálisan még gyakorolta a koalíciós politikát, de valójában az útítárs pártok felszámolására törekedett. Az 1949. évi választások előkészületeiben az NPP és a maradék FKGP még részt vett, az MDP-vel együtt hozták létre a Magyar Függetlenségi Népfrontot, a népfront-bizottságokat. Az 1949. május 15-ei országgyűlési „választáson” az engedélyezett öt párt csak egyetlen – Magyar Függetlenségi Népfront elnevezésű – listán indulhatott, amelyen a jelöltek minimum 70%-a az MDP tagja volt, az 5,5 millió szavazóból 95,6% a Népfront jelöltjeire szavazott. Aki a törlésre ceruzát vagy tollat kért, vagy hozott, az a „nép ellensége” volt, aki nem szavazott, egzisztenciális szabadságát és talán életét veszélyeztette.⁹¹

Társadalmi egyesületek

A koalíciós korszak nem kedvezett a társadalom önszerveződésének, civil szervezetek létrejöttének. Először az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 26-án kelt, *A fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlata*sáról című, 529/1945. ME számú rendelete a szélsőjobboldali társadalmi szervezeteket szüntette meg. Bonyhádon a szélsőjobboldalinak minősített egyesületek közül a Levente Egyesületet feloszlatták, javait pedig a nemrég alakult baloldali Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) szervezet gyűjtötte össze és vette használatba.⁹²

A Volksbund kimaradt a rendeletben felsorolt szervezetek közül. Egerszegi István vármegyei főjegyző csak 1945. október 7-én az 529-es rendeletre hivatkozva kért jelentést a szervezetről, arról tudakozódott, hogy hol működtek helyi csoportok.⁹³ A szervezetek felszámolásának jogalapját az 1945. január 20-ai fegyverszüneti szerződés 15. pontja képezte, miszerint Magyarország kormánya kötelezte magát, „*hogy haladéktalanul feloszlattja a Magyarországon területén működő összes Hitler-érzelmű, vagy más politikai, félig katonai és egyéb politikai szervezeteket.*”⁹⁴

A demokrácia lebontása – a szovjetizálás – az MKP kezében lévő belügyminisztériumban is elkezdődött. Gyanúsak voltak a különböző felekezetű egyházi egyesületek is, sőt egyáltalán az egyesületek váltak a hatalom számára kényelmetlenné, mert nehezen voltak ellenőrizhetők. A több évtizede működő Római Katolikus Olvasókörnek (1903–1949) és a Bonyhádi Protestáns Körnek (1909–1950) jól felszerelt székháza is volt, a BM határozata vetett véget áldásos tevékenységüknek.⁹⁵ Az olvasóköri épületét a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége vette át, a Kör ingatlanait 1945 után a cipőgyár használta. A legjelentősebb községi ifjúsági egyesületeket, a Katolikus Agrárfiúsági Legényegylet (KALOT) és a Katolikus Leányok Szövetsége (KALÁSZ) helyi csoportját sújtotta a belügyminiszter 1946. évi feloszlató rendelete.⁹⁶ A Szent Vince Szeretet Egyesület bonyhádi fiók-

⁸⁸ MNL TML XVII. 2. 1947. 07. 24. 140–142.; MNL TML XVII. 2. 1948. 03. 04. 165–167. jkv.

⁸⁹ MNL TML XVII. 2. 1948. 03. 02. 23.

⁹⁰ MNL TML XVII. 2. 1948. 05. 28.; MNL TML XVII. 2. 11. 09. 198–199. jkv.

⁹¹ TARJÁN M. é. n.; ROZS 2000; IZSÁK 1974; BÖHM 1990, 236–237.

⁹² Bonyhádi Levente Egyesület vagyonának felkutatása. MNL OL XIX-B-1-h-1948---481210-69.

⁹³ Tolnavármegye Hivatalos Lapja 1945. október 18. 11.872/1945. 224.

⁹⁴ STEIB 2017, 317–319; KACZIÁN 1991b, 142; 1945. évi V. törvény.

⁹⁵ KACZIÁN 1991b, 133; STEIB 2017, 90–91, 93–94.

⁹⁶ KALOT (1925–1946); MNL TML IV. 404. b. 12717/1946.; KALÁSZ: MNL TML IV. 404. b. 1946. 13320; KACZIÁN 1991b, 134; STEIB 2017, 92–93.

jának közreműködése 1948-ban a katolikus templom előtti Mária-szobor felállításában megpecsételte sorsukat: „*az egyház leple alatt fejtenek ki demokraciellenes tevékenységet.*”⁹⁷ A nagy múltú bonyhádi izraelita karitatív egyesületek, mint a Chevra Kadisha (1753–1944), a Bonyhádi Izraelita Betegsegélyező és Komásági Egylet (1856–1944), a Bonyhádi Izraelita Nőegylet (1889–1944) a holokausz és az azt követő BM rendelet áldozatává váltak.⁹⁸

A BM által 1946-ban feloszlattott nőszerkezetek közül a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) bűneként azt rótták fel, hogy az a „keresztény” és „nemzeti” értékek ápolója. Az 1911-es alapítású Bonyhádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Nőegylet elsorvadt, mert megszűnt a kitelepítéssel.⁹⁹ A Magyar Cserkész Szövetség a tanulóifjúság nevelője, 1945. április 14-ei megszűnése után 1946. július 22-én újjáalakult Magyar Cserkészfiúk Szövetsége néven, majd 1948-ban beolvastották az Úttörőszövetségbe. Bonyhádon a gimnáziumban működött a II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapat az 1921/22. tanévtől kezdve.¹⁰⁰

A régi típusú polgári szerveződéseknek sem volt helyük, már létezésükkel is reakcióknak számítottak a kommunisták számára. A hagyományos polgári egyesületek közül a községben jelentős kulturális szerepet betöltő nagy múltú Bonyhádi Kaszinó (1940–1946) és a Bonyhádi Társaskör (1881–1946) feloszlására is sor került. Működött még egy ideig a Bonyhádi Iparos és Társaskör (1892–1947?), amely a nagyszámú iparos számára biztosított közéleti-művelődési lehetőségeket.¹⁰¹

A Bonyhád és Vidéke Ipartestület 1945. április 2-án újráválasztotta vezetését, módosította alapszabályát. 1949-ben a testületet feloszlatták, majd a kisiparosok önállóságának felszámolása jegyében megalapították a Kisiparosok Országos Szabadszervezete Bonyhád és Vidéke Csoportját.¹⁰²

A Bonyhádi Cipőgyári Dalkör (1938–1951) működését nem szötte át ideológiai-politikai elem, ennek ellenére BM a felülvizsgálata során visszavonta engedélyüket, a működést a kórus „önként” beszüntette.¹⁰³ A Polgári Dal és Zeneegyesület feloszlását a BM 1946 nyarán azzal indokolta, hogy az újrakezdésre úgysem lett volna képes.¹⁰⁴ Az evangélikus gimnázium volt diákjainak szervezete, a Bonyhádi Öregdiák Szövetség (1936–1947) is a BM feloszlató rendeletével szűnt meg.¹⁰⁵ A Bonyhádi Önkéntes Tűzoltó Egylet tagsága és eszközei pedig a háború idején felmorzsolódtak.¹⁰⁶

1945 és 1950 között néhány új egyesület is született. Az úgynevezett Szabad Szakszervezetek közül Bonyhádon 1947-ben alakult meg az UFOSZ, 1946 novemberében pedig a FÉKOSZ helyi csoportja.¹⁰⁷ Az MKP az ifjúság körében is igyekezett növelni befolyását: 1945 februárjában, a megyében elsőként – a zománcgyár és a cipőgyár fiataljainak összefogásával – alapították meg a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséget (MADISZ).¹⁰⁸ A Népi Kollégiumok Országos Szövetsége országos ifjúsági szervezetbe tagozódott be az 1947-ben megalapult bonyhádi Szendrey Júlia Népi Kollégium. Az egypártrendszerű hatalom számára mind nemkívánatosává váltak.¹⁰⁹ A Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) 1945-ben alakult, 1948-ban még egyesített néhány még megmaradt nőszerkezetet, de mire átvette volna azok folytatójaként sokirányú feladataikat, 1952-ben szervezeteiket feloszlatták, bonyhádi kórusa cipőgyári, zománcgyári tagokból állt.¹¹⁰

⁹⁷ MNL TML IV. 404. b. 1949. 1649.; STEIB 2017, 506–507.

⁹⁸ MNL OL K 150-1944-VII-5-172404-6191. Ab-Ész; KACZIÁN 1991b, 137; STEIB 2017, 76.

⁹⁹ MANSZ (1919–1946): MNL TML IV. 404. b. 757, 14723/1946.; KACZIÁN 1991b, 142.

¹⁰⁰ STEIB 2017, 149–151; KACZIÁN 1991b, 142.

¹⁰¹ MNL TML IV. 404. b. 12623, 14235/1946.; KACZIÁN 1991b, 130; KACZIÁN 1991a, 71; a BIT működésének felülvizsgálata: MNL TML IV. 404. b. 25502/1947.

¹⁰² MNL TML IV. 417. b. 1945. 2733/1945. 9. d. BM feloszlatta 1949-ben. STEIB 2017, 254–257.

¹⁰³ STEIB 2017, 63–64; KACZIÁN 1991b, 129.

¹⁰⁴ MNL TML IV. 404. b. 1649/1946.; MNL OL XIX-B-1-h-1948---485976-104.; KACZIÁN 1991b, 129.

¹⁰⁵ STEIB 2017, 87–88; MNL TML 404. b. 18649/1947.; MNL OL XIX-B-1-h-1948---485381---100.

¹⁰⁶ BÖTE (1874–1946) működésének felülvizsgálata és törlése. MNL TML IV. 404. b. 12564/1946.

¹⁰⁷ MNL TML XVII. 2. 1947. 07. 24. 140–142.; 1948. 03. 20. 167–168.; MNL TML XVII. 2. 1946. 11. 19. 251.; MNL TML XXIV. 1701. 1948. 08. 28. 25. 53.m. 24.; MNL TML XVII. 51. 10/1946. (09. 24.) 19. d.

¹⁰⁸ KACZIÁN 1991b, 143.

¹⁰⁹ KACZIÁN 1991b, 144.

¹¹⁰ KACZIÁN 1991b, 130, 144.

Rövid életű sajátos helyi szervezet volt a bukovinai és erdélyi székelység 1945. augusztus 20-án megalakított vadászegyesülete. A bonyhádi székhelyű Nimród Völgyégi Vadásztársaság benyújtotta alapszabályát az alispánnak, aki láttamozta, aztán még a következő évben is foglalkozott vele.¹¹¹ A Magyar Munkaszolgálatosok Országos Szervezete helyi csoportja 1946. március 26-án alakult meg, a vészkorszak túlélői hozták létre, több mint száz férfi tért vissza a frontról.¹¹²

Új népi hatalmi szervek Bonyhádon

Nemzeti bizottságok

1945. február 4-ei pártközi értekezletén¹¹³ az Ideiglenes Nemzeti Kormány 14/1945. ME számú rendelete alapján létrehozták a Nemzeti Bizottságot. Az első bonyhádi bizottság tízfős volt, tagjai: MKP: Somogyi József kertész, Vér Béla rádiószerelő; MSzDP: Karl Gusztáv cipőgyáros, Vágvölgyi János I. cipész; NPP: ifj. Weissenburger József gazda, Bach Ádám; PDP: vitéz Hosszú Ferenc ecetgyáros, Brauer Vilmos vegyeskereskedő; szakszervezetek: Simon Sándor (MKP) zománcgyári művezető, Leicz Antal. Márciusban csatlakozott, így tizenkét tagúra bővült a bizottság: az FKGP részéről Lábady Antal és Keller Jenő gypjúfonó és kártoló iparos. A hónap végén megszűnt az NPP helyi szervezete, június 13-án – bukovinai székely telepeseiből – újjáalakult, mely Török Albert Pál szövetkezeti vezetőt és László Antal szövetkezeti tisztviselőt küldte a bizottságba. A bizottság összetétele később többször változott, jellemző módon igen sűrűn, mert csak 1945-ben további huszonöt személy szerepel bizottsági tagként a jegyzőkönyvekben.

A február 5-ei bizottsági ülésen „*politikai irányító szerepük tudatában*” döntöttek a képviselő-testület és az igazgatási szervezet újjáalakításáról.¹¹⁴ Végül február 19-én felállt az új képviselő-testület. Megújították a régi testület januári egyezségét, hogy a képviselők kisegítik az előljáróságot a község mindennapi életével kapcsolatos napi ügyintézésében. Ettől kezdve az NB és a képviselő-testület tevékenysége is összekapcsolódott. A politikai jellegű döntések váltak az NB fő profiljává, mivel a Nemzeti Bizottságban a pártok befolyása érvényesült. A pártok jelentőségét mutatta, hogy minden fontos kérdést először a párttagságok vitatták meg, azt vitték a pártközi értekezletre, ezután került a Nemzeti Bizottság, majd a képviselő-testület elé.¹¹⁵

A bizottság előtt álló legfontosabb döntések a közmunkák rendezéséhez, a közellátási gondok megoldásához kapcsolódtak. Amikor az állatbeszolgáltatások veszélyeztették a lakossági tejellátást, minden tehéntartó gazdát köteleztek teheneként és naponként 2 liter tej beszolgáltatására.¹¹⁶ Felléptek a feketézőkkel szemben. Hatékony módszert alkalmaztak az ügyintézésben, két tagot megbíztak a tájékoztatásra, akik a következő ülésen beszámoltak, így vizsgálták a malom dolgozóinak helyzetét, a tűzifa- és élelmiszer-beszerezést. Az elintézendő ügyeket a soros elnök és a bizottság jegyzője együtt végezték.¹¹⁷

1945 áprilisában tért haza Pór (Bauer) József apátplebános, az antifasiszta Hűséggel a Hazához mozgalom egyik vezetője a nyilasok fogságából. Somogyi János méltatta személyét: „*Igazi pap és a legigazabb magyarok egyike ő, aki méltó a nemzet hálájára és Bonyhád büszkeségére.*” Az ülés után tisztelgő látogatást tettek az apátnál.¹¹⁸

Döntöttek olyan ügyekben, mint a személyi igazolások kiadása, a B-listázások és a kitelepítések. A „svábkérdés” a túlnyomóan német többségű járásban több vonatkozásban felmerült. A bizottság

¹¹¹ MNL TML IV. 417. b. 3457/1945. 10. d.; MNL TML IV. 404. b. 12705/1946. 2411/1947.; KACZIÁN 1991b, 139.

¹¹² MNL TML XVII. 2. 1946. 03. 26. 58.; BLAU 2008, 92–93. név szerint 118 túlélőt gyűjtött össze emlékezetből.

¹¹³ MNL TML XVII. 2. 1945. 02. 04. 2–8., 02. 05. 11–12., 02. 07. 13–15. jkv.; PUSKÁS 1972, 229; SOLYMÁR 1975a, 195; LÁSZLÓ 1987, 171–172.

¹¹⁴ MNL TML XVII. 2. 1945. 02. 04. 2–8., 02. 05. 11–12., 02. 07. 13–15. jkv. Erményi főjegyző jelentése szerint a NB a községi képviselő-testületet február 7-én megalakította. MNL TML IV. 417. b. 1945. 3275. 10. d.

¹¹⁵ LÁSZLÓ 1987, 172.

¹¹⁶ MNL TML XVII. 2. 1945. 04. 04. 22–23., 07. 04. 64–67. jkv.

¹¹⁷ MNL TML XVII. 2. 1945. 02. 12. 15–18., 03. 21. 19–20., 05. 30. 45–47., 06. 05. 51–53. jkv.; PUSKÁS 1972, 232.

¹¹⁸ MNL TML XVII. 2. 04. 25.33–35. jkv.

határozatában kérte fel az egyházak vezetőit, hogy a jövőben havonta legfeljebb egyszer tartsanak német igehirdetést a kultuszminiszter rendelkezéséig. Júniusban elrendelték a német nyelvű táblák eltávolítását, továbbá határozatban szólították fel a főszolgabírókat, hogy a volksbundosokat fokozottabban vegyék igénybe a közmunkára.¹¹⁹ Ugyanakkor kidobolták a község lakóinak, hogy azok, akik akarataik ellenére kerültek a Volksbund-listára, jelentkezzenek igazoló iratokkal és tanúkkal. A május 9-ei ülésen kifogásolták, hogy a székely telepések nem dolgoznak. A főispánhoz, illetve a kormányhoz kívántak fordulni. Bodor György írásban tiltakozott ez ellen, az NB két tagot jelölt ki, hogy keressenek fel egy községet, ahova székelyek telepedtek.¹²⁰

A következő évek állandó személyi változásai mellett nem is lehetett feltűnő, amikor 1947. március 11-én a BM elrendelte Tolna, Baranya, Veszprém és Fejér megyékben az NB-k újjászervezését.¹²¹ Már Karl Gusztáv sem maradt meg a bonyhádi Nemzeti Bizottságban hírmondónak az első alapító tagok közül, 1948. január 30-án neve még szerepelt a bizottsági jegyzőkönyvben.¹²²

Igazolóbizottságok

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. januárja és júliusa között tizenkét rendelete jelent meg a közalkalmazottak igazolásáról, igazolóbizottságok felállításáról. Utóbbi bizottságok feladata volt, hogy vizsgálják meg a közalkalmazottak 1939. szeptember 1-jétől követett politikai magatartását, távolítsák el a volt náci, nyilas pártok-mozgalmak tagjait, támogatóit, azokat, akik tengelyhatalmi propagandát fejtettek ki, valamint a háborús uszítókat.¹²³

A Völgységi Járási Igazoló Bizottság 1945. június 1-jén kezdte működését és két hónap alatt 486 közalkalmazottról hozott határozatot. 480 köztisztviselő „igazolt” minősítést kapott, négy személyt állásától megfosztott, köztük Faik Henrik bonyhádi evangélikus templom- és iskolaszolgát *„beigazolt Volksbund tagságára való tekintettel”*. Egy fő megfeddés, egy fő áthelyezésről való döntés született. 1945. augusztus hónapban elvégezték 334 kereskedő és a magánalkalmazottak, illetve szabad értelmiségi és iparendelvényes még igazolásra kötelezett tárgyalását. Hat embert megfosztottak állásától, megfeddésre került három fő, egy-egy áthelyezésére, illetve nyugdíjazására került sor. Két bonyhádi altisztet a Pécsi Népbíróságra utaltak, öt fő fellebbezett, utóbbi eredményéről nincs információ.¹²⁴

A többségi társadalomnak az elpusztított zsidósággal szembeni rossz lelkiismerete tükröződik a holokausz haszonélvezőivel való szembenézéssel. A Magyar Kereskedők Országos Központi Szövetsége (MKOKSZ) Bonyhád és Vidéke Fiókja igazolást előkészítő bizottsága 1945. szeptember-októberében ajánlásokat tett, tizenkét bonyhádi kereskedőt megnevezve nem ajánlott igazolásra.¹²⁵ A tizenkét közül az igazolóbizottság egy kereskedőt nem igazolt, akiről bebizonyosodott, hogy *„a német hadsereg beszállítója, zsidó üzletet kiárúsított”*. Feddésre öt kereskedőt ítélték, egynél megnevezve vétkességét, *„zsidó üzletet kiárúsított”*, de ő is igazolásra került.¹²⁶

Bonyhádi Zsidó Népközösség

A levéltári terminológiában a „néphatalmi és különleges feladatokra létrejött bizottságok” közül a

¹¹⁹ MNL TML XVII. 2. 04. 28.35–39., 06. 27. 61–64. jkv.

¹²⁰ MNL TML XVII. 2. 05. 22. 42–44., 05. 30. 45–47. jkv.; MNL TML IV. 401. b. 799/1945., 797/1945. (05. 17.)

¹²¹ FEHÉR 1988, 143.

¹²² MNL TML XVII. 2. 1948. 01. 30. 159. jkv.

¹²³ KANYÓ (1973), 15/ 1945. ME rendelet, 1080/1945. ME sz. rendelet.

¹²⁴ MNL TML IV. 401. b. 38/1945. 07. 30. 3.; MNL TML IV. 417. b. 2677/1945. (1945. 07. 23.) A két népbíróságra utalt altiszt közül Péter Jánost németbarátsággal vádolták, végül nyugdíjazták, Várhegyi S.(ándor) Zoltánt pedig felmentették. MNL TML XVII. 404. 1184, 1219, 1221–1231/1945. 1. d.

¹²⁵ MNL TML XVII. 404. 3683, 3685/1945. (10. 02.), 3686.(10. 03.) 3. d.; MNL TML IV. 417. b. 1945. 09. 06. 2537. 9. d.; 1146/1945. ME rendelet.

¹²⁶ MNL TML XVII. 404. 1945/3681, 3683, 3685, 3545, 3539. 3. d. Az előkészítő bizottság tagjai voltak Bárány Ernő és Hirschfeld József izraelita kereskedők is. Utóbbi lakhelye és üzlete a Szent Imre utca 2. a népközösség székhelye. MNL TML IV. 417. b 1086/1945. 8. d.

zsidó tanács szerepével foglalkozom.¹²⁷ A Bonyhádi Zsidó Népközösség már nyolc nappal a Nemzeti Bizottság megalakulása után kifogásolta Hosszú Ferenc bizottsági tagságát a *Reggeli Magyarországnak* megjelent zsidóellenes cikke miatt, akit ezért azonnal kizártak.¹²⁸

A zsidó ipari vállalatokhoz kirendelt vállalatvezetők kicserélését a Népközösség munkaszolgálatos vezetői, a képviselő-testület tagjai kezdeményezték. 1945. február–márciusban a Kohn-olajgyárban, a Kosztelicz-kazeingyárban, a Krausz Salamon-tégla- és fatelepen, az Ausch-tégla- és fatelepen ez megtörtént. A Kohn-olajgyárhoz kirendelt Boros György vállalatvezetőt Freund Fülöp váltotta. Boros György a gyárat átadta, de fellebbezett. A határozatot hatálytalannak minősítette, mert a 23.200/1944. számú IM rendelet még érvényben volt. A törvényszéki lajstrom szerint a cég közkereseti társaság, Freund Fülöp pedig paksi lakos. A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jóváhagyta az I. fokú döntést, így az alispán a fellebbezést elutasította. A kulisszák mögött más erők is mozogtak. Klein főispán Szekszárdon „*Chahov alezredes elvtárstól*” kérte, hogy segítse az ügyet, mert az olajgyár vezetése Freund Fülöpöt, a tulajdonos legközelebbi hozzátartozóját illeti.¹²⁹

A Bonyhádi Zsidó Népközösség a NB-hez fordult, hogy mentesítse a deportálásból visszatért zsidókat a robot alól. Ezerhatszáz (!) deportáltból hetven tért vissza, kiknek fele alkalmatlan volt a munkára, ők a gettó takarítását végezték. A főispán álláspontja szerint azonban: „*A munkaerőszükségletre való tekintettel a városi képviselőtestületi tagok, a kommunista párt tagjai, és a zsidó tanács tagjai sem mentesek a robot alól, heti 1 alkalommal a közmunka hivatalosan igénybe vehető.*”¹³⁰

1945. április 13-án a népközösség vezetője, Fleischel József a hazatérő nincstelen bonyhádi zsidók számára ágyneműt és ruhákat kért a főszolgabírótól.¹³¹

A Völgységi járás Nemzeti Bizottsága napirendre tűzte a Népközösségnek „Főszolgabíró elvtárhoz” címzett kérelmét a deportált zsidók hazaszállítására, anyagi és erkölcsi támogatására. Meghirdették a „Völgységi járásból elhurcolt zsidókért” akciót, memorandumot fogalmaztak meg a Nemzetgyűléshez, az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz, a főispánhoz és az alispánhoz.¹³² A bonyhádi képviselő-testület 1945. május 22-ei rendkívüli testületi ülésén rendkívüli közmunka járulék szedéséről határoztak. A főispán értesítette a főjegyzőt, hogy a kormány 3 millió pengőt bocsátott rendelkezésre a deportáltak hazaszállításának szükségleteire, ezért csak önkéntes gyűjtés lehetséges.¹³³

A főszolgabíró határozatban járult hozzá, hogy a Népközösség bonyhádi lakosoknál házkutatást tartson a jogtalanul eltulajdonított zsidó ingóságok felkutatására. A népközösség két, a rendőrség egy tagja és egy községi előljáró részvételével júliusban négy alkalommal és decemberben egyszer összesen tizenhét személynél folytatták le az eljárást.¹³⁴

Jóváhagyták a Bonyhádi Zsidó Népközösség kérvényét az elárverezett zsidó élelmiszerek befolyt ellenértékének felszabadításáról.¹³⁵ Ugyancsak kedvező elbírálásban részesült a közösség kérelme az általános kereseti, jövedelem- és vagyonadó elengedésére.¹³⁶ Az anyagi elégtételek mellett erkölcsi gesztussal adóztak, amikor a zsidó mártírokról teret neveztek el, amikor a zsidó hitközség emléktáblát állított a neológ temetőben, óriási tömeg vett részt a gyászszertartáson.¹³⁷

¹²⁷ KÁLI 2021, 83.

¹²⁸ MNL TML XVII. 2.1945. 02. 12. 15–18. jkv.

¹²⁹ Fleischel József és Gonda Miklós. MNL TML IV. 417. b. 1945. 06. 21. 1938.; MNL TML IV. 401. b. 176/1945.

¹³⁰ MNL TML IV. 401. b. 1945. 03. 14. 233.

¹³¹ MNL TML IV. 417. b. 1086/1945. 8. d. Fleischel József könyvelő munkaszolgálatról tért haza. BLAU 2008, 76, 92.

¹³² MNL TML IV. 417. b.1725/1945, 1739/ 1945. 9. d.

¹³³ MNL TML IV. 417. b.1945.18.04. 2898. 10. d.

¹³⁴ MNL TML IV. 417. b.1781/1945., 2497/1945.

¹³⁵ MNL TML IV. 417. b. 1953/1945. 9. d.

¹³⁶ MNL TML IV. 417. b. 596/1/1945. 10. 09.

¹³⁷ SOLYMÁR 1975a, 199.

Bonyhád nagyközség Tolna vármegye Völgységi járásának székhelye volt 1945 és 1950 között. A kormány rendeleteit a főispán, illetve az alispán, a járás főszolgabírója, majd új nevén főjegyzője közvetítette Bonyhád nagyközségnek. Utóbbi önkormányzat is a községi képviselő-testület révén. A Nemzeti Bizottság azonban a képviselő-testület megalakulása után is fennmaradt, így egyfajta sajátos, párhuzamos hatalom alakult ki. A tényleges hatalom a „koalíciós pártok” kezében volt, erőviszonyaik tükröződtek a Nemzeti Bizottság és a községi képviselő-testület működésében is. A képviselő-testület fokozatosan átvette a Nemzeti Bizottságtól a legfontosabb, községet érintő ügyeket. A képviselő-testület határozatait az előjáróság, a községi bíró, az előjárók, valamint a községi főjegyző hajtotta végre. Utóbbi irányította a község hivatali apparátusát.

A képviselő-testület

Bonyhádon 1945. január 29-én összeült a régi képviselő-testület a harminckilenc tag és előjáró, valamint tizenegy *„munkaszolgálatra behívott előjáró.”* Jelen volt már Somogyi József pártpolitikai megbízott. Erményi János főjegyző munkatársai érdekében bejelentette: *„A rendkívüli viszonyok nap-nap után súlyosabb és súlyosabb feladatok elé állítják a községi előjáróság tagjait (...) a helyi orosz parancsnokságtól és felettes a hatóságtól kapott parancsok és rendeletek”* miatt. Teljesítéséhez segítséget kért ezért a képviselő-testülettől, akik hajlandók voltak ebben közreműködni. Külön bizottságot hoztak létre a közmunka szervezésére. A Robot bizottság részben a közmunkára berendelt bonyhádi lakosokból és a képviselő-testület tagjaiból állt, elnöke Lékey Rezső kereskedő volt. A hadbavonultak és az orosz katonai hatóságok által munkaszolgálatra vittek családjaik anyagi segélyéről is döntöttek.¹³⁸

Miután a Nemzeti Bizottság megállapodott a pártok képviselőinek arányairól, 1945. február 19-én felállt Bonyhád képviselő-testülete. Az öt párt és a szakszervezet öt-öt tagot, a Zsidó Népközség és a gimnáziumi tanárok két-két főt, az Ipartestület és az egyházak egy-egy főt delegáltak. Felkért jogi szakértővel és két igazgatási szakemberrel a negyven képviselő, hatfőnyi előjáróság és tizenhét esküdt alkotta testület, Panholcz Ferenc községi bíró (1941. 04. 26.–1946. 08. 12.) elnökletével kezdte meg működését. A rendkívüli ülésén Pénzvizsgáló, Számvizsgáló, Segélyező, Villanyügyi, Építkezési és Közmunka bizottságot választottak.

A régi testületből heten maradtak meg, ebből négy virilis és három megválasztott képviselő. Pétermann Jakab cipő-, és vitéz Perczel József zománcgyáros kimaradt, viszont testületi tag lett pártszínekben Karl Gusztáv és Gáti Gyula cipőgyár-tulajdonos. Jómódú kereskedők, iparosok és gazdák mellett az értelmiség és a szakmunkások jelentős erőt képviseltek. Az előjáróság maradt a régi, mindenkit leigazoltak később, a régi esküdtekből is kilenc fő maradt.

1945. március 29-én a bonyhádi képviselő-testület a közmunka-szolgáltatások igazságossá tételére robotalapot létesített. Erre azért volt szükség, mert az orosz parancsnokság igényeinek kielégítésére robotra kötelezett személyek létfenntartása is veszélybe került. Különösen az iparosok, szakmunkások és férfi munkások terhelése volt aránytalanul nagy, mivel kevesen voltak, néha hetente többször is sorra kerültek. A község költségvetésében erre nem volt fedezet, ezért a helyi adón felül pótdót vetettek ki, hogy az érintettek megélhetésére a három napon túli robotmunkát díjazzák. Tekintettel voltak a lakosság teherbíró képességére, az arányos és méltányos kivetésre törekedtek.¹³⁹

Anyagi természetű ügyekben a testület szűk mozgástérrel rendelkezett, mivel kellő anyagi alapjai nem maradtak. A közéletmezésben korlátozott lehetőségekkel bírt, mert központi készletei sem voltak. A hengermalom és az olajgyár, a közraktárak a bolgár katonaság kezében voltak, a katonai parancsnok elzárkózott bármilyen kérés teljesítésétől. Szociális intézkedéseik is korlátozottak vol-

¹³⁸ MNL TML V. 709. c. 1945. 01. 29. 186. jkv.; PUSKÁS 1972, 269, 271; SOLYMÁR 1975a, 195.

¹³⁹ MNL TML V. 709. c. 1945. 03. 09. jkv.; MNL TML IV. 417. b. 1945. 06. 02. 1968. 9. d.

tak az anyagiak miatt. Az orosz katonaság használta a szegényházat, kiürítése után a lepusztult épületet a kőművesek közmunkája keretében javíttatták ki.¹⁴⁰ Az MKP javaslatát elfogadva a nagyközség főterének nevét Horthy Miklós térről Sztálin térre változtatták.¹⁴¹

1945. július 1-jén a 3820/1945. ME rendelet kötelezett minden németek által lakott települést az ún. hármass bizottság felállítására az egyénenkénti nemzethűség-vizsgálatok végrehajtására. A jogi képesítésű vezető mellett egyik tagját a Nemzeti Bizottság, a másikat a hűségmozgalmisták delegálták Bonyhádon. 1945. augusztus 3-án tárgyalta a képviselő-testület, amire meghívták a mozgalom vezetőit, Bauer József apátplébánost és Lehmann István orvost is. A mozgalom vezetői elsőként emelték fel szavukat a hazához hű német nemzetiségi lakosság érdekében. Először 1945. április 29-én, majd május 23-án memorandumban fordultak a belügyminiszterhez. Szót emeltek a német kisebbséggel szemben alkalmazott büntető szankciók, internálás, vagyonek kobzása ügyében. Védelmet kértek a mozgalom elhurcolt, internált, összeköltöztetett tagjainak. Ők vetették fel elsőként azt is, még az igazolások előtt, hogy a kényszersorozott SS-tagok mentesüljenek.¹⁴²

A probléma az volt, hogy a mozgalom üldöztetése idején a hűségmozgalmi listákat megsemmisítették, Bauer József apát úr igazolásokat és igazolványokat ugyan kiállított hazatérése után, de nem fogadták el azokat, csak a Perczel Béla elnök aláírásával rendelkezőket. Éles vita alakult ki a testületi ülésen arról, hogy a Népgondozó Hivatal összeíró íveire kik kerüljenek, végül úgy döntöttek, hogy az összeírás alapja a Volksbund-névjegyzék legyen, a többit az a bizottság jelölje ki, amelyet az őt párt, a szakszervezetek és a hűségmozgalom két-két tagja alkotott.¹⁴³

1945 októberében a kitelepítési előkészületek jegyében a belügyminiszter felfüggesztette Tolna és Baranya megye német nemzetiségű településeinek autonómiáját, a községi képviselő-testületek működését. A bonyhádi testület hatáskörét a megye főispánja vette át, aki a főjegyzőt bízta meg a település ügyeinek intézésével. A kialakult helyzetben felértékelődött a nemzeti bizottságok tevékenysége.¹⁴⁴

A nagyközség elöljárósága és hivatala

A községi képviselő-testület 1945. február 19-én megerősítette a régi hattagú elöljáróságot mely a Panholcz Ferenc községi bíróból, Lőb Henrik helyettes bíróból, Potzner Ádám pénztárnokból, Weissenburger Ferenc közgyámból és tizenhét esküdtből állt. Erményi János (1944. 09. 08.–1950. 10. 22.) helyettes főjegyzőt főjegyzővé léptették elő. A jegyző Szatmári Ferenc, egyben pénztárelenőr volt huszonnégy éve, megerősítették őt és Solymár Imre okleveles jegyzőt, adóügyi segédjegyzőt is állásában 1945. június 22-én. Csetneki Pál volt rimaszombati aljegyzőt a segédjegyzői állásba behelyezték.¹⁴⁵

A vezető hivatalnokoknak középiskolai érettségivel, a többieknek pedig négy polgárival kellett rendelkezniük. A bonyhádi apparátusban 1945 januárjában még a községi orvosnak (Bese Ádám) és a körállatorvosnak (Pirkner László) volt egyetemi diplomája. A két orvost nem számítva még huszonhét tisztviselő és alkalmazott dolgozott, az igazoló eljárások során a teljes létszám igazolásra került.¹⁴⁶

A főjegyzői hivatal élén a főispán által 1945. április 26-án kinevezett Vér Béla főjegyző, kereskedő, négy polgári végzettséggel (MKP) állt, hivatalvezetője Hajas Dezső volt.¹⁴⁷

A közigazgatás és a honvédség „megtisztítása” céljából a megvizsgáltakat kategóriákba sorolták.

¹⁴⁰ MNL TML V. 709. c. 1945. 04. 22.–10. 29. 349–425. jkv.; MNL TML IV. 417. b. 1945. 07. 27. 2707. 9. d.

¹⁴¹ MNL TML V. 709. c. 1945. 08. 30. 396–397. Az utcanevek változásáról: SOLYMÁR 1975a.

¹⁴² TÓTH 1991, 111–114; LÁSZLÓ 1987, 179.

¹⁴³ MNL TML V. 709. c. 1945. 08. 02. jkv.

¹⁴⁴ FEHÉR 1988, 66; LÁSZLÓ 1987, 180.

¹⁴⁵ MNL TML V. 709. c. 1945. 02. 19. jkv.; MNL TML XVII. 404. 1945. 06. 24. 369, 371. 1. d.; STEIB 2017, 305.

¹⁴⁶ MNL TML XVII. 404. 1945. 01. 12. 318–319. 1. d.; MNL TML IV. 417. b. 1945. 2383. 9. d.

¹⁴⁷ MNL TML IV. 417. b. 1945. 05. 14. 1652.; MNL TML XVII. 404. 1239–1255. 2. d.

Akik „B” vagy „C” minősítést kaptak, azokat eltávolították. Bonyhádon a listázást a Nemzeti Bizottság végezte. 1946. április 17-én a főjegyzőség állományából két főt, Perczel Ágnes szociális titkárt és Hölczl Antal községközi jegyzőgyakornokot „antidemokratikus magatartása” miatt, Jobbágy Károly létszámfeletti tisztviselőt, aki a rendőrség állományában volt, elbocsátásra javasolták. A bonyhádi képviselő-testület az április 7-én elhunyt korábbi elnökének, Perczel Béla (IV.) emlékének márványtáblán való megörökítését kezdeményezte, viszont Ágnes leányát kiebrudalta állásából. Benedek János járási tisztiorvos neve is felmerült, mert 1944. november 27-én elhagyta a helyét, viszont 1945. június 6-án igazolták. Később Hetényi Jánosné „nyugatos menekült” elbocsátását mondták ki.¹⁴⁸ A B-listázással a leépítés folytatódott, az iskolaigazgatók jelenlétében a Nemzeti Bizottság ülésén határozatot hoztak, döntöttek arról ki „megtartandó” és ki „elbocsátandó.”¹⁴⁹

A nagyközség költségvetését terhelte az itt tartózkodó szovjet katonai parancsnokság eltartása. Ez tetemes összeget emésztett fel a község költségvetéséből, s akkor még a közmunka, illetve az orosz emlékmű építésének költségeit nem is számítottam. A közkiadásokkal kapcsolatos szükségleteket, azok arányait, illetve a fedezetül rendelkezésre álló összeg elégtelen voltát jól érzékeltetik a költségvetés főbb adatai (4. táblázat).¹⁵⁰

A hiány az összkiadás 58%-át tette ki. Az NB ezért támogatta Bonyhád nagyközség 3 millió pengős segélykérelmét.¹⁵¹

A helyi hatalom és a hivatali szervezet tartották a kapcsolatot a szovjet hadsereg vezetőivel, akik követeléseikkel, parancsaikkal meghatározóan befolyásolták a helyi vezetők döntéseit, akik pedig a lakosságra, elsősorban az adózóképes kereskedőkre, ipari vállalkozókra és birtokos parasztokra hárították annak terheit. A szovjet katonai parancsnokságok kívánságai sokrétűek voltak.

A szovjet hadikórház létrehozása Bonyhádon a gimnázium főépületének és a diákotthonnak elfoglalásával történt: *„az orosz hadsereg beérkezésekor egy hadikórházat létesítettek itt Bonyhádon, mely kórházban 450 beteget ápolnak.”*¹⁵² 1945. január elején indult a német ellentámadás a szovjet csapatok ellen a megyében. Az előre-, illetve hátravonuló harcoló alakulatok nyomán növekedett a gondozásra, gyógyításra szoruló sebesültek száma.¹⁵³ Ezért 1945. január 5-én Bonyhádon egy ezer, majd kétezer fő ápolására alkalmas kórház berendezését rendelték el.¹⁵⁴ Bonyhád nagyközség előljáróságától az orosz parancsnokság által az orosz kórházba, munkaszolgálatra rendelték száma: harmincnégy férfi és hatvanöt nő volt.¹⁵⁵

A megyei orosz parancsnokság meg-megújuló igényeire utalt, hogy *„Alispáni rendeletre a járás telefonon elérhető községeiből 450–450 párnát és lepedőt, 250 paplant, vagy dunyhát, 250 törölközőt, 100 takarót gyűjtött össze az előljáróság és (...) átadta az orosz katonai autónak.”*¹⁵⁶ Az alispán 179/1945. számú utasítása, valamennyi községnek továbbított körrendelete az orosz katonaság által igénybevett élelmiszerek, ágynemű és egyéb tárgyak összeírásáról rendelkezett. Bonyhád nagyközség a kimutatás szerint hatósági intézkedésre újabb száz ágyat, illetve hatósági intézkedés nélkül 605 ágyat, 125 matracot szolgáltatott.¹⁵⁷

Tolna megye 1945. januárjától áprilisig újra hadműveleti területté vált, a frontvonal 100 kilométeres sávjába esett. A Vörös Hadsereg ellátásáról a hadtápszolgálatok közvetlenül gondoskodott. Így 1945 áprilisában is még az egyes katonai parancsnokságok foglalmazták meg az igényeiket, illetve

¹⁴⁸ MNL TML XVII. 2. 1946. 04. 17. 166–169., 04. 29.–05. 03. 10–11., 05. 05. 13–14.; MNL TML XVII. 2. 1946. 04. 17. 77.; MNL TML XVII. 2. 1945. 05. 14. 40–41. jkv.

¹⁴⁹ MNL TML XVII. 2. 1946. 07. 04. 45–49.

¹⁵⁰ MNL TML IV. 404. b. 1933/1946.

¹⁵¹ MNL TML IV. 404. b. 1945. 11. 15. 104–106. jkv.

¹⁵² KOLTA 1991, 71, 128; SOLYMÁR 1965, 16; MNL TML IV. 417. b. 1945. 01. 07. 13. 7. d.

¹⁵³ K. BALOG 1972, 41; PUSKÁS 1972, 189.

¹⁵⁴ MNL TML IV. 417. b. 1945. 01. 13. 67.; PUSKÁS 1972, 153.

¹⁵⁵ MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 15. 263. 7. d.

¹⁵⁶ MNL TML IV. 417. b. 1945. 01. 07. 13. 7. d.

¹⁵⁷ MNL TML IV. 417. b. 1945. 01. 31. 120. 7. d.

részben ki is fizették a számukra leszállított árukat. A vármegyét és a járást érintő ilyen igénybevételeket a háborús károk közé kell sorolnunk.¹⁵⁸

A mezőgazdasági termelők, így az újonnan földhöz jutottak is kötelesek voltak 1945. évi gyenge termésük meghatározott részét beszállíttatni a szovjet haderő élelmezésére. Az szovjet katonák gyakran vettek igénybe járműveket, szállítási eszközöket, rendszerint nem törődve a tulajdonosok, a lakosság igényeivel. A gyárak, üzemek, ipari vállalkozások részben, vagy egészében a szovjet katonai parancsnokságnak termeltek.

A Vörös Hadsereg a beszállásolásokat – nemcsak a laktanyák, hanem a középületek, sőt a magánházak és szálláshelyek igénybevételét – nem térítette. A terhes önkényes beszállásolások ügyében az NB még 1946-ban is felszólította a községet, hogy lépjen érintkezésbe a megyei orosz parancsnoksággal, biztosítson egy házat az orosz katonaságnak.¹⁵⁹

Más módon is igénybe vette a lakosság türelmét és teherbírását a szovjet katonák jelenléte. Az ország még romokban hevert, a lakoságnak betevő falatra is alig tellett a háborús terhek miatti kevés terményből, a közmunkák, beszállíttatások alig elviselhető terhet hordták az emberek, ráadásnak még egy másfajta adónemet is kiróttak rájuk: a szovjet hősi emlékművek fölépítését. Az orosz katonai parancsnok a járási főjegyző és a helyi demokratikus pártok jelenlétében adott parancsot a járásban elesett szovjet katonák eltemetésére, Bonyhádon, a Kálvárián díszes síremlék állítására. A 100.000 pengős költségből a nagyközsége eső összeg 24.000 pengő volt. 1945. augusztus 3-án Bonyhád Nagyközség képviselő-testülete rendkívüli közgyűlésén határozott erről.¹⁶⁰

A sírba koporsókban tíz tisztet, harmincöt közkatonát és harmincnyolc névtelent temettek el szeptember 20-án és 21-én.¹⁶¹ Az emlékművet szeptember 23-án 11 órakor avatták fel. Beszédet mondott többek között Vér Béla járási főjegyző, Babin városparancsnok, Cser Sándor főispán. A beszédeket kegyeleti staféta követte. A dalárda ez alkalomra szerzett énekszámaival ért véget az ünnepség.¹⁶²

1947. március 14-én Tolna vármegye szovjet katonai parancsnokhelyettese és Bonyhád község előjárói jegyzőkönyvben rögzítették az emlékmű gondozási kötelezettségét.¹⁶³ A börzsönyi tetőn 1945-ben a szovjetekkel harcoló elesett magyar hősök díszsírhelyét 1948-ban alakították ki a Vörösmarty téren.¹⁶⁴

A szovjetizálás folyamatának következő lépése az új ünnepek kijelölése és kötelező megülvése volt. A közigazgatás vezetői és a Nemzeti Bizottság képviselői tisztelgő látogatást tettek a városparancsnoknál 1945. február 23-a, a szovjet hadsereg napja alkalmából, ahol díszes emlékiratot adtak át Babin őrnagynak a béke és rend érdekében végzett megértő és fáradhatatlan munkájáért. A Nemzeti Bizottság a május elseje megünneplésére is gondot fordított: felszólították a lakosságot, hogy lobogózzák fel a házaikat nemzeti és vörös zászlókkal, felhívták a figyelmet a munkaszünetre és nagygyűlést tartottak. 1945. május 9-én, a győzelem napja alkalmából Bonyhádon munkaszünetet rendeltek el, a házak fellobogozásával ünnepeltek. Az esti fáklyásmenetet reggelig tartó táncmulatság követte.

A „felszabadulási emlékünnepségre” Bonyhádon 1946. április 3–4-én került sor. Előestéjén zenés toborzót, napján reggel zenés ébresztőt, 9 órakor istentiszteleteket tartottak, fél 11 órakor rendezték az ünnepséget a Sztálin téren.¹⁶⁵ Az „Orosz Nagy Forradalom” harmincadik évfordulóját a bonyhádi Nemzeti Bizottság 1947. november 10-én hétfőn (!) ünnepelte meg. 1948-ban már az

¹⁵⁸ HORVÁTH 2018, 63.

¹⁵⁹ MNL TML XVII. 2. 1946. 02. 22. 144–146. jkv.

¹⁶⁰ MNL TML V. 709. c. 1945. 08. 03.–10. 29. 394–395.; TML IV.417. b. 1945. 08. 21. 3082/1945. 10. d.

¹⁶¹ MNL TML XVII. 404. 1947. 03. 14. 1944.

¹⁶² MNL TML IV. 417. b. 3438/1945. 10. d.; STEIB 2017, 512–513.

¹⁶³ MNL TML XVII. 404. 1947. 03. 14. 1944.

¹⁶⁴ STEIB 2017, 384.

¹⁶⁵ MNL TML XVII. 2. 1946. 03. 28. 157–160. jkv.; 1947. 04. 02. 136–138. jkv.

6. kép. A sánc egy szakasza az Óhegyen
(fotó: Szóts Zoltán, 2024)

NB elnöke hívta meg a bizottság tagjait és a hivatalok képviselőit november 7-én 9 órára a község háza előtti gyülekezőre és a szovjet hősi emlékmű megkoszorúzására.¹⁶⁶

A nagy német ellentámadás idején az orosz katonai parancsnokság igénylésére az előljáróság a legnagyobb magyar nemzeti ünnep napján, március 15-én 7 órára Bonyhád ezer munkást állított ki árokásásra. Az igénybevétel ideje 3 napos volt. Kidobolták, hogy minden 18–40 év közötti nő és 16–55 év közötti férfi szerszámmal és ebéddel reggel munkára jelentkezzen. Az erődítménymunka sáncásás volt a Bonyhád környékbeli dombocon (6. kép).¹⁶⁷

A közrend és a közellátás megszervezése

A községi vezetés első feladatai közé tartozott az anarchikus állapotok mielőbbi megszüntetése és a közrend biztosítása. A hatvanfős polgárőrség első parancsnoka Lombos Alfréd volt, tagjai mentesültek a robot alól, nemzetiszínű karszalagot viseltek.¹⁶⁸ Klein Kálmán kommunista főispán Jancsecz Antalt (MKP) rendőrpáncsnoki minőség-

ben megbízta Bonyhád székhellyel rendőrsők megszervezésével és vezetésével. Jancsecz a Nemzeti Bizottság 1945. április 7-ei ülésén már bemutatta a főispán által jóváhagyott tervezetét.¹⁶⁹

A rendőrség ügye 1945-ben a bizottságon belüli törés, majd ütközés egyik terepének bizonyult. 1945 júliusában újjászervezték a rendőrséget, ekkor új vezető, Borvendég Imre került a rendőrség élére, viszont augusztusban már Gyimóthy László rendőrkapitányt kérte fel a bizottság, hogy távolítsa el a rendőrségről a nem odaaló elemeket.¹⁷⁰ A következő években is gyakran váltották egymást a rendőrkapitányok.

A közrend biztosításához tartozott az árdragítások, feketézés és feketevágások elleni szigorú fellépés.¹⁷¹ Az Ullmann Mózesnél és Fuchs Dezsőnél lefolytatott házkutatáson nagy mennyiségű gabonát, vasárut és rézgálicot találtak. A gabonaellátás, illetve a kenyér biztosítása az orosz és bolgár katonaság ellátása miatt is nagy nehézségekbe ütközött. A főispán a Krausz-féle bonyhádi téglagyárban talált 49 mázsa kenyérgabonát kiutalta a bonyhádi zománcgyár munkásainak.¹⁷²

Az állatlevágást és a magán kimérést az Ideiglenes Nemzeti kormány már rendeletileg letiltotta 1945 tavaszán. A járási gazdasági felügyelő és a hatósági állatorvos indokolt esetben engedélyezhette, de csak közkiméréssel volt értékesíthető. A feketevágásokkal szembeni fellépést nehezítette,

¹⁶⁶ MNL TML XVII. 2. 1947. 11. 20. 150–152. jkv.; MNL TVL XVII. 2. 1948. (11. 03.) 118., 121.

¹⁶⁷ MNL TML IV. 417. b. 678/1945. 8. d.; MNL TML V. 709. d. 1945. 03. 14. A gimnázium 1944 nyaratól már hadikórház a sebesült német és magyar katonáknak. STEIB 2017, 8.

¹⁶⁸ MNL TML IV. 417. b. 1945. 01. 30. 139. 7. d.

¹⁶⁹ MNL TML IV. 417. b. 1945. 727/1945. 8. d.; MNL TML XVII. 2. 1945. 04. 07. 24–26. jkv.; SOLYMÁR 1997, 102. Jancsecz Antal és József villanyszerelők a győrei transzformátorházban.

¹⁷⁰ MNL TML XVII. 2. 1945. 05. 22. 42–44., 06. 27. 6–64., 08. 08. 78–80., 08. 22. 80–84. jkv. Lásd még: MNL XVII. 404. 1110–1118, 1131. 1. d., 2805–2815, 2826., 2827. 3. d.

¹⁷¹ MNL TML IV. 417. b. 1945. 05. 23. 1822., 1828/1945.

¹⁷² MNL TML XVII. 2. 1945. 06. 08. 53–54.; MNL TML IV. 417. b. 3823/1945. 11. d.

hogy a vágások kikényszerítésére eltörték az állat lábát, azaz állatkínzással jutottak húshoz. Karl Gusztáv szerint súlyosan káros az ország állatállományára a telepés székelyek könnyelműsége, az anyaállatok levágása. A tilos állatlevágások katasztrofális méreteket öltöttek, egy mészáros internálását kezdeményezte a bizottság az illetékes hatóságnál.¹⁷³

A háború következtében megszorodott csonka, fenntartó nélküli családok, gyermekek és öregek segélyezésére már a februári megalakulásakor bizottságot hozott létre a képviselő-testület.¹⁷⁴ A nagyközség újjászervezte a szegényházi ellátást. 1946 júniusában a főjegyző bejelentette, hogy a szegényházi ápolottnak nem tud kosztot biztosítani, augusztusban a Nemzeti Bizottság 44 forintban állapította meg a napi fejkvótát.¹⁷⁵

1945. július végén a megyei Közellátási Felügyelőség a vármegye és Budapest ellátására felmérte a Völgységi járás szabad készleteit. Az orosz és bolgár katonaságnál összehordott termények mennyisége nem volt megállapítható. Már a gazdák kezében lévő készletek egy részére is igényt tartottak a megszálló csapatok (5. táblázat).

A főszolgabíró jelentette, hogy Bonyhádon hatezer-ötszáz személy liszttel, kétezer személy zsírral ellátatlan. Megadta a malmok és az olajgyár kapacitását, azonban a bonyhádi hengermalom és az olajgyár az orosz, illetve a bolgár katonaságnak termelt.¹⁷⁶

A községi autonómia felfüggesztése után egyre inkább újra megnőtt az NB operatív szerepe, döntöttek a só elosztásában: a szociális intézmények és a vagyontalan köz- és magántisztviselők részesültek előnyben.¹⁷⁷ A közszükségleti cikkek elosztására jegyrendszer bevezetését javasolták.¹⁷⁸ Foglalkoztak a gyufaellátás nehézségeivel, orvosolták a cukorhiányt.¹⁷⁹ Az ellátatlanok óriási méretű segélyigényét nem tudták kielégíteni a községi kassza hiánya miatt, ezért őket természetbeni juttatásban részesítették.¹⁸⁰

A völgységi főjegyző alispáni rendeletre létrehozta a Völgységi Hadigondozó Bizottságot, hadirokkant tagjai Lékey Rezső százados és Ritzel Ádám voltak.¹⁸¹ Kimondták a volt hadifoglyok háromhavi robotmunka-mentességét. Támogatták a MUSZ helyi csoportját.¹⁸² A nemzeti bizottság ezt követően döntött a hadisegély juttatásra javasolt személyekről.¹⁸³

A következő években is vissza-visszatértek a közellátás problémái a bizottság munkájában. A rendkívüli mértékű infláció miatt a bérből és fizetésből élők nyomorogtak. *„Az infláció mindent elsöprő ereje teljes súlyával nehezedik reánk, felborítva minden kereskedői kalkulációt, minden tervet és egyensúlyt. (...) ebben a szörnyű kataklizmában a legnagyobb megdöbbenésben azt látom, hogy emberek dolgoznak, adnak-vesznek, cserélnek, a dollártól az aranyig mindenben számolnak, de az újjáépítésből a teherviseléssel, az áldozathozataltól nagyon távol vannak. Kereseti, jövedelmi, forgalmi adóról nem tudnak (...) a legális kereskedelem csak a raktárkészletét fogyasztja, a tisztviselő társadalom nyomorog, a munkásosztály heti 3 napi filléres keresetéből csodával határos lehetetlen helyzetben él, ezek kiveszik a részüket a rohammunkából, robotból, a közmunkaváltságból, és a kereseti jövedelmi adózásból.”*

Bárány Ernő kereskedő így festette le a kialakult helyzetet 1946. június 19-én, és az MKOKSZ

¹⁷³ MNL TML IV. 417. b. 1679/1945. 9. d.; MNL TML XVII. 2. 1945. 10. 10. 96–98., 11. 08. 103–104., 1946. 05. 03. 10–13., 05. 13. 17–19. jkv.

¹⁷⁴ A nemzeti bizottság is külön segélybizottságot hozott létre. MNL TML XVII. 2. 1945. 05. 09. 38–39. jkv.

¹⁷⁵ MNL TML XVII. 2. 1946. 06. 14. 34–40., 08. 29. 81–82. jkv.

¹⁷⁶ MNL TML IV. 417. b. 1704/1945. 9. d. A bonyhádi második világháborús emlékművön 344 név szerepel, ebből mintegy ötven fő a málenkij robotra elhurcolt és elhunyt személy. A magasabb létszám abból fakad, hogy a telepések és a falvakból betelepedett halottjai is felkerültek az emlékműre. BLAU 2008, 91–93; SZÓTS 1992, 4–21.

¹⁷⁷ MNL TML XVII. 2. 1945. 12. 13. 114–115. jkv.

¹⁷⁸ MNL TML XVII. 2. 1946. 01. 17. 123–126., 01. 24. 129–131., 02. 07. 136–141. jkv.

¹⁷⁹ MNL TML XVII. 2. 1946. 04. 11. 162–165.

¹⁸⁰ Lásd 4. táblázat. A szegényügyi-népjóléti igényeknek mindössze 6%-ára volt fedezet.

¹⁸¹ MNL TML IV. 417. b. 3072/1945; MNL TML XVII. 2. 1945. 08. 01. 75–78. jkv.

¹⁸² MNL TML XVII. 2. 1946. 03. 28. 157–160., 04. 03. 160–162. jkv.

¹⁸³ MNL TML IV. 439. 99/1946. (07. 26.)

Bonyhádi Kirendeltség vezetősége nevében kérte a nagyközségi Nemzeti Bizottságot, hogy hatalmazza fel a szervezetüket a feketén dolgozó iparosok és kereskedők kiszűrésére. Már július 30-án letették a bizottság asztalára a fekete kereskedők és az iparendelő nélkül dolgozók névsorát. Kérték a legdrasztikusabb hatósági intézkedést az új forint stabilizációja érdekében. Vállalta a szervezet a cukor forgalmazását, a jogosult tizenkét éven aluli gyermekek nyilvántartását az igazságos elosztás érdekében.¹⁸⁴

Rendkívüli ülésén az NB a Közellátási bizottsággal együtt végezte el az igényjogosultak felülvizsgálatát. Átiratban szólították fel a községet, tegyék közhírré, hogy a dolgozók jelentsék a burgonyaigényeiket, hogy a rendőrség akadályozza meg a jogosulatlan kereskedők áru összevásárlását.¹⁸⁵

Az MKOKSZ terménykereskedői szakosztálya a koalíciós pártokkal közös értekezletén arról határozott, hogy a dolgozók ellátására igénybe veszik a terménykereskedők szabad készleteit önköltséges áron.¹⁸⁶ 1948 áprilisában azonban az NB már a Bonyhádi Földművelésszövetkezetet bízta meg a közszükségleti cikkek elosztására.¹⁸⁷

Érvényben maradt a beszolgáltatások rendszere. Az 1946-os év őszén Erményi János főjegyző kérte a pártokat, két-két tagot küldjenek ki a 10 k. hold feletti gazdák elszámoltatására, egyben vegyék igénybe a még meglévő vetőmagjukat. Még 1947 augusztusában is a gabonaelosztás ellenőrzésére volt szükség.¹⁸⁸ Még 1948 szeptemberében is átiratban szólította fel a Tolna Megyei Nemzeti Bizottság a bonyhádi NB-t a beszolgáltatások ellenőrzésére.¹⁸⁹

ÚJ KORSZAK A GAZDASÁGBAN BONYHÁDON

A mezőgazdaság helyzete

Bonyhád gazdaságának hagyományos ágazata a mezőgazdaság volt. Nagybirtokos nem volt Bonyhád, a legnagyobb birtoka vitéz Perczel Józsefnek volt, 1940-ben vásárolta Honig Alberttől a 361 holdat kitevő börzsönyi birtoktestet. Weber Kálmán 361 holdas bonyhádi birtokával a két közép-birtok együttes területe 722 k. holdat tett ki. A börzsönyi Márcz Konrádnak 212, Márcz Jánosnak 112, Schleyer Henriknek 97 k. hold földje volt. További 78 személynek volt 16–42 k. hold birtoka. Ők voltak a gazdák, akik még megéltek a földjükből. Bonyhád a napszámosok számát háromszáz főre becsülték 1945 nyarán.¹⁹⁰

A háborús veszteségek, a megszálló hadseregek élelmezése következtében nagymértékben romlottak a termelési feltételek. Nem volt elég termény, csökkent a vetésterület, nagy veszteségeket szenvedett el az állatállomány. A német, majd a szovjet és a bolgár katonaság ellenszolgáltatás nélkül vett igénybe a lakosságtól mindent, amire szüksége volt. Az orosz rekviráló parancsnokság elhagyottként tekintette a Weber-birtokot, az innen elszállított állatok és termények beszámításáról nem nyilatkoztak.¹⁹¹ 1945. április 11-éig a hét „jóvátételi” leszállítás alatti mennyiségeket a 6. táblázat mutatja (6. táblázat).¹⁹²

Az állatállomány nagymértékű pusztulását alátámasztják a statisztikai adatok. 1944 tavaszához viszonyítva 1945 áprilisáig a megszállás, továbbá hét leadás következtében a járásban a lovak száma

¹⁸⁴ A MKOKSZ bonyhádi fiókja 1945 májusában és szeptemberében jelentette megalakulását az NB-nek, a pécsi Kereskedelmi és Ipar-kamara figyelemztetett, hogy csak a Magyar Kereskedelmi és Közlekedésügyi Miniszter adhat ki iparendélyt. MNL TML XVII. 2. 1945. 05. 30. 45–47., 09. 12. 89–90. jkv.; MNL TML 417. b. 1945. 09. 24. 3397. 10. d.; MNL TML XVII. 2. 103/1946, 140/1946. Az NB a tizenhárom kereskedő elleni szigorú eljárást kért a főjegyzőtől. MNL TML XVII. 2. 151/1946. (08. 01.)

¹⁸⁵ MNL TML XVII. 2. 1947. 09. 12. 149–150. jkv.

¹⁸⁶ MNL TML XVII. 2. 69/1947. (10. 14.)

¹⁸⁷ MNL TML XVII. 2. 1948. 04. 22. 172–174, 29/1948. (03. 18.)

¹⁸⁸ MNL TML XVII. 2. 1946. 10. 10. 101–102., 1947. 08. 13. 145–146. jkv.

¹⁸⁹ MNL TML XVII. 2. 1948. 09. 09. 191–192.

¹⁹⁰ MNL TML VI. 204. ad. 32, ad 8.; MNL TML XVII. 512. 1945. 04. 02. 6. d., Birtokösszeírási ív 1945. 4. d.

¹⁹¹ MNL TML IV. 417. b. 638/1945. 8. d.

¹⁹² MNL TML IV. 417. b. 1945. 04. 30. 1107. 8. d., Közig. Iratok, Terménybeszolgáltatások 1945. 03. 13. 2. d.

61%-kal, más adat szerint 72%-kal, Bonyhádön 53%-kal csökkent. A szarvasmarhák számának alakulása hasonló tendenciát mutat. A járás gazdatársadalma leadta az 1944-es állomány egyharmadát áprilisig, és még egyötödével tartozott a szovjet hadseregnek. A bonyhádi tájfajta marha nagy tenyésztő települései közé tartozó nagyközség esetében az igények az 1944. évi állomány 61,5%-át jelentették. Ebben a helyzetben következett be az a társadalmi robbanás, amit a népegyezsere, a földreform a ki- és betelepítés hozott létre (7. táblázat).¹⁹³

A főszolgabíró 1945. március 28-án jelentette a – művelési ágak tavaszi szerkezetét mutató – járási vetéstervet az orosz katonai parancsnokságnak (8. táblázat).

A járás területén a mezőgazdasági munkákra 1945. februárjában 8642 férfi és nő, 526 kettes lófogat és 1047 kettes ökörfogat állt rendelkezésre. A tavaszi szántás-vetés azonban ezzel nem volt biztosítható, mert az orosz és a bolgár katonaság részéről állandó robotmunkában voltak. 1945 tavaszára üzemképes maradt nyolcvanegy traktor, de üzemanyag híján nem tudták munkába állítani. A főszolgabíró „tiszteletteljes előterjesztése” az volt, hogy az orosz katonai hatóságok által össze-szedett állományból használatra engedjék át a megfelelő ökörlétszámot. A munkálatok sürgőssé-gére való tekintettel szükségesnek ítélte a gazdák háromheti robotmentességét, az orosz katonák kezén lévő fogataik használatát.

A vármegyei főjegyző látva a telepítés következményeit is, a kialakult helyzetben 1945 nyarán körlevélben szólított fel az aratás megkezdésére. „A községekben az aratást azonnal meg kell kezde-ni, minden erő igénybevételével. Községi termelési bizottságok útján igénybe vehetők az összes robo-tosok, székelyek is, hogy az aratás zavartalanul és minden hiány és fennakadás nélkül meginduljon és befejezhető legyen.”¹⁹⁴

A földreformrendelet és a helyi telepítés

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 17-én tárgyalta és fogadta el a 600/1945. ME szá-mú rendeletet „A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról.” A rendelet negyedik paragrafusa kimondta: „Teljes egészében és a nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a nyilas nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és néppellenes bűnösök birtokait.” Azaz a kisnyilasok földje megmaradhatott, a Volksbund-tagság háborús bűnnek bizonyult. Ekkor még az egyéni politikai felelősség elbírálásának eredményeként rendelte el végrehajtását.

Tolna vármegye közönsége csak 1945. február 17-én értesült először a földreformról a helyi *Sza-badság* című újságból. A cikk ismertette az NPP programját, legfontosabb pontja szerint el kell kobozni a magyar nép ellenségeinek minden birtokát, igénybe kell venni minden úri nagybirtokot 100 holdon felül.¹⁹⁵ Bonyhádön március 26-án kidobolták, hogy jelentkezzenek a helyi földigénylők. A föld megváltási ára a kataszteri tiszta jövedelem hússzorosa volt, amelyet tíz, illetve húsz év alatt lehetett kifizetni.¹⁹⁶

A Községi Földigénylő Bizottságok (KFB) a megyében március végén, április elején alakultak meg. A rendelet értelmében elkobzandó volksbundos birtokok igénybevétele jelentette a nehéz-séget. A németlakta vidékeken a földigénylő bizottságok is németekből álltak, összetételükből fa-kadóan nem működtek. A Volksbund viszont éppen a legszegényebb rétegeket érintette, ők lettek volna a földhözjuttatottak.¹⁹⁷ Csak ott volt magasabb az igénylők száma, ahol 100 hold feletti bir-tokok voltak. A közigazgatás mellett volt egy sürgetően ható hatalmi tényező is. A főszolgabíró április 4-ei körrendeletében a községekhez fordult, melyben az orosz katonai hatóságok parancsára

¹⁹³ MNL TML IV. 417. b. 99/1945. II. sz. Kérdőív 7. d., 1945. 04. 30. 1107. 8. d., Kérdőív 1945. 2. d. II. sz.

¹⁹⁴ MNL TML IV. 417. b. 2375/1945. 9. d. 1945. 06. 30.

¹⁹⁵ Szabadság 1945. február 15., 5.

¹⁹⁶ MNL TML V. 709. d. 1945. 03. 24.

¹⁹⁷ MNL TML IV. 417.b. 694/1945.

felhatalmazta a helybeli kommunista pártok tagjait, hogy a földosztó bizottságokat mindenben támo-
mogassák.¹⁹⁸

Az első földigénylő bizottság megválasztására 1945. március 26-án került sor Bonyhád-
on, Er-
ményi János főjegyző és a harminc földigénylő jelenlétében. A főjegyző ismertette a KFB felada-
tait.¹⁹⁹ Az öttagú bizottság elnöke a munkaszolgálatból visszatért Somogyi József, a Weber-birtok
kertésze volt, tagjai között pedig megtalálhatjuk a községi nemzeti bizottság titkárát, továbbá a
képviselő-testületből a Magyar Kommunista Párt tagját. Felülvizsgálták a földigénylők jogosultsá-
gát, akikből tíz főt kizártak a juttatásból. Czetz László mérnököt és Merényi Pál földmérőt kértek
fel a közreműködésre. Véghatározatban kimondták az elmenekült Weber Kálmán földbirtokának
kártalanítás nélküli elkobzását, a földreform céljaira való felhasználását, aki „a Hitlerista háború
érdekében agitációt fejtett ki, a Volksbundnak és a Nyilas Pártnak támogatója volt. Népellenes ma-
gatarásával háborús bűnösnek tekintetik.”²⁰⁰ Ezen a napon a község háza kapujára kifüggesztették
a földigénylők névsorát, három napon belül emelhetek kifogást azok ellen, akik a múltban a Volks-
bund tagjai voltak, vagy „nyilas érzelmű magatartást tanúsítottak.”²⁰¹

Másnap Bitter Károly ügyvéd, a távollévő Weber Kálmán meghatalmazottja kérte a Weber-bir-
tok teljes mentesítését, azzal indokolta, hogy a tulajdonos semmilyen politikai pártnak, vagy szer-
vezetnek nem volt tagja, csak a birtokának élt és azt mintagazdasággá fejlesztette, állami felügyelet
alatt faiskolát létesített. „A gazdasági alkalmazottakkal és gazdasági cselédekkel mindig a jó gazda
szeretettel bánt.” Kérte a földbirtokrendező tanácsot, hogy utasítsa el a községi földigénylő bizott-
ság előterjesztését.²⁰² A bizottság nevében Somogyi József elnök a Tolnavármegyei Földbirtokren-
dező Tanácshoz címzett soraiban megerősítette az 1. számú véghatározatot. Weber németbarátsá-
gát is bizonyítottan tartotta, mert németországi tanulmányútja után a protestáns körben lelkesen
propagálta a nemzetiszocialista ideált. Vádként említette még, hogy cselédeit a Volksbundba való
belépésre bízta és személyesen részt vett a cikói nagygyűlésen.²⁰³

Perczel József a Nemzetgyűlés Politikai Bizottságához fordult, a földreformrendelet 15. §-a ér-
telmében kérte 300 kataszteri hold meghagyását, mert „a németek elleni szabadságharcban kima-
gasló érdemeket szerzett”, és résztvevője volt az Almásy Pál tüzér alezredes által vezetett, 1944 ok-
tóberi összeesküvésnek.²⁰⁴ 1944. október 20-án a GESTAPO letartóztatta és Pécsen bebörtönözte.
1940-ben vásárolta birtokát hiteltől, a Pécsi Takarékpénztár Bonyhádi fiókjánál még 1945. január 1-jén is
370.000 pengő tartozása állt fenn. Gyári könyvei bizonyítják, hogy üzeme ráfizetéses, a gazdálkodás
élethivatása, létfenntartását csak birtoka biztosítja. Kérvényét azonban elutasították.

1945. március 28-án jelent meg a földreformrendelet végrehajtási rendelete, a 33.000/1945. FM
sz. rendelet, amely megszabta a földreform végrehajtására kijelölt szervek hatáskörét. A KFB-k
már működtek, viszont a megyei szervek csak később jöttek létre. Az áprilisban megalakuló Tol-
navármegyei Földbirtokrendező Tanács (TFT) csak kullogott az események után, hiába tiltakozott
az ellen, hogy a közigazgatás beavatkozzon a földreform végrehajtásába.²⁰⁵ A TFT felhívásában a
földigénylő bizottságoktól haladéktalanul bekérte a földosztás dokumentumait. Hajas helyettes
főszolgabíró csak április 28-án továbbíthatta a TFT felhívását a KFB-knek.²⁰⁶

Honig Albert és társai, a három volt tulajdonos 300 k. hold földet kért vissza a TFT-nek címzett

¹⁹⁸ MNL TML IV. 417. b. 823./1945.

¹⁹⁹ MNL TML XVII. 512. 1945. 03. 26. 25. jkv.

²⁰⁰ MNL TML XVII. 512. 1945. 04. 03. 25/2 jkv., 1. Véghatározat, 6. d.; MNL TML IV. 417. b. 1107/1945. 8. d.

²⁰¹ MNL TML V. 709. d. 1945. 04. 03.

²⁰² MNL TML XVII. 512. 1945. 04.04. Kérelem 6. d.

²⁰³ MNL TML XVII. 512. 2/1945. 65. Az 1945. január. 9. valószínűleg elgépelés lehet, inkább április 9. a valós dátum.

²⁰⁴ Almásy Pál résztvevője Kiss János altábornagy katonai ellenállási mozgalmának, ezért halálra ítélték, majd ítéletét tizenöt évi fegy-
házra változtatták, Sopronkőhidáról a háború végén Németországba hurcolták, csak 1945 májusában tért haza. ÚMÉL 2001, 97.

²⁰⁵ KISASSZONDY 1972, 399. A TFT felhívása a sajtóban: TN 1945. április 3. (I. évf. 22. sz.) 2; TN 1945. április 22. (I. évf. 28. sz.) 1;
33.000/1945. FM rendelet.

²⁰⁶ MNL TML IV. 417. b. 1276/1945. 8. d.; MNL TML XVII. 512. 1945. 04. 05. 2. Véghatározat.

kérelmében, mert szerintük kényszer hatására született Perczel Józseffel az adásvételi szerződés. Nincs nyoma a tanács intézkedésének, a kérvény is csak 1945. szeptember 21-én kelt, amikor a két középbirtok felosztása már megtörtént. Viszont Brick Miksa négy ingatlanát kérte és kapta vissza. A KFB igazolta igénye jogosságát, a TFT határozatában az 5600/1945. számú FM rendelet 68. §-a alapján indokolta, mely szerint azok a magyar állampolgárok, akik a „*fasiszta törvények értelmében zsidó származásuk miatt veszítették el földingatlanukat*”, visszakaphatják.²⁰⁷

A földosztás első lépéseként tehát a Weber-birtokot kisajátítással, majd a Perczel-birtokot megváltással vették igénybe. 1945. április 10-én a községi előjáróság és a KFB elnöke jelentette a főszolgabíróknak a földosztás állását, mely szerint Bonyhádon az igénybe vehető földingatlanok összeírása megtörtént, a juttatási eljárás 80%-os, a munka befejezés előtt áll.²⁰⁸ A földigénylők létszáma 1945. május közepén ötvennyolc fő volt, lakóhely szerint tizenhármas borsövényi, hét külterületi lakos, a listán még feltüntették a községi előjáróságot és az evangélikus, katolikus és református egyházat is.²⁰⁹ 1945. május 15-én a községháza tanácstermében adták át ünnepélyesen a Weber-birtok harmincegy új birtokosának birtoklevelét, amelyre meghívták Babin városparancsnokot, a pártok és hivatalok képviselőit. A Perczel-birtok felosztása után már nem volt ünnepség, a műszaki költségek befizetésére szóló felhívás keretében hívták a huszonnégy újgazdát birtoklevele június 1-i átvételére.

A Tolnavármegyei Földbirtokrendező Tanács az október 5-ére dátumozott összeírási ívekre reagálva 1945. november 7-én küldte vissza azokat pótlásra a Weber- és Perczel-puszták felosztásáról. A két középbirtok huszonkét cselédje, tizenegy napszámosa és iparosai-alkalmazottai kaptak földet, huszonkilenc családfő házat is igényelt.²¹⁰ Az 1945. október 8-án keltezett „Általános felhasználási terv” összegezte a két birtok felosztását (7. kép).²¹¹

Összesen: 722 k. hold 726 négyszög (n.) ölon 5914,43 kataszteri tiszta jövedelem. Ebből állami tulajdonba megy: 22 k. hold 300 n. öl, községi tulajdonba megy: 53 k. hold 1000 n. öl, egyeseknek kiosztott (negyvenegy igénylő): 403 k. hold 300 n. öl, földalap tartalékterület: 243 k. hold 226 n. öl.

Ebben az egyháznak juttatott 90 k. hold nincs benne, ha ezt figyelembe vesszük, akkor 153 k. hold maradt a tartalékterületből. A két középbirtok a kevés helyi igénylő miatt Bonyhádon elegendőnek bizonyult a földéhség kielégítésére. Ami ezzel párhuzamosan elkezdődött, az egy sok szálon futó, a levéltári források alapján nehezen rekonstruálható migrációs jelenség, amelyről csak pillanatfelvételszerű állapotok foghatók meg, mert a népesség állandó mozgásban volt, a hatóságok a néha bizonytalan összesítésekben ragadhatták csak meg.²¹²

A bukovinai székelyek letelepítése, a németek vagyonelkobzása

Korán szembekerült a magyar közigazgatás a menekültproblémával. A Dunántúlon szétszóródva vészelték át a háborút a Bácskából menekült magyarok, köztük a menekültek többségét alkotó bukovinai székelyek. Ez a Székelyföldről kiszakadt néptöredék önálló etnikai-néprajzi csoporttá alakult. Túlnépesedő népelemként rajokat bocsátott ki a történelmi Magyarországra, majd 1941 májusa és júniusa között telepítették kb. 13–14.000 fős lélekszámmal a hazához visszakerült Bácskába. Az első világháborút követően földhöz juttatott szerb dobrovoljác telepesek házába-földjére költöztek. Itteni életük csak átmenetinek bizonyult, mert 1944 októberében kiűritési parancsot kaptak, mely után a legszükségesebbeket szekérre pakolva menekültek a trianoni Magyarországra.

²⁰⁷ MNL TML XVII. 512. 1945. 04. 02. Kérelem 6. d.; MNL TML XVII. 512. 25/7/1945. 3. d.; MNL TML XXIV. 201. 1945/6497. 09. 21.; MNL TML XVII. 512. 1946. 03.05. 127.

²⁰⁸ MNL TML IV.417. b. 823/1945.

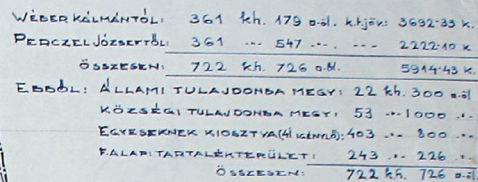
²⁰⁹ További hat személy neve szerepelt, ebből öt kérdőjeles, akik nem kaptak felhívást a birtoklevél átvételére. MNL TML XVII. 512. 555/1945, 178/1945. 1. d.

²¹⁰ MNL TML XVII. 512. 25/7/1945. 06. 23. 3. d. Végül az egyházak 90 k. hold földet kaptak. MNL TML XVII. 512. 54/1946. 1. d.

²¹¹ MNL TML XVII. 512. 1945. 10. 08. 178. 1. d.

²¹² FÜZES 1986, 716.

A 600/1945 M.E. RENDELET ALAPJÁN BONYHÁD KÖZSÉGben WEBER K.
ELKÖBZOTT ÉS PERCELJ. MEGVÁLTOTT INGATLANAIRÓL.
MÉRÉTARÁNY = 1:25.000.

7. kép. A két bonyhádi középirtok elhelyezkedése (forrás: MNL TML XVII. 512. 1945. 10. 08. 178.)

A „székelység nagy futása” a menekülés, az „országút szélére vettetés” és szétszóródás nagy traumatikus élményük a második világháború viharában.²¹³

A földkérdés és a menekültkérdés, valamint a „svábkérdés”, ahogyan korabeliek fogalmaztak, országos szinten jelentkezett. Összekapcsolásuk először Dél-Magyarországon történt. Baranya, Somogy és Tolna vármegye alispánjai a hónap közepén kapták meg Erdei Ferenc belügyminiszternek a délvidéki magyarok elhelyezésére vonatkozó körrendeletét (110 136/1945. [IV.] sz. BM leirat). A közigazgatás három hetet kapott arra, hogy a 70%-ban német ajkú községekben – Tolnában ez huszonnyolc falu, ebből huszonnégyszázötven a Völgyesi járásban – a falvak lakosságának egyharmadát, vagyis a németek csaknem felét összeköltöztessék. Elsősorban a Volksbund-tag németeket jelöltette ki. Aki német anyanyelvűnek vagy német nemzetiségűnek vallotta magát az 1941-es népszámláláson, akkor mentesült, ha fellépett a Volksbund ellen, németellenes magatartást tanúsított és ezt hitelt érdemlően bizonyította. A kollektív büntetés elve ebben a körrendeletben már érvényesült.²¹⁴ A lakosság hivatalosan erről április 24-én szerzett tudomást, ekkor dobolták ki az „egységes, gyors és körültekintő” végrehajtásával megbízott Kardos László miniszteri biztos és Cser Sándor főispán rendeletét a vagyonek kobzásáról, miközben a maga a telepítés már elkezdődött.²¹⁵ A kormányzati szándék tehát túllépett a fasiszta németek megbüntetésén.

Fennmaradt a váraljai községi földigénylő bizottság anyagában egy irat, „Névjegyzék a volksbundistákról” fejléccel és 1945. április 5-i dátummal. Már április elején Tolna megyében volt az FM megbízott Kardos László és az MKP részéről Árvai Nagy Sándor. Cser főispán a földbirtokrendezés lebonyolítására a kommunista Kovács Miklósné szekszárdi lakost szakértőként küldte ki, aki április 3-án már a bonyhádi főszolgabírói hivatalban tartózkodott.²¹⁶

A kommunista párt földosztó különítménye a református magyar és lutheránus német faluba, Váraljára szállt ki és itt mintegy kísérleti terepen megkezdte a földosztást. Összegyűjtötték a falu sváb lakosságát, felolvasták előttük a Pécsről kapott hiányos, úgynevezett „volksbundos listák” alapján, hogy kik azok, akiknek vagyonát a rendelet alapján elkobozzák. Bemondás alapján a listákat kiegészítették. Ez az eljárás kétségtelen, hogy sok visszaélésre adhatott alkalmat. A Volksbund-tagok vagyona elkobzásának alapja egy nehezen igazolható bejegyzett egyesületi tagság volt. Elrendelték kilakoltatásukat és összeköltöztetésüket. A kobzási listán hetvenkét fő volt az összeletelezendő, huszonhat fő a Mucsi községbe áttelepeztendő, huszonnyolc helyi földigénylőt és tizenkilenc erdélyi menekültet pedig letelepítettek. Megengedték, hogy az elkobzásra ítélték az új lakókkal együtt házaikban maradhassanak. A rendőrség hathatós közreműködésével az orosz parancsnok, a kommunista főispán, Kardos miniszteri biztos támogatásával Árvai Nagy Sándor a vegyes magyar–német Győrébe, Kovács Miklósné pedig a német ajkú Majosra szállt ki. Az akció a német ajkú Aparhanttal, Izménnyel, Cikóval, Kakasddal és Mócsénnyel folytatódott.²¹⁷

A Magyar Államrendőrség Völgyesi Járási Rendőrkapitánysága április 12-én a volksbundisták névsorát kérte a főszolgabírótól, aki ezt a kérést továbbította a községeknek. Április 13-án az izmennyi németek már a lengyeli internálótáborban voltak, az aparthantiak pedig 14-én kerültek oda. A Cikóra került hadikfalviak szerint április 20-án Cikón a házak üresen álltak, mert a németek már az internálótáborban voltak.²¹⁸

1945. április 16-án a főszolgabíró felszólította az eljárásokat, hogy közvetítsék, a falvakban ideiglenesen tartózkodó bukovinai menekültek képviselői 18-án jelenjenek meg Szekszárdon a me-

²¹³ SZÓTS 2007, 28–30.

²¹⁴ MNL TML IV. 401. b. 660/1945. (04. 27.); KÖHEGYI – TÓTH 1994, 192; FEHÉR 1988, 38; FÜZES 1986, 724.

²¹⁵ MNL TML IV. 417. b. 694/1945.

²¹⁶ FÖLDI 1987, 176, 179. Sántha Péter adatközlőkre támaszkodó gyűjtése szerint a székelyek betelepítése a Bonyháddal közeli 3 kilométerre eső Majosra április 5-én is elkezdődött.

²¹⁷ FÖLDI 1987, 176; egyedül TALPASSY 1945, 3, 36, 27–31, 119. tette április 10-ére az akciót, a névjegyzék április 5-én keletkezett. MNL TML IV. 417. b. 797/1945; MNL TML XVII. 608. 1946. [1945. 04. 05.] 1.d. Névjegyzék a volksbundistákról, 149 családfő szerepel benne. Valószínű az április 5-i kezdés Majoson és Váralján.

²¹⁸ MNL TML XVII. 2. 1945. 04. 07. 24–26., 04. 10. 27–28. jkv.; MNL TML V. 711. 1945/260.; FÖLDI 1987, 135, 52, 83.

gyei földbirtokrendező tanácsnál és a „földhözjuttatás során történő gyors letelepedésükre készüljenek fel.”²¹⁹

A megyében még Szekszárdon, Tolnán és Hőgyészen állt fenn hosszabb ideig internálótábor. A fogvatartottak embertelen körülményeire akkor derült fény, amikor a nők megbecstelenítésére, a tolnai táborban pedig gyilkosságra is sor került.²²⁰ Fennmaradt a tolnai internálótábornak a *Bonyhádi lakos internáltak áttelepítése és a Völgységi járás egyes községeiben lakó internáltak áttelepítése* című összesítése. A többségét itt azért internálták, mert Waffen-SS vagy Wehrmacht katonaként harcoltak a világháborúban.

A lengyeli Apponyi-kastélyban, mint internáló táborban koncentrálták 1945. április közepétől az éppen telepítendő falu német lakóit. Az öregek, betegek, fiatal anyák, könnyű betegek az észak-tolnai német falvakba kerültek, ahol német családoknál húzódtak meg. A munkaképtelen betegeket a szekszárdi kórházba szállították. A munkaképesek munkaszolgálatot teljesítettek Szekszárdon, Tolnán és Bogyszlón. Nem tudták őrizni őket, sokan hazaszöktek, gyakran követelték, ritkábban kérték a telepéseket, hogy házaikban adjanak szállást. A lengyeli táborból néhány hét után szélnek eresztették őket, a lelükre kötve, hogy mindenhova mehetnek, csak haza nem. Mégis sokan hazamentek.²²¹ 1945. június 28-án a tábor hirtelen feloszlott, a rendőrséget állomáshelyeikre bevonták.²²²

Időközben az Országos Földbirtokrendező Tanács – az ország más megyéjéből történő ún. csoportos telepítések irányítója – is kezébe vette a székelyek letelepítésének ügyét, 1945. április 17-én a TFT-nek írt levelében a zárt egységben való letelepítésüket szorgalmazta. A telepítési akció kiszélesedett, amikor az Országos Földhivatal Bodor Györgyöt bízta meg a telepítés segítségével. Bodor április 25-én érkezett Bonyhádra, és létrehozta „Telepítési hivatalát”, majd a „recept” alapján április 28-tól folytatta a telepítést. A völgységi németiség tragikus szétszórása a vagyonek kobzással folytatódott. A népvándorlásszerűen érkező bukovinai székelyeket a kiürített falvak házaiba helyezték, belőlük alakultak meg a községi földigénylő bizottságok. A rendőrség drasztikus eljárása a lengyeli internálótáborban uralkodó rettenetes higiéniai viszonyok, a tábor őreinek erőszakoskodásai, az érintettek ellenállását is kiváltott, jogalap nélküli internálás óriási vihart kavart. A helyi közigazgatás, papok, tanítók, jegyzők, pártok és a helyi egész intelligencia felháborodott az eljárásról.²²³

Bodor Györgyöt Erdei Ferenc belügyminiszter május végén táviratilag a telepítés felfüggesztésére utasította. Amikor május 27-én Budapestre utazott, elérte, hogy a már betelepített huszonöt községben a Népgondozó Hivatal hatáskörébe utalt birtokpolitikai teendőket még a Telepítési Hivatal végezhesse. Gyorsan utólag elfogadtatta a kobzási határozatokat a megyei Földbirtokrendező Tanáccsal.²²⁴ 1945. június 16-ig, javaikba 2446 családot helyeztek a Völgységi járás huszonkét községébe, a Központi járás öt községébe és Bátaszékre. A lélekszám közel azonos, 12–12.000 fő volt. A németeknek családonként egy-két gyereke, a székelyeknek öt-hat gyereke volt. A betelepítettek 90–95%-bukovinai származású volt, a maradékon osztoztak a horvátországi és bácskai menekültek, továbbá a moldvai csángók.²²⁵

A székely telepítést a történetírás viszonylag részletesen tárgyalja. Bodor György a „székely honfoglalással” kapcsolatos emlékirataiban²²⁶ úgy állította be, mintha az csak az ő egyéni kezdeménye-

²¹⁹ FÖLDI 1987, 135, 52, 83, 141; MNL TML V. 711. 266/1945. (04. 16.) 79. d.; FÜZES 1986, 739–740; SOLYMÁR 1997, 102–103.

²²⁰ MNL TML X. 1. 35/1946. (06. 12.); LÁSZLÓ 2006, 38.

²²¹ FÜZES 1986, 741.

²²² GONDA 2011, 354; 17; LÁSZLÓ 2006, 163–175, 259, 314; MNL TML XVII. 2. 1945. 04. 10. 27–28. jkv.; MNL TML IV. 417. b. 2429/1945.

²²³ SZÓTS 2007, 1.

²²⁴ KÓHEGYI – TÓTH 1994, 180.

²²⁵ TALPASSY 1945, 49–50.

²²⁶ MNL TML XIV. 48. 1.d.; FEHÉR 1988, 28–31; FÜZES 1990b, 19–22; LÁSZLÓ 1987, 174–178; SZÓTS 2007, 30–39; TÓTH 1993, 56–64; V. KÁPOLNÁS 1991, 124–127; BODOR 1975a. Összefoglaló jelentését ismerteti: KÓHEGYI – TÓTH 1994, 179–190, kivonatosan: V. KÁPOLNÁS 1991, 125–127; GONDA 2011, 351–352.

zése lett volna. Valójában a háttérben minden bizonnyal az attól politikai hasznot remélő Magyar Kommunista Párt állt, amely, amikor az országos botránnyá dagadt, később próbálta az NPP-t és Bodort az ügy kezdeményezőjeként láttatni.²²⁷ A legnagyobb nehézséget a hiteles Volksbund-listák összeállítása jelentette, az eredetieket megsemmisítették vagy elrejtették. Bodor a volksbundista névsorok összeállítását a bonyhádi járási politikai rendőrségre bízta, később a Népgondozó Hivatal kifogásolta annak eljárását, mert „köz- és vagyónbiztonságot veszélyeztető módszereket” alkalmazott. A 3820/1945. ME rendelet végrehajtását megnehezítette azzal, hogy nemcsak Volksbund-tagokat internáltak, hanem kívülálló németeket is, ingatlanaikba pedig az elkobzás előtt bukovinai magyarokat helyeztek.²²⁸

A székelység mozgása nem szűnt meg Bodor telepítésének leállításával. A községi földigénylő bizottságok és az 1710/1945. ME rendelet alapján megalakított Népgondozó Hivatal folytatta a munkát. A kijelölt településre érkezők egy része nem jutott házhoz-lakáshoz, máshová vándorolt, egyes családok otthagyták a juttatott házat és máshová költöztek (9. táblázat).²²⁹

Bonyhád helyzete különleges volt, először igen kis létszámú bukovinai székely került ide. Bodor tervei szerint a telepítés végén alakították volna a székelység centrumává, ez elmaradt. Somogyi József, a bonyhádi KFB elnöke 1945. május 28-án azt jelentette a TFT-nek, hogy Bonyhádra telepések még nem érkeztek. Várda Aladár összeírása szerint összesen hetvenkilenc bukovinai székely családot telepített Bonyhádra a Bodor György vezette Telepítési Hivatal. A Komárom megyei Kocsról, illetve Bakonysárkányról – többségében május 29-én – ötvenhárom család érkezett, a Zalából érkezetteket június első hetében telepítették le, a nagyszékelyi tizenöt családot pedig június közepén.²³⁰

1945. június 23-án Somogyi József, a KFB elnöke arról értesült, hogy a TFT a földigénylő bizottságokat feloszlatta. Még ezen a napon új KFB-t hoztak létre a földigénylők, három korábbi taggal, továbbá székely telepés földigénylőkkel kiegészítve. Somogyi József elnök jelentette, hogy az elkobzásra kerülő birtokok összeírásai részben elkészültek, melyeken csak a „hivatalos” Volksbund-listákon lévők szerepelnek. Javasolta, hogy három napra függesszék ki a községháza folyosójára észrevételezésre, hogy azután fölterjeszthetők legyenek a TFT-hez.²³¹

1945. augusztus 27-én Fürst Sándor NH körzetvezető megjelent a KFB ülésén és közvetítette a BNB átiratát, amely a székely telepések elhelyezését sürgette. Javasolta, hogy a bizottság telepítse ki a volksbundistákat házaikból, haladéktalanul jelölje ki azokat a házakat, amelyek véglegesen a telepések tulajdonába adhatók.²³²

1945. augusztus végén a bonyhádi KFB – a nemzethűséget vizsgáló bizottság döntései alapján – megkezdte a vagyonelkobzásra ítélt németek kilakoltatását és vagyonuk leltározását. A németek növekvő ellenállását éppen a gyors ütemben végzett kimozdításokkal, kész helyzet teremtetésével kívánta megtörni.²³³ Somogyi József bizottsági elnök a Népgondozó Hivatal szekszárdi kirendeltségének leadott november 30-ai jelentésében értékelte tevékenységüket: harminchárom – helybeli munkás vagy mezőgazdasági munkás – családnak adtak házat, olyanoknak, akik földet kaptak, de saját házingatlanuk nem volt.²³⁴

Az NH és a KFB által foganatosított rapid kilakoltatások és betelepítések nem állták ki a jogszერűség próbáját. Az TFT leiratában figyelmeztette a KFB elnökét az elkövetett jogszerűtlenségre. Somogyi József 1946. január 8-án kelt jelentésében egyrészt igyekezett az NH-ra hárítani a felelős-

²²⁷ GONDA 2011, 351–352.

²²⁸ FÜZES 1986, 737.

²²⁹ SZÓTS 2007, 37. Az eredmények összesítését a Népgondozó Hivatal adta.

²³⁰ MNL TML XVII. 512. 2303/1945. (05. 28.) 1. d.; FÖLDI 1987, 70–74; FÜZES 1986, 74 adata ennek ellentmond, 34 katolikus székely család a református Nagyszékelyről 1945. szeptember 4-i áttelepülési kérelmét rögzítette. TALPASSY 1945, 165. 1945 szeptemberében ezt a 34 családszámot megerősítette, bár Kisszékelyt említette tévesen.

²³¹ MNL TML XVII. 512. 25/7/1945. (06. 23.) 3. d.

²³² MNL TML XVII. 512. 1945. 08. 27. jkv. 3. d.

²³³ MNL TML XXIV. 1. A völgyeségi körzetvezető jelentései: 1945. 08. 23, 09. 10. 2. d.

²³⁴ MNL TML XVII. 512. 187/1945. (11. 30.) 1. d.

seget, másrészt a Bonyhádon uralkodó rendkívüli állapotokkal, a további káresetek és konfliktusok megelőzésének, illetve a nagyközség nyugalma biztosításának szándékával magyarázta a jogszerűtlen eljárást. A 24 órás határidőt pedig a ház és az ahhoz tartozó értékek megőrzésének szükségességével indokolta. Somogyi szerint azért volt szükség a támogatásra minősítettek kimozdítására is, mert az NH által „tömegesen Bonyhádra irányított telepeseket máshol már elhelyezni nem tudtuk”. Ekkor már ugyanis a csoportos telepítések is elindultak. A KFB elnöke tisztában volt azzal, hogy az alkalmazott eljárás jogszerűtlen, ám azt azzal védte és magyarázta, hogy csupán radikális intézkedésekkel lehetett elejét venni a további visszaéléseknek.²³⁵

A felvidéki magyarok érkezése, újabb német kitelepítés

Az 1946. február 27-ei csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény alapján a Délkelet-Dunántúlra települt felvidéki telepések számát – mivel csak a családok számára volt régiós összesítő adata – Füzes Miklós négy fős szorzóval 17.356 főben adta meg. A kijelölt és a távozásra kötelezett személyek elűzetésként éltek meg a honfoglalás óta ott élő ősök földjének elhagyását. Hamis számításnak bizonyult ugyanis a beneši dekrétumok azon törekvése, amely a csehszlovák nemzeti állam megteremtését tűzte ki célul: a 600.000 főnyi szlovákiai magyarság kicserélését ugyanannyi itteni szlovákra, ugyanis ennél sokkal kevesebb volt. A mintegy 70.000 szlovák számára áttelepülés volt a lakosságcsere, hiszen önként jelentkezhetek. A hatóságok a gazdagabb parasztokat igyekeztek eltávolítani, megtörve ezzel az egy tömbben élő magyarság gerincét. Az 1947 áprilisában kezdődő csehszlovák–magyar lakosságcsere indukálta az újabb német kitelepítési hullámot. Már 1947. március 31-én elrendelte a miniszterelnök a németek újabb összeköltöztetését.²³⁶

Az 1947 októberében megjelent 12.200/1947. Kormányrendelet továbbra is érvényesítette a kollektív büntetés elvét, mert kitelepítésre kötelezte az 1941-ben német nemzetiségüket megvallókat, még a családtagokat is a távozó családfő követésére. A magyar nemzetiségű német anyanyelvűek maradhattak az országban, viszont vagyonek Kobzár alá estek, megtarthatták mezőgazdasági felszereléseiket és külterületen 10 k. hold csereingatlant kaptak. Mentességet élveztek a kitelepítés alól az ipari, bánya- és mezőgazdasági munkások, a községben nélkülözhetetlen iparosok, ha nem voltak a Volksbund tisztségviselői, az önkéntes német katonák, akik nevüket sem változtatták németre, tehát a Volksbund-tagok ebben az esetben már maradhattak. A kényszer SS szolgálatba lépőket külön bírálták el, nem kellett már szökést igazolniuk.²³⁷

A Bonyhádi Nemzeti Bizottság 1947. augusztus 5-én foglalkozott a németiség mentesítésének kérdésével. Megkísérelték a névjegyzékben szereplők egyénenkénti elbírálását, de már az első neveknel kilátástalannak bizonyult a további munka. Kérték a „kitelepítési” bizottságot, hogy a pártok és szakszervezetek egy-egy taggal képviselhessék magukat az elbírálásban. A Bonyhádra érkező Belügyminisztérium I/4. Népgondozó Osztálya kivételezési bizottsága Pók Lajos elnökletével ettől elzárkózott, mert a tárgyalás „szigorúan hivatali jellegű.” A jogszabály viszont megengedte a régi tagok mentesítését, így a pártok érvényesíthették befolyásukat. Ezzel csak az FKgP és az SzDP élhetett, mert nekik voltak 1945 előtt szervezetei. A nyilvántartások megsemmisülésével élhettek a „kiskapu” lehetőségével: az új tagok, sőt a szimpatizánsok mentesítésével is.²³⁸

A németek kitelepítésének következő szakaszában 1947 augusztus–szeptemberében igen erős kitelepítési munka folyt. A 12.330/1945. ME számú rendelet értelmében 188 bonyhádi kitelepítendő személy neve olvasható az 1947. augusztus 8-ai névjegyzékben, ebből azonban már 1946-ban nyolcvannégy fő (huszonnégy család) került az amerikai zónába, a többi 104 fő kitelepülésének

²³⁵ MNL TML XVII. 512. 3/1946.

²³⁶ VADKERTY 1999, 167, szlovák levéltári kutatásai alapján; FÜZES 1988, 500; Magyar Közlöny 1947/77. sz. 4300/1947. ME r.

²³⁷ Közli a rendeletet: FEHÉR 1988, 212–217; FÜZES 1991, 43.

²³⁸ MNL TML XVII. 2. 1947. 08. 05. 143–145. jkv.; LÁSZLÓ 1987, 191–192.

nincs nyoma.²³⁹ Az I. sz. Áttelepítési Miniszteri Biztosság Wagon (!) csoportja jelezte 1947. szeptember 1-jén, hogy megszökött ötvennégy bonyhádi személy. Az adatközlőkkel ellenőrzött hitelesnek mondható kitelepítettek listája szerint viszont Bonyhádról nem vittek el 1947 augusztusában senkit.²⁴⁰

A kivételezési bizottság 1948. február 20-ra dátumozott bonyhádi I. számú névjegyzékében (Kitelepítésre kerülők) a töröltek és máshová helyezettek kiküszöbölése után 152 fő volt összesen. László Péter szerint 1948. május 25-én csak kilenc család harminckét családtagját telepítették a szovjet zónába. Azaz 185 németet ítéltek vagyoneklobzásra, ebből százötvenkettőt kitelepítésre, 335 főre mondták ki a vagyonkorlátozást és 1175 fő bizonyult nélkülözhetetlen iparosnak és szakmunkásnak.²⁴¹

1947 februárjában megszűntek a KFB-k és a Megyei Földbirtokrendező Tanács. Márciusban – a népességcserre-megállapodás gyakorlati végrehajtására – felállították a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (MÁK) 10. sz. Kirendeltségét Szekszárdon. Czifery Imre, a kirendeltség vezetője felhívására Erményi főjegyző azt jelentette, hogy Bonyhádon a ki- és betelepítés után csupán négy munkáslakás, öt gazdálkodásra alkalmas lakóingatlan, továbbá 250 k. hold föld maradt, de csak 30 hold kiosztható, mert a többit művelik kishaszonbérben, vagyis a nagyközség nem tudja fogadni a felvidéki telepeseket.²⁴²

Felvidékiek menekülteként már korábban is érkeztek szórványosan a járás területére. A lakosságcsere-rendelet tette tömegessé megjelenésüket. Tolnában 1947. május 15-én vette kezdetét az áttelepítés, és csak a tél beálltával csökkent az üteme. A MÁK kimutatása szerint 1947. június 7-éig Bonyhádon csak két családot, illetve tizenkét személyt telepítettek le. 1947. szeptember 18-án, Bonyhádon már huszonkét felvidéki család (kilencvenegy fő) lakott.²⁴³ A felvidéki családok száma azért nőtt a nagyközségben, mert elindult a németek kitelepítésének második hulláma.

A csehszlovákiai magyar áttelepítettek nehezen alkalmazkodtak az akkori konszolidálatlan viszonyokhoz. A németek kitelepítése még nem ért véget, zajlottak a telepes-felülvizsgálatok, illetve az ezek következtében foganatosított kimozdítások és új juttatások. Betelepítésük a végrehajtásáért felelős szervek és személyek gondjait súlyosbította. A MÁK szekszárdi kirendeltsége 1947. október 21-én megszűnt, feladatait és ügykörét november 1-jével a Tolnavármegyei Földhivatal (TFH) vette át. A téli hónapokban szünetelő, 1948 tavaszán újrainduló áttelepítés gyakorlati végrehajtást már az TFH intézte.²⁴⁴

Az 1948 tavaszán újraindított telepítés az év végéig elhúzódott, de intenzitása már nem érte le az előző évit.²⁴⁵ Bonyhádra 1948. május 16-áig Deákiból huszonkilenc család, Tardoskreddről huszonöt család, Udvardról tizennégy család érkezett. A felvidéki családok több mint 80%-a Bonyhádon földműves, tucatnyi iparos, a többi egyéb foglalkozású, 70%-a katolikus, a többi református vallású volt.²⁴⁶

A földreform, a telepítés körülményei miatt többéves folyamattá vált. A műszaki munkálatokat vállalkozó mérnökök végezték. Az 1947. március 1-re datált, már említett „Kimutatás a sváb (telepes) községek műszaki munkáiról” megállapította, hogy Bonyhádon 1947. március 1-jén a kitelepítés megtörtént, 3614 k. hold elkobzott összes területen.

²³⁹ MNL TML XXIV. 1701. 1947. 08. 18. 102–105. 35. d.

²⁴⁰ LÁSZLÓ 2005, 122; MNL TML X. 1. 18/1947. (09. 04.) szerint Bonyhádról tizenöt fő indult el. LÁSZLÓ 2006, 136–138, 163–175, 224–228, 256–259, 274–275; MNL TML XXIV. 1701. 1947. 7. mappa, 1947. 08. 20., 09. 01. 90, 92–95, 98. 2. d.

²⁴¹ MNL TML XXIV. 1701. 1798. 7. m. 1948. 02. 20. 8–11., 2. d.

²⁴² MNL TML XXIV. 201. 1947. 02. 15.437; MNL TML XXIV. 1701. 1947. 226. 31. d.; TN 1947. április 16. (III. évf. 16. sz.) 1.

²⁴³ MNL TML XXIV. 1701. 1947. 21. d.

²⁴⁴ MNL TML XVII. 512. 82/1947. 03. 31., 126/1947. 05. 14., 247/1947. 10. 07., 252/1947. 10. 13. 2. d.

²⁴⁵ FÜZES 1988, 498.

²⁴⁶ MNL TML XXIV. 1701. 1947.157., 1948.114. 31. d.; LÁSZLÓ 1987, 208–209. Bonyhád esetében 94 családot ad meg, majd másutt LÁSZLÓ 2005, 184–186, LÁSZLÓ 2006, 118 74 családot számolt 224 fővel, utóbbi két írásában. Utóbbi adatközlőkkel ellenőrzött adatát fogadtam el. LÁSZLÓ 2005, 184–186, 239, 289; LÁSZLÓ 2006, 122, 124.

Mikó Balázs 1947-es összesítő jelentésében a kitelepítettek által visszahagyott terület 1751 k. hold volt. Az „elkobzott Volksbund ingatlanok” területe 2185 k. hold volt, így a visszahagyott és elkobzott ingatlanok területe összesen 3936 k. holdat tett ki. A telepítési célra megmaradt 337 k. holddal együtt ez 4273 k. hold földingatlan. A telepéseknek addig kiosztottak 2871 k. holdat, közcélúként 107 k. holdat. Ebben az évben negyvennégy család érkezett a nagyközségbe a Felvidékről. Ideiglenesen birtokba adással harminc család 269 k. holdat kapott (más adat szerint még hét család 29 k. holdat), további harminckét család 106 holdat póthatározatként. Tizenhét család csak kiegészítést kapott, továbbá tizenkét „sváb” család 70 k. holdat. Így az 1948-ban még érkezett felvidéki családok földhöz juttatásával 4000 k. holdat meghaladja az összes igénybevett, azaz az állami földalapba került földek nagysága, ha hozzávesszük az 1948-ban megmaradt ki nem osztott tartalékföldek 410 k. holdját, realinak tarthatom László Péter 4373 k. holdas végső összesítését (10. táblázat).²⁴⁷

Hogy állt a földreform 1949. január 31-én? Tolna vármegye 108 községéből 104 volt érintett. „A községből kb. 2500 német személy lett Németországba kitelepítve (...). Az idetelepített magyar családok száma: bukovinai székely 114 család, hunyadmegyei Déva vidéki és környékéről erdélyi család 155, az ország jelenlegi területéről különböző helyekről 75 család, a Pozsony megyei Deákiből 29 felvidéki család, a nyitramegyei Tardoskederől 23 család, a komárommegyei Udvard községből 15 család, egyéb felvidéki községekből 6 család, összesen 421 [417!] család. Bonyhádi juttatottak száma 47, összesen 468 [464!] család részesült ház és földjuttatásban a földreform végrehajtása során. A németajkú lakosok közül csak azok maradtak vissza, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat annak idején és kitelepítve nem lettek, csupán vagyoni jogi korlátozás alá estek, ezeknek száma 60.”²⁴⁸ – így összegezte a járási jegyző 1949. augusztus 22-én az alispánnak küldött jelentésében.

A földreform mérlege

A régióban a kitelepítettek az 1941-es népszámlálás német anyanyelvi adatainak 32,7%-át, a nemzetiségi adatainak 50,1%-át tette ki. Tolna megyében a legmagasabb a megyei arány 53,5% és 70,3%. Bonyhádon ez 41,85% és 67,67%. Mindösszesen a kitelepítésekkel a megye negyvenezer főnyi németiségének mintegy felét távolították el, a Völgységi járásban 13.300 lelket. 1949. január 1-jén a járási 37.602 főből mintegy tízezer német, tizenkétezer székely, hatezer telepes, háromezer-ötszáz felvidéki magyar és 7102 helyben maradt volt található. „Lakosságszám: 40 045 melynek összetétele a kitelepítés folytán magyar jellegűvé vált, és következőképpen oszlik meg: Őslakos 30%, székelység 50%, felvidéki 10%, az ország egyéb részéről 10%.” Lakonikus rövidséggel fogalmazta becslését a járási jegyző a Völgységi járás 1949. évi munkatervében.²⁴⁹

A nemzetiségi struktúra mellett alapvetően megváltozott a birtokszerkezet is. A parasztságnak juttatott föld országosan átlag fejenként 4,2 hold volt, addig a legnagyobb éppen Tolnában, 6,1 hold. A gazdasági cselédek, napszámosok, törpebirtokosok rétegének fogyatkozása országos tendencia volt. A falvak polgárosodásának az esélyeit javította volna, ha ebbe az irányba ment volna tovább a fejlődés. A 100 holdnál nagyobb birtok kiosztásával a kisbirtok vált meghatározóvá. Feltételezem, hogy a magasabb tolnai arányok az igénybe vett volksbundos birtokok magasabb részesedésével magyarázhatók. Bonyhádon magas maradt az 1 k. holdas kategória, ez a viszonylag kisebb településhatárral és nagyobb népességgel magyarázható.²⁵⁰

A földreformrendelet az újbirtokos családok házaspárjainak 7 hold földet juttatott, és minden gyerek után újabb holdat. A rendelet viszont 15 holdban maximálta a juttatást, így a hat-kilencgye-

²⁴⁷ MNL TML XVII. 2. 1948. 12. 03. 396. Mikó Balázs telepfelügyelő adata, a tartalékföld 418 k. hold.

²⁴⁸ MNL TML IV. 404. a. 32/1949. 08. 22. 2. d. Ez a legnagyobb létszámú kitelepített adat, az elmenekültekkel és a máshová költözőkkel.

²⁴⁹ FÜZES 1990b, 38–39; FÜZES 1991, 7, 50–51; DURGONICSNÉ MOLNÁR 1992, 104; MNL TML IV. 404. a. 619/1949. 02. 20. 2. d. A régióban a német anyanyelvűek aránya 18,5%-ról, a bevallás szerint 0,9%-ra (!) csökkent.

²⁵⁰ BELUSZKY 1999, 211; KSH 1950, 3. IX–XIV, 131, 338–341.

rekcs családoknak is csak ennyi jutott. A bukovinai székelyek nehezményezték is a 15 holdas limitet, arra hivatkoztak, hogy Bácskában 20–25 holdat is kaptak. A 10–12 hold az intenzíven gazdálkodó egykézű német családot volt képes eltartani a Völgyseben, a sokgyermekes székely családok számára a nyomor szintjének konszolidációját jelentette. Hozzá kell tennem, hogy egy háborúban kiverzett és megszállt vesztes ország gazdasági viszonyai közepette.²⁵¹ A földosztással a bukovinai székely parasztság a kisbirtok szintjén homogenizálódott, ez most már a felvidékiekre és a helyben maradt németekre és magyarokra is elmondható.

A mezőgazdaság szerkezeti viszonyai is módosultak az őslakosok és az új telepesek eltérő színvonalú és szerkezetű gazdálkodása következtében. Az FM államtitkára 1945. május végén felhívta az alispánt, hogy a gazdasági felügyelőségek útján gondoskodjon arról, hogy a szőlőgazdaságok tulajdonosai és a kisajátított szőlőbirtokok volt tulajdonosai a szőlőművelésben elengedhetetlenül szükséges eszközöket bocsássák a „*földreform kapcsán kisemberek részére kiosztott szőlőgazdaságok*” rendelkezésére. Nem is ez volt a fő probléma, hanem az a tény, hogy a székelyek Bukovinában nem termesztettek szőlőt, így nem értettek annak műveléséhez.²⁵²

A paraszti földbirtoklás kiszélesedése, a birtokelaprózódás ellen ható gazdasági racionalitás a helyiek és a székely telepesek szövetkezeti törekvéseiben is tükröződött. 1945. június 10-étől a Telepítési Hivatal stábjában a Völgysegi TelepeseKözponti Szövetkezete (VTKSZ) vezetőségévé alakult át. A szövetkezeti szövetség elsősorban érdekvédelmi szervezet volt, legfontosabb feladatának kezdetben a telepítés befejezését tekintette, a földek kiosztása hosszasan elnyúló folyamat volt, a földigénylő bizottságokon keresztül tudta érvényesíteni befolyását. A szövetség, a székelység gazdasági integrációjának elősegítésére gazdája lett minden ezt szolgáló kezdeményezésnek. A székelység a Nemzeti Parasztpárton keresztül kapcsolódott be a politikai életbe. Ebben közrejátszhatott a párt radikális állásfoglalása a németkérdésben.

A Földművelésügyi Miniszter a 131.000/1945. FM számú rendelet 1§ 2. bekezdése alapján hozzájárult határozatában, hogy a bonyhádi Weber- és Perczel-uradalmak földhözjuttatott lakói külön földműves-szövetkezetet alapítsanak. Az indoklásban ez állt: „*A helybeli juttatottak és a telepesek más-más gazdasági körülmények között élnek, más és más gazdasági képzettséggel rendelkeznek. Egyetlen földműves szövetkezeten belül tehát nem volna feltétlenül zavartalan és súrlódás mentes az említett kétféle földművelő réteg össz működése.*” A TFT is javasolta.²⁵³

A Bonyhádi Földművesszövetkezet a Völgysegi TelepeseKözponti Szövetkezete tagjaként 1945. június 10-én alakult, majd 1946. augusztus 4-én alakult újjá, amelyet a szövetkezeti központ tekintélyes, de elhanyagolt állapotú és üzemképtelen, elsősorban ipari jellegű vagyonnal látott el, a telepeseket ellátó, ipari és szolgáltató központtá kívánták fejleszteni. A TFB 1946. április 26-ai határozatában a Bajcsy-Zsilinszky utca 2. számú házat székház céljára, a már kezelésükben lévő ipari üzemeket, az összes Bonyhád területén elkobzott mezőgazdasági gépet a szövetkezetnek juttatta.²⁵⁴

Az Istvánmajori Földművesszövetkezetet 1946. július 21-én a Weber-birtok volt cseléd újjáélesztésére hozták létre, ügyvezetőjéül Faragó Józsefet választották. Kertgazdasága, faiskolája és tehenészete az eredményes gazdálkodás alapja volt, a megye legjobban működő szövetkezetei közé tartozott.²⁵⁵ A központi szövetkezet 1948. május 5-diki, a feloszlatast kimondó közgyűlését az Istvánmajori Földművesszövetkezet nem sokkal élte túl, egy vizsgálat kiderítette, hogy gazdálkodásából egy-két vezető húzott hasznot, letartóztatták Faragót és Somogyi Józsefet, a szövetkezetet megszüntették.²⁵⁶

A munkamegosztás széttöredezése nem csak a migráció eredménye. A háborúban leromlott, kizsigerelt állapotú gazdaság is közrejátszott ebben. Már 1944 őszétől igen sok volt a bevetetlen föld

²⁵¹ LÁSZLÓ 1996, 191–195.

²⁵² MNL TML IV. 417. b. 2297/1945. 9. d.

²⁵³ MNL TML XVII. 512. 621/1946. (06. 26.)

²⁵⁴ KONCZ 1947.

²⁵⁵ MNL TML XVII. 512. 179/1946.; TN 1947. június 18. (III. évf. 24. sz.) 3., TN 1947. augusztus 13. (III. évf. 32. sz.) 2.

²⁵⁶ BODA 1975, 35, 40, 45–47.

a férfiak frontszolgálatára miatt. A földreform és később a népességcsere a tavaszi munkák kellős közepén játszódott le. Vetőmaghiány, igaerő- és munkaeszközhiány, a megszálló csapatok rekvirálási gyakorlata, majd a megkezdődő beszolgáltatások megtették hatásukat. Nagymértékű volt a gyümölcs- és szőlőkultúra, valamint az állatállomány pusztulása. Az új telepesek 1946-ban rendkívül rossz évet zártak. Mire rendeződtek volna a viszonyok, újabb telepes roham érkezett. A szétesett közösségi autonómiák újraszerveződésére az újgazdák szerves beilleszkedésére nem kerülhetett sor, erre nem maradt elég idő, mert egy felülről vezényelt modell ezt lehetetlenné tette.²⁵⁷ Az 1948-tól kezdve lejátszódó fordulat egy társadalmi mobilizációt hozott az iparosítással, amely a községek népességmegtartó képességét tovább csökkentette.

Ipar

A második világháború idején a megye iparát a kisipar túlsúlya mellett az egyoldalú – könnyű- és élelmiszeripari – szerkezet jellemezte. Bonyhádon volt a megye egyetlen vasipari üze me, a zománcgyár, és az egyetlen cipőgyár. A nagyközségben, a mintegy hatszáz fős ipari munkásság mellett 269 kisiparos működött, kb. 200–250 segéddel és tanonccal. Bonyhád, Tolna mellett a megye legiparosodottabb települése volt.²⁵⁸ Davidov testőrkapitány vármegyei orosz parancsnok 1945. február 20-án statisztikai szolgáltatást rendelt el a lakosságról, az ipari üzemekről, a közcélt szolgáló üzemekről és az intézményekről. Hajas helyettes főszolgabíró jelentése a bonyhádi ipari üzemekről tizennégy tételből állt. Az 1945. július 21-ei – az orosz parancsnokságnak leadott – statisztika szerint tizenkilenc üzem volt Bonyhádon.²⁵⁹

A háború a bonyhádi gyárakat megkímélte, azonban a szovjet megszállók zabrálása és hadi igénybevétele jelentős anyagi veszteségeket okozott.

Pétermann és Glaser Cipőgyár (Gr. Tisza István – ma Dózsa György – utca 4–6.): a tulajdonosok Péterfi (Pétermann) Jakab, vitéz Gáti (Glaser) Gyula, Karl Gusztáv. A hétszáz pár napi teljesítményű gyár 370 főt foglalkoztatott, napi 10–12 órában.²⁶⁰ 1945. augusztus 20-áig a háborús veszteségek: a szovjet katonák a cipőgyárba behatolva elnyűtt bakancsaikat lecserélték, a magyar katonáknak legyártott készletet, mintegy 300 q és több mint 7000 m² különféle bőrt, továbbá 530.000 pengő értékű kellékanyagot elvittek. Ezek után „Az orosz katonaság által rendelkezésre bocsátott nyersanyagból az orosz hadsereg részére” 175.909 pár lábbeli gyártottak. Az önköltségi áron, 1945. március 16-án számlázott 61.994 pengőt 1945. július 6-án egyenlítette ki a 3. Ukrán Front Hivatalát képviselő Susánszky főhadnagy. A békés termelésre való átállás nehézségei miatt 1945 novemberében a heti munkaidőt 25 órától 20 órára csökkentették, az elkövetkező másfél évben megváltak kétszáz dolgozótól. 1946-ban a nyersanyaghiány miatt 98 napig szünetelt a termelés, a kapacitásnak mindössze 12%-át tudták hasznosítani. A hiperinfláció depresszióval járt, 1947-ben a hároméves terv gúzsba kötötte a termelést. A kárpótlás nélküli államosítást a tulajdonosok családjainak meghurcolása követte.²⁶¹

Magyar Zománcmű és Fémárugyár (ma Perczel Mór utca 84.): a Perczel József tulajdonában álló üzemet szovjet katonák szállták meg. 1944 decemberében – önkényes jóvátételként – gépeket, valamint 3500 pengő értékben acélt és zománcozott árut vittek el. A gyár ekkor száz fővel, napi nyolc órában dolgozott. 1945 tavaszán 28.630 db evőcsajkát gyártottak a szovjet hadseregnek. Áprilistól – anyaghiány miatt – hónapokig állt a termelés. A kárpótlás nélküli államosítást a tulajdonos kálváriája követte.²⁶²

Bonyhádi Hengermalom Rt. (Zombor – ma Mikes Kelemen – utca 2.): tulajdonosa az Országos

²⁵⁷ LÁSZLÓ 1996.

²⁵⁸ T. MÉREY 1983, 463, 465; AMBRUS 1978, 373; VÖRÖS 1942, 14, 44; SZÖTS 1990, 243.

²⁵⁹ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d.

²⁶⁰ MNL TML V. 709. d. 1944. 12. 21.; SOLYMÁR 1975a, 189; MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 24. 349. 7. d.

²⁶¹ STEIB 2021, 43–47.

²⁶² MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 24. 349. 7. d., 1945. 06. 24. 2241. 9. d.; STEIB 2017, 594.

Földhitel Intézet Rt., három vagon napi teljesítménnyel napi 24 órában, huszonnyolc fővel dolgozott. Vezetője Pilisi Ferenc igazgató (1945. február 27.), majd Koszorús Márton (1945. június 22.). A szovjet hadsereg a bevonulásakor igénybevett 9893,82 q búzát, 1338,07 q rozst, 546,49 q lisztet, 824,35 q korpát 638.167,33 pengő értékben. Elvittek 3488 db papír-, 5178 db textilzsákot 49.231,84 pengő értékben és 2,5 öl tűzifát 800 pengő értékben, összesen 688.199,17 pengő értékben. A hengermalom – mely a szovjet hadsereg gazdasági hivatalának székhelye is volt – 1944. decembertől 1945. június 21-ig a bolgár hadsereg részére feldolgozott 4634,25 mázsa gabonát, összesen 166.833 pengőért, 1011,79 mázsa rozst, összesen 36.424,44 pengőért. A bolgár hadsereg a hengermalom követeléseit kiegyenlítette.²⁶³

Kohn Testvérek Olajgyára (Iskola tér 509. népszámú – ma Piac tér 8.): tizenkét fővel 12 órában 5–6 q napi teljesítménnyel havonta mintegy 50 q olajmagot, 10 q olajat, 22–50 q pogácsát termelt. Tulajdonosa Kohn Ábrahám és Krausz Sándorné, vezetője Freund Fülöp volt. A gyár 1945. április 30-ától június 21-éig a bolgároknak 215.800 kg napraforgót dolgozott fel, melynek értéke 182.640 pengőt tett ki.²⁶⁴

Pauer Emil kekszgyárának (Perczel Mór utca 53.) vezetője Boros György. Hatvan fővel 24 órában 10 q tésztát gyártottak. Az üzem 1945. május 2-ától június 21-éig a bolgár katonaságnak 12.383 kg makarónit szállított 10.125 pengő értékben, melyet a bolgár hadsereg kiegyenlített.²⁶⁵

Ausch Sámuel téglagyára és fatelepe (Igló – ma Bolyai – utca 1.): vezetője Krausz Lázár volt. Felmérés szerint: napi 10 órában, harminc-negyven munkással az üzem évi 700.000 darab téglagyártására volt képes. A tulajdonos a holokaust áldozata lett. A gyár 1945. október 7-étől az Elhagyott Javak Kormánybiztosságának a kezelésébe került.²⁶⁶

Krausz Salamon és fia téglagyár és fatelepe (Perczel Mór utca 61–63.): vezetője 1945 márciusától Hermann Zoltán, július 11-től Krausz Lázár volt. Kapacitása évi 1 millió darab téglagyártását tette lehetővé.²⁶⁷ „Valamennyi üzemben nagy az üzemanyaghiány, az üzemek berendezése a háborús események következtében megrongálódott, valamennyi üzemben munkáshiány van.”²⁶⁸ A Bonyhádi Nemzeti Bizottság még 1948. április 22-ei ülésén is foglalkozott a helyi téglagyárakkal. Az anyaghiány és a munkanélküliség leküzdése érdekében a tulajdonosokat és az üzembentartót kötelezte a téglagyárak üzembe helyezésére.²⁶⁹

A Völgységi járásban, a Hengermalmon kívül hat villanyerőre berendezett malom volt, ebből négy működött, kettő a berendezés használhatatlansága miatt állt. Napi teljesítményük 10–20 mázsa körüli, Schneider György bonyhádi malma 50 q teljesítményű volt, a polgári lakosságnak örölt.²⁷⁰ A járás huszonöt vízimalma közül tizenöt működött, a többi – a berendezések használhatatlanság miatt – nem üzemelt. Napi teljesítményük 1–4 q volt. Fritsch Mihály vízimalma (Külterület 1.) a polgári lakosságnak termelt 1945 februárjában, egy munkással. Tulajdonosa közmunkára való kirendelése miatt szünetelt, majd áprilisban visszatért és újra dolgozott.²⁷¹ Marx Gyula vízimalma (Schweitzer tanya 51.) a polgári lakosságnak örölt, 5 mázsányi készlete két napra volt elegendő.²⁷²

²⁶³ MNL TML IV. 404. b. 112/1945.; SOLYMÁR 1975a, 189; PUSKÁS 1972, 150; MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 24. 349. 7. d., 1945. 06. 24. 2241. 9. d.

²⁶⁴ MNL TML IV. 417. b. 1945. 02. 24. 349. 7. d., 1158/1945. 8. d., 1704/1945. 9. d., 1945. 06. 24. 2241. 9. d.

²⁶⁵ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d. (02. 27.), 1945. 06. 24. 2241. 9. d.; MNL TML IV. 401. b. 662/1945. (05. 02.)

²⁶⁶ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d., 1945. 06. 11. 1938. 9. d., 3375/1945., 3497/1945. 10. d.; BLAU 2008, 182.

²⁶⁷ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d., 1945. 06. 11. 1938. 9. d., 3375/1945. Áprilisban Krausz Simont nevezték tulajdonosnak, májustól Krausz Vilmos és Fia téglagyár és mészegető céggént szerepel. Krausz Salamonné a 61., Krausz Simon a 63. házszám alatt lakott. BLAU 2008, 85.

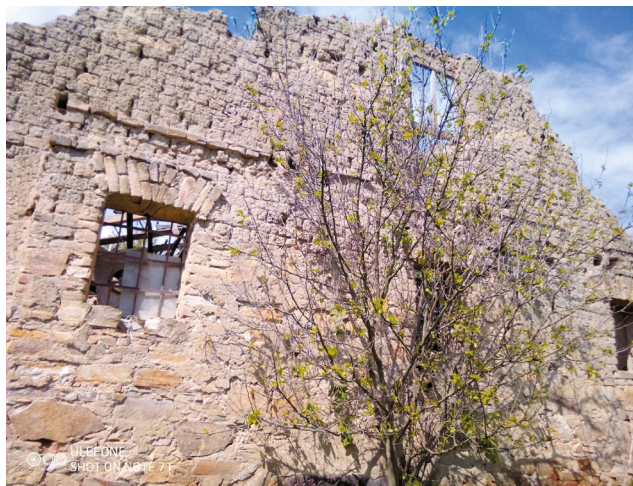
²⁶⁸ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d., 1945. 06. 11. 1938. 9. d., 1945./1680., 1945. 05. 25. 1686., 1945. 05. 30. 1898. 9. d. A Zrínyi utcai Volán-telep helyén volt a Krausz-féle fatelep. Steib György szóbeli közlése, 2024.

²⁶⁹ MNL TML XVII. 2. 1948. 04. 25.41–45. jkv.

²⁷⁰ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d., 1158/1945. 8. d.

²⁷¹ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7.d., 1107/1945. 8. d.

²⁷² MNL TML IV. 417. b.1158/1945. 8. d.

8. kép. A Jung-malom romja (fotó: Szóts Zoltán, 2024)

Völgységi Járási Tejszövetkezet: a járási, tejelő marhatartásra alapozott kiterjedt tejszövetkezeti rendszer a tejbeszolgáltatás centralizálására készítette a megszálló erők parancsnokát. Felhívására 1944. december 27-én a harminchat községi tejszövetkezetből alapították meg bonyhádi székhellyel. Két legfontosabb üzeme Bonyhádon és Majoson működött. Mindkettő katonai vezetés alatt állt. A szövetkezet harmincöt üzeméből négyben vajat, harmincháromban sajtot állítottak elő. Többségük gyűjtő- és főlőüzemként működött. A járási tejszövetkezet a bolgár hadseregnek termelt. 1945 júniusáig 2957 kg vajat állítottak elő 65.054 pengő értékben. A tejszövetkezet 1945. június 25-én bejelentette, hogy „a közbe jött változások miatt önálló működését július 1-től beszünteti.”²⁷⁷ A Tolna megyei Tejszövetkezet bonyhádi fiókja napi 400 liter tejet dolgozott fel, fogyasztási tej és vaj volt az előállított terméke. Tíz munkással dolgozott, vezetője Schmahl György volt.²⁷⁸

Kosztelicz Andor kazeingyára a Szent János híd mellett (ma: Volán telep a Zrínyi utcában) terület el, berendezését elvitték, üzemképtelen. A Hosszú Ferenc-féle Ecetgyár (akkor: Perczel Mór utca 44.) üzemeltetésére a bolgár és a szovjet katonai parancsnokság jelentette be igényét. Schlóder József szövőüzeme a Rákóczi utca 38. szám alatt elhagyottá vált, tulajdonosa Németországba ment. Becker Konrád kártoló és fonóüzeme a Rákóczi u. 83. szám alatt 1946-ban elkobzásra, államosításra került.²⁷⁹

Az önálló iparosok száma csökkent, a háború, a hadifogság és később a kitelepítések apasztották számukat. A termelés legfőbb akadálya a nyersanyaghiány volt, mert a háború eltépte a kereskedelmi kapcsolatok szálait. A tizenhat regisztrált szabóból Bonyhádon négy csak javított, a többiek mérték utáni rendelésre dolgoztak, de anyagot nem tudtak beszerezni.²⁸⁰ 1945-ben öt lakatos- és három kovácműhely működött Bonyhádon. A legjelentősebbet, Baumgartner Ferenc gépjavító telepét (Rákóczi utca 20.). 1946-ban elkobozták, államosították. A kilenc nagyközségi asztalos műhely bútór- és épületasztalos munkára képes lett volna, de csak javításokat végeztek.²⁸¹

A közellátási miniszter rendeletével szabályozta a tésztafélek és sütőipari termékek gyártását és forgalmazását. Bonyhádon nyolc ilyen üzem működött 1945 májusában. Csak bérsütéssel foglal-

²⁷³ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d.

²⁷⁴ MNL TML XVII. 512.1946. Épületeltár (07. 08–09.) 5. d.

²⁷⁵ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d., 1107/195. 8. d.

²⁷⁶ MNL TML XVII. 512. 1946. 09. 04. jkv.

²⁷⁷ MNL TML IV. 417. b. 1718/1945. 9. d.; MNL TML IV. 417. b. 1945. 06. 24. 2241. 9. d.

²⁷⁸ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d., 1945. 06. 24. 2283. 9. d.

²⁷⁹ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d., 1107/195. 8. d., 1904/1945. 9. d., 1945. 06. 21. 1938. 9. d.; MNL TML IV. 417. b. 2283/1945. 9. d.; MNL TML IV. 417. b. 1119/1945. 8. d.; MNL TML XVII. 512. 1946. (07. 01., 10.) 5. d

²⁸⁰ MNL TML IV. 417. b. 1107/1945. 8. d.

²⁸¹ MNL TML XVII. 512. 1946. (07. 10.) 5. d.; MNL TML IV. 417. b. 1107/1945. 8. d.

koztak, nem volt fa, kőszén, valamint elég villanyáram.²⁸² A Völgységi járásban vágóhíd nem volt, tizenkét községben községi tulajdonú vágó helyiségek voltak, „ezek a helyiségek azonban nem feleltek meg a vágóhíd fogalmának.” A kilenc bonyhádi hentes és mészáros 1945. április hónapban nem dolgozott.²⁸³

A Pannonia Nyomda (Vörösmarty tér 24.) tulajdonosa Somlai (Sonnenschein) Artúr, Weisz Jakab könyvnyomdája (Horthy – ma Szabadság – tér 1.) és Engel Ferenc könyvnyomdája (Perczel Mór utca 3.) „tulajdonosa a zsidókkal elszállítva, illetve munkaszolgálatra behívva.” Jakubovics József nyomdájába a tulajdonos 1945 őszén „munkaszolgálatról még nem tért vissza.” Ifj. Ottoványi György könyvnyomdász 1944 őszétől 1945 tavaszáig előbb a Völgységi Járási Katonai Parancsnokság kirendelése alapján a Pannonia Nyomdában, majd a Bonyhádi Polgári Bizottság felhívása alapján és a „Bonyhádi Kommunista Párt” által lefoglalt Engel-féle nyomdában, legvégül a Bonyhádi Zsidó Népközösség megbízásából a Pannonia Nyomdában dolgozott. Weisz Jakab és Engel Ferenc könyvnyomdája „teljesen feldúlva, használhatatlan, adatok nem állnak rendelkezésre.” Weisz Jakab valószínűleg a „munkaszolgálatról még nem tért vissza.” Weisz Jakabné vezette az üzletet júliusban. Somlai Artúr és Weisz Salamon hazatért és szeptember 17-én engedélyt kért nyomdája működésére.²⁸⁴

A községi előjáróság 1945 júliusában a főjegyzőnek küldött jelentésében azt írta, hogy a helyi nyomdák „Az orosz hadsereg bevonulása óta (...) nyomdaterméket nem állítottak elő.” Az előjáróság nem tudott arról, hogy Ottoványi György keze alól valószínűleg kerültek ki nyomdatermékek, előbb a decemberi szovjet katonai parancsok, majd 1945 januárjában, a kommunista párt által kiadott *Magyar–orosz társalgó és szótár*.²⁸⁵

A bonyhádi moziban (Otthon Filmszínház) történő vetítés jogosultja 1945-ben Makk János volt a protestáns kör épületében. Makk a hadak átvonulása alatt szüneteltette a vetítést. A helyiséget 1945. január 20-án német bombatalálat érte, felújításáig ideiglenesen a katolikus kör nagytermében működött tovább az orosz parancsnokság felügyelete mellett.²⁸⁶

1945. május 26-án a HM 3278/1945. számú rendelet előírta a szovjet hatóságok által elhagyott összes nagyobb üzem őrzését. Az alispánnak küldött, 1945. június 2-án kelt jelentés szerint a cipőgyárban orosz, a hengermalomban és az olajgyárban bolgár őrség van, a zománcgyárban, a bonyhádi tejcsarnokban az oroszok az őrzést megszüntették, a zománcgyárnak saját őrsége van, a többi üzem őrzése most nem szükséges.²⁸⁷ Az alispáni hivatal 1945. június 24-én kelt felmérése arról tudakolózott, hogy a Vörös Hadseregnek dolgozó járási üzemek tulajdonosai kötöttek-e szerződést, van-e kiegyenlítetlen követelésük a megrendelőjükkel szemben. A Hengermalom a bolgárokkal kötött szerződést.²⁸⁸

A Magyar Iparügyi Minisztérium 1945. június 21-én egyeztetett a Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal. Abban állapodtak meg, hogy mindazok a vállalatok és gyárak, amelyek eddig a szovjet hadseregnek dolgoztak, július 1-jétől kezdve visszakapják rendelkezési jogaikat üzemük felett. Kivételt képezett tizenkét gyár – köztük a Pétermann és Glaser Cipőgyár –, amelyek még több-kevesebb ideig, legkésőbb augusztus 1-jéig kötelesek a szovjet hadsereg rendelkezéseinek eleget tenni. A katonai gyárparancsnokságokat július 1-jével megszüntették.²⁸⁹

A tulajdonszerkezet átalakulása 1948-ban, a száz fő feletti dolgozót foglalkoztató üzemek álla-

²⁸² MNL TML IV. 417. b. 1107/1945. 8. d., 1822/1945. 05. 23. 9. d. Áprilisban a Pauer-tésztaüzem mellett még öt pékséget neveztek meg.

²⁸³ MNL TML IV. 417. b. 1107/1945. 8. d.

²⁸⁴ MNL TML IV. 417. b. 1107/1945. (04. 28.) 8. d., 2080/1945. 9. d., 2361/1945. 11. d., 3579/1945. 11. d.; BLAU 2008, 93; MNL TML IV. 417. b. 3579/1945. (09. 17.) 11. d.

²⁸⁵ MNL TML IV. 417. b. 2080/1945. 9. d.; SOLYMÁR 1970, 18; PUSKÁS 1972, 144; SOLYMÁR 1975a, 187.

²⁸⁶ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d., 1945. 07. 11. 2296. 9. d., 3005/1945. 10. d., 3259/1945. 10. d.; STEIB 2017, 352.

²⁸⁷ MNL TML IV. 417. b. 1933/1945. 9. d.

²⁸⁸ MNL TML IV. 417. b. 2283/1945. 9. d.; MNL TML IV. 401. b. 413/1945.

²⁸⁹ L. BALOGH 2015, 181–183.

mosítását elrendelő törvénnyel indult, majd az 1949. évi 20. törvénnyel folytatódott, amely a tíz fő feletti alkalmazottat foglalkoztató üzemek államosítását rendelte el. A kisiparosok és kiskereskedők rétegének felmorzsolását alsóbb fokú kormány- és miniszteri rendeletek tették lehetővé. A Bonyhádon élő és működő kisiparosok száma 260–270 fő lehetett 1950-ben. Ez csaknem azonos az 1942-es állapottal, a szerkezeti jellemzőket tekintve, legtöbbször, ahogy máshol is, többnyire szabók, cipészek, fodrászok voltak. Egy lényeges különbség a létfontosságú utánpótlás szempontjából, hogy míg 1942-ben kétszáz, 1950-ben hatvanhét segéd és tanonc dolgozott a kisipari műhelyekben. Az ipari centralizációt az alakulóban lévő Villanyszerelő Kisiparosok Munkaközössége mint nemzeti vállalat, és a kisipar későbbi erőltetett szövetkeztetése nyomán a Bonyhádi Építő Iparosok Szövetkezete, a Bonyhádi Ruházati Szövetkezet és a Bonyhádi Háziipari Termelőszövetkezet kialakítása jelentette.²⁹⁰

1949. április 27-én létesült a bonyhádi gépállomás, az Állami Mezőgazdasági Gépüzem. Első évben huszonöt dolgozóval, ebből tizenhat munkás, hat erőgéppel és tizenhárom munkagéppel, valamint apróbb gépekkel dolgozott. 1949-től 1954-ig 216 egyéni paraszt földjét művelték, akikkel szerződtek.²⁹¹

Kereskedelem és szolgáltatások

Az őrsváltás a bonyhádi nagykereskedelemben 1944. júniustól szeptemberig játszódtott le, keresztények váltották a legnagyobb jövedelemmel járó nyerstermény- és élőállat-kereskedelemben a zsidó nagykereskedőket. Ekkor kelt Béres József burgonya-, hagyma- és fejeskáposzta-, Boross László gabona- és olajosmag-, Helembai Ernő gabona-, Henewadl József gabona-, vetőmag-, olajosmag-, Pfendesack Károly élőállat-, Thron György gabona- és vetőmag-, Zárrh János gabona- és vetőmagkereskedési engedélye. Erményi helyettes főjegyző 1945. április 25-én nyolcadikként Márkus Ignác nevét írta, „*Mint zsidó régi – engedélye nincsen.*”²⁹²

Felütötte a fejét az illegális – fekete – kereskedelem. A tizenhárom feketén dolgozó kiskereskedő között két munkaszolgálatot túlélő zsidó akadt, egyikük egy lágerben elpusztított sorstársa üzletét folytatta, a továbbiak keresztények voltak, közülük három izraelita üzletek jogán kereskedett.²⁹³

Tévich Konrád bornagykereskedő és szeszital-közvetítő (Perczel Mór utca 7.), 86,92 hl bort, Spiesz Ádám bor- és sörnagykereskedő (Széchenyi tér 8.) 296,65 hl sört forgalmazott. Musch Henrik borközvetítő (Deák Ferenc utca 22.) német katona volt, nem gyakorolta iparát.²⁹⁴ 1944-ben még tizenöt nagykereskedő cég regisztrált, ebből a fentiekén kívül tizenkettő működött, három nem kezdte meg kereskedését Bonyhádon. Az egy hónapra eső jövedelem 200 és 4000 pengős szóródása mutatja az erőssorrendet. Özv. Rieger Andorné Vaskereskedelmi Kft. (Horthy – ma Szabadság – tér 10.) az első helyen, a másodikon a Stickl és Szokolics textiles társas cég 2000 pengővel, harmadikon Lékay Rezső írószer- és papír-nagykereskedése 1800 pengő forgalommal. Őket vitéz Hosszú Ferenc ecetkereskedő követte 1500 pengővel, majd a Till és Schön társas fűszercsemege nagykereskedése 1000 pengő havi forgalommal. Szokolics Pál fűszer-csemege-, Tellér Endre divatáru-, Petró László vas-zománcedény és szén-, tüzelőanyag-kereskedése 600–500 pengős, vitéz Makray Ferenc ásványolaj-benzin-, Beszédes István zománcedény-, Helfenbein János üvegáru-, Novotny Lajos vaskereskedő már inkább kiskereskedés mértékű, 300–200 pengős havi forgalmú volt.

Az 1945-ös évre a havi bevételek nagymértékben csökkentek, csak az Özv. Rieger Andorné Kft.

²⁹⁰ 1949. évi 20. törvényerejű rendelet; BLAZOVICH 2007, 187–188; MNL TML IV. 404. a. 32/1949.; SZÖTS 1990, 245. „Bonyhádi Építőmunkások Szövetkezete” végezte 1948 végén és 1949 elején a zománcgyár egyik felújítási munkáját. STEIB – TARCSAY 1973, 97, 152; KIOSZ Bonyhád és Vidéke Kimutatás 1950.

²⁹¹ JUHÁSZ – MÜLLER – WÄGNER 1960, 103–106; STEIB 2001, 245 közli az üzem hivatalos nevét.

²⁹² MNL TML IV. 417. b. 1132/1945. 8. d. Henewadl Józsefet bízták meg a gabonakészletek felvásárlásával, Rodumer Pétert a nyersbőr összegyűjtésével. MNL TML IV. 417. b. 1945. 05. 12. 1204. 8. d.

²⁹³ MNL TML XVII.2. 151/1946. (08. 01.); BLAU 2008, 91–92, 184, 185.

²⁹⁴ MNL TML IV. 417. b. 561/1945. 8. d.

érte el az 1000 pengőt, a többiek ennek felét sem. A járásban 1944-ben a mindennemű kereskedés száma 583 volt, összes januári jövedelmük 122.620 pengőt tett ki, ami 210 pengős átlagot jelentett.²⁹⁵

A hét bonyhádi mezőgazdasági gépkereskedő és bizományos túlsúlya egyértelmű 1943-ban. Ifj. Fritscher János 1944. évi, 21.000 pengős forgalma kiemelkedő volt, Petró Lászlónak volt még egyáltalán bevétele ekkor. 1945-ben nem volt szállítás. Ketten katonai szolgálat miatt voltak távol. Műtrágya-értékesítéssel nem volt, aki foglalkozzon, mert a Davidovics testvérek (József és Pál) a holokauszt áldozatává váltak, Streicher Zoltánt internálták, Zulauf János pedig elmenekült a németekkel.²⁹⁶

A megyei boltok áruellátását Szekszárdon központosították. Bonyhádon, a korábbi húsz magán nagykereskedő helyett a kereskedelem államosítása során 1949-ben Fűszerértékesítő (FÜSZÉRT), Üveg és Porcelán Értékesítési (ÜVÉRT), Textilhulladék Értékesítő Nemzeti Vállalatok alakultak. Átmenetileg, néhány évig, Bonyhádon működött a Vas- és Műszaki Nagykereskedelmi Vállalat is, de férőhely és raktárhelyiségek miatt áttelepítették a megyeszékhelyre.²⁹⁷

Legvégül a banki szféra homogenizálására került sor. A Bonyhád és Vidéke Hitelszövetkezet az Országos Központi Hitelszövetkezet helyi fiókja volt (Horthy Miklós – ma Szabadság – tér 17.), igazgatója Boross György. 1950-ben a Perczel Mór utca 9. épületben működtek, tevékenységüket valószínűleg 1951-ben szüntették meg.²⁹⁸ A Pécsi Takarékpénztár Bonyhádi Fiókja (Horthy Miklós – ma Szabadság – tér 9.) igazgatója Guli Kovács Ferenc.²⁹⁹ A Bonyhádi Takarékpénztár Rt. (Perczel Mór utca 9.) igazgatója Radácsi Ede. A Pénzügyi Központnak volt a tagja, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank filája, a Magyar Nemzeti Bank mellékhelye, 1948-ban beolvadt a Pécsi Takarékpénztárba, 1949-ben a Pénzügyi Központ felszámolta.³⁰⁰

„Bonyhádon van még egy törpe-pénzügyi intézet, ez a [Bonyhádi] Segélyegylet, alapszabályai értelmében betétekkel nem foglalkozik.”³⁰¹ A Pécsi Takarékpénztár Bonyhádi Fiókja épületében, vele közös helyiségében, működését 1946. augusztus elsejétől szüneteltette, majd beszüntette. A Járási Posta Hivatalban (Horthy Miklós – ma Szabadság – tér 17.) Postatakarékpénztár működött, minden nap a főintézetbe, Budapestre utalták a pénzt.³⁰²

Demográfiai helyzet, lakásviszonyok

Az élve születések száma az 1944–1945-ös években volt mélyponton Bonyhádon. A járásban 1946-tól jelentkezett tartós emelkedés a székely telepések szaporulata miatt, ettől kezdve 20% fölötti. A halálozási arány többnyire 10–15%, kiugró volt Majoson 1946-ban, ehhez csaknem 20%-os csecsemőhalandóság járult. Ennek oka a járási tisztiorvos szerint a szakszerű baba hiánya és a telepések orvos és baba iránti bizalmatlansága volt.³⁰³

A természetes szaporulatban a mélypont 1944–1945-ben következett be, a háborús időszakban: fogyás, vagy 1%-os, minimális szaporulat, majd a következő évben lassú emelkedés után meghaladta a 10%-ot, azaz az egykézés szintjét, ez a járásban csak 1948-ban következett be. A házasságkötések számában Bonyhádon volt egy visszaesés 1947-ben. Az 1941-es népszámláláshoz viszonyítva 1944-ben Bonyhádon a népességszám csökkent, a járásban emelkedett. A következő évben a nagyközségben tovább csökkent, a járásban megugrott a betelepítési hullám eredményeként, Bonyhádot ez csekély mértékben érintette. 1946-tól 1948-ig a betelepítéssel meghaladta a lélekszám az 1941-es

²⁹⁵ MNL TML IV. 417. b. 896/1945. 8. d.

²⁹⁶ MNL TML IV. 417. b. 1132/1945. 8. d.

²⁹⁷ JUHÁSZ – MÜLLER – WÁGNER 1960, 109.

²⁹⁸ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d.; STEIB 2017, 100–101.

²⁹⁹ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d.

³⁰⁰ MNL TML IV. 417. b. 349/1945. 7. d., 931/1945. 8. d.; STEIB 2017, 59.

³⁰¹ MNL TML IV. 417. b. 931/1945. 8. d.

³⁰² MNL TML IV. 417. b. 931/1945. 933/8. d.; STEIB – SZÓTS 2017, 94–95.

³⁰³ VTKSZÉ 1947. április 20., június 5.; VM D 2011.5.10.

szintet Bonyhádön, majd 1949-re visszaesett. Igen magas az eltűntek száma: 949 fő, csaknem 90%-át adja a járási veszteségnek, a megyei veszteség 43%-a! Ebben megjelenhettek a deportálásból, a háborúból, a hadifogságból haza nem tértek és a kitelepítés elől elszököttek is. A járásban az 1945-ös, majd az 1947-es csúcs után csökkent a népesség. A nagyközség lakóinak száma 1949-ben 7800 fő, 3639 férfi és 4135 nő. A háború következményeként a korábbinál is alacsonyabb lett a férfiak, illetve általában a házások aránya, a korosztályok közül pedig az elsősorban hadra fogható 20–59 év közötti férfiaké (11. táblázat).³⁰⁴

A népesség foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlásában már tükröződött a tulajdonszerkezet átalakulása, az ipar és a kereskedelem államosítása. A hivatalos statisztika eltúlozza a munkások számát, a helyi járási főjegyző adatai, ha nem is teljesek, de inkább közelítik a valóságot, az iparosok és kereskedők számának drasztikus csökkenését (12–13. táblázat).³⁰⁵

1945. január 20-án egy német felderítőgép bombát dobott le a cipőgyár lerombolására, de a protesztáns kör nagytermét (a mozi helyiségét) találta el, továbbá egy szemben lévő házat erősen megromgált. A háború idején, Bonyhádön tíz lakóház és húsz lakás sérült meg. 1949-ig helyre állítottak hat házat és huszonkilenc lakást. A deportáltak egy részének házai, a németekkel elmenekülők ún. „Volksbundos” épületek részben üresen álltak, elhagyottak voltak. A szovjet hadsereg igénybe vett elhagyott házakat és középületeket is. A két főhadiszállásuk közül az egyik a Rákóczi utca 55.-ben volt, a másik az Adóhivatalban (Perczel Mór utca 13.).

A szovjet katonai kórház a következő épületekben működött: gimnázium és internátusa (az átvonulók parancsnoksága is volt, Kossuth L. utca 4.), Erdős Szálloda (először átmeneti katonai szállás, Horthy Miklós – ma Szabadság tér 3.), Faragó-féle ház (Vörösmarty tér 7.), Krausz Sándor háza (Szent Imre utca 8.), Óvoda (gróf Tisza István utca 32.), evangélikus iskola (gr. Tisza István utca 65., 67.). Ezek mellett a községi szegényház, a közraktárak birtokbavételére utaló adatok is vannak.³⁰⁶

Az izraelita lakosok által lakott bonyhádi Iskola utca, népi nevén Zsidó köz, 1945 után, a népnyelv használatában Cigány közzé alakult. A környékbeli cigányság beszivárgása a volt gettók épületeinek elfoglalásával történt. A nagyközségi Nemzeti Bizottság is foglalkozott velük. Az ülésen kialakult vélemény a probléma közrendészeti ügyként való kezelését jelentette: *„A cigányság nem kívánatos, mert a személyi és vagyonbiztonságot veszélyeztetik.”* Az ellenvélemény a jelszavak szintjére emelkedett: *„A cigányok kitelepítése összeegyeztethetetlen a demokráciával.”* Végül a javaslat a régi reflexek alapján zárta a vitát: *„Azokat a cigányokat, akik igazolatlanul tartózkodnak itt, ki kell telepíteni.”*³⁰⁷

1948-ig a nagyközségben lakást nem építettek. A járási tisztiorvos 1945-ben tömeglakásokban, cigánytelepeken tíz közegészségügyi vizsgálat mellett tíz vizsgálatot végzett a deportáltak lakásaiban. A következő évben a vizsgálatok száma a tömeglakások esetében megháromszorozódott, az egyéb lakások vizsgálatai megnégyszereződtek. 1948-ban a harminckilenc egyéb lakásvizsgálatból huszonkilenc bonyhádi ipari és mezőgazdasági munkáslakás volt.³⁰⁸

A lakosság életkörülményeit jelentősen befolyásolta a település épületállománya, a lakások száma, nagysága, állaga, komfortfokozata. A nehéz gazdasági helyzet, és a tulajdoni viszonyokat is radikálisan átformáló lakosságcsere magyarázhatja az új épületek hiányát. Elsősorban a gazdálkodásra alkalmas házak és kevésbé az iparos és munkásházak cseréltek gazdát. A városias jellegű Bonyhádön alacsony volt a két- vagy többszobás lakások aránya. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy az épület-, ezen belül a lakásállomány korszerűsítésre, bővítésre szorult (14. táblázat).³⁰⁹

Bonyhádi sajátosság a külterületi lakóövezet, a volt települések és gazdasági majorok, illetve az

³⁰⁴ MNL TML IV. 404. a. 32/1949. (08. 02.), 619/1949. (02. 20.)

³⁰⁵ MNL TML IV. 404. a. 32/1949.

³⁰⁶ SOLYMÁR 1970, 15.

³⁰⁷ MNL TML XVII. 2. 1946. 03. 28. 157–160. jkv.

³⁰⁸ MNL TML IV. 418. 1945–1946, 1. d, 1948. 5. d.

³⁰⁹ KSH 1950, 5. 76–77, 90–91; MNL TML IV. 404. a. 32/1949. (08. 02.)

elszórt házak és malmok létezése. Közülük távbeszélő állomással rendelkezett Bonyhád-Szerdahely, Bonyhád-Börzsöny, Honig-pusztá, István-major (Weber-pusztá), Ladomány, Tabódszerdahely. Kisbörzsöny és Határmajor, a szórványos házak átlagos távolsága a központtól 5 km volt.³¹⁰

SZELLEMI ÉLET BONYHÁDON

A Völgység településeinek 1945 előtti oktatási-kulturális és gazdasági intézményrendszere egy sajátos, felekezeti alapú iskolarendszerrel, továbbá az egyletek és szövetkezetek kiterjedt struktúrájával jellemezhető. Helyi specifikumát a német nemzetiségi többség adta. Az oktatási és a kulturális szféra a magyar állami közigazgatás magyarosítási törekvéseinek színtere volt. Helyi és regionális történettudományi kutatások³¹¹ bizonyítják, hogy a többségi német falvakban, így a Völgységben is, az anyanyelvi oktatás az egyesületi keretek, továbbá a szervezkedés és a helyi autonómia terepein többé-kevésbé biztosítottak voltak a német lakosság számára.

A szellemi élet – különösen a helyi társadalomban – tartósan hagyományörző volt, ragaszkodott a régi értékekhez. A közgondolkodás lassabban követte a gazdaság vagy a politikai hatalom átalakulását. Az 1945 elejétől formálódó új helyi politikai elit ezen a téren is változásokat szorgalmazott. A széles értelemben vett kultúra és annak intézményei eszközül szolgálhattak a hatalom megerősítéséhez, ugyanakkor számolnia kellett egy vallásában, szokásaiban, kultúrájában sokszínű, ám a háborús viszonyok és a lakosságcsere folytán módosult összetételű lakossággal.³¹²

A lakosság vallási megoszlása, hitélete

A másfél évszázados török uralom végére a Völgység elnéptelenedett. Bonyhád csak 1702-től lakott hely. 1715-ben tizenhat jobbágya van (hét magyar és kilenc délszláv nevű), 1717-től ismét pusztá hely. Ezután református magyarokat hívott ide, majd katolikus és evangélikus németeket telepített le Kun Ferenc földesúr. Az ezt követő nagy betelepítési hullám hozta létre a német katolikus és evangélikus közösségeket a Völgységben. A zsidóság nagyobb arányú beáramlása a 18. század végén zajlott le Bonyhádon. Erre az időre konzerválódott a felekezeti egyensúly a településen: a lakosság harmados elosztásban katolikus, protestáns, valamint zsidó vallású volt. Kialakult sajátos német–zsidó arculata, amely két évszázadon át meghatározó jellegű maradt. A 19. század '40-es éveitől kezdve a zsidók Baranya megyébe költözése miatt a bonyhádi izraeliták aránya az egyharmadról tartósan 15%-ra csökkent.³¹³

Az 1945-ös év adatai szerint 1941-hez viszonyítva a leglényegesebb különbség Bonyhád esetében, hogy a holokauszt következtében az izraeliták száma és aránya egyhatedére csökkent. Ez maga után vonta a katolikusok és evangélikusok arányának bővülését. A járás falvaiban főleg a katolikusok száma növekedett, mivel az oda betelepített székelyek többsége katolikus volt (15. táblázat).³¹⁴

A vizsgált időszakban először és utoljára az 1949-es népszámláláskor tettek fel kérdést a lakosság felekezeti hovatartozásáról. A kitelepítéssel a járásban és Bonyhádon is az evangélikus gyülekezetek szenvedték el a legnagyobb veszteségeket, a nagyközségben 1947-re mintegy ezerkétszáz evangélikus vallású maradt. A baptistákat szinte mind kitelepítették, a katolikus felekezetű németeket inkább mentesítették ez alól. A visszaemlékezők ezt – joggal – azzal magyarázták, hogy a nagytekintélyű Pór József apátplébános katolikus híveit meg tudta védeni. A székely telepések elsősorban a katolikus hívek számát gyarapították.

³¹⁰ MNL TML IV. 404. a. 32/1949. (08. 02.)

³¹¹ FÜZES 1979; FÜZES 1985; FÜZES 1990a; KACZIÁN 1991a; KACZIÁN 1991b; SZITA 1983; SZITA 1986.

³¹² ROZS 2000.

³¹³ SOLYMÁR 1987, 42–43; SZITA 1996, 137–145; SZÓTS 2016, 104–105.

³¹⁴ SZÓTS 2016, 99–106; MNL TML IV. 417. b. 2764/1945. (08. 28.); SZILÁGYI – SCHWEITZER 1991, 93.

A reformátusok 60%-át is kitelepítették Bonyhádról. Az 1947-től érkező felvidéki magyarokkal a korábbi német–magyar egyensúly a magyarok felé tolódott el.³¹⁵ A betelepülők kis része református volt, de így is megkétszereződött a helvéthitűek száma.

A demokratikus jogok, így a vallásszabadság helyi szinten a kinyilatkoztatás ellenére a gyakorlatban csorbát szenvedtek. „A bonyhádi római katolikus esperesi kerület vezetősége” kérésére Cser Sándor főispán „A vallási ténykedéseknél az idegen [sic!] anyanyelvű magyar állampolgárok szabad nyelvhasználata” tárgyában határozatot hozott. *„Mivel a demokratikus Magyarország a nemzeti kisebbségek jogait minden vonatkozásában, de különösen ezen a téren feltétlenül tiszteletben kívánja tartani, az egész vármegye területére érvényes hatállyal a következőképpen rendelkezem. Megengedem, hogy a vármegye területén az összes idegennyelvű [sic!] magyar állampolgár vallási ténykedései alkalmával anyanyelvét használhassa. E téren őket semmiféle hatósági szerv, párt, egyéb szervezet, illetve testület, vagy magánszemély nem akadályozhatja.”* [kiemelés a szerzőtől]

A megyéspüspök körlevelében még hozzátette: a rendelkezést tudomásul vette, senkinek nincs joga az egyházmegyei hatóság engedélye nélkül ezen változtatni. Nyomatékosan felhívta a papok és hívek figyelmét, hogy tartózkodjanak a templomban a politizálástól. Rendelkezését szószékről kihirdették.³¹⁶

A németek „nagy kitelepítése” után két hónappal, fenti rendelkezés kiadása után nem egészen egy hónappal Bonyhád Nagyközség Nemzeti Bizottsága – a kommunista Kolpek Lajos kezdeményezésére – felszólította az evangélikus és református lelkészi hivatalt és a római katolikus plébániát arra, hogy – mivel a településről a németek távoztak, az itt maradtak magyar anyanyelvűeknek vallották magukat – szüntessék meg a német nyelvű istentiszteleteket. A korábban szinte csak németekből álló evangélikusoknál okozott ez problémát. Genersich Tivadar lelkészük szerint már az NB első kérését követően is magyarul tartották az oltári istentiszteletet, ezután pedig majd a szószékit is magyar nyelven végzik; az ifjúsági istentisztelet nyelve mindig is a magyar volt; a német ajkú hívek minden istentisztelet végén már húsz éve a magyar himnuszt éneklék. Ezzel a nagyközségben magyar nyelvűvé vált az igehirdetés.³¹⁷

A deportálás következtében különösen súlyos helyzetbe került az izraelita felekezet. A nagyközség területéről koncentrációs táborokba elhurcolt zsidók (mintegy ezerkétszáz egyén) szinte valamennyien a holokauszt áldozatává váltak. A látgert negyvenkilenc nő és hat férfi élte túl, a munkaszolgálatról 117 férfi tért vissza, 1945-ben nem folytathatták a zsidó közösség életét ugyanúgy, mint 1944 előtt. A hitközségek 1945 májusában újjászerveződtek, a „Congressusi Izraelita Hitközség” és az „Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség” hivatalosan bejelentette működését.

A koalíciós időszakban kézzelfoghatóvá vált egyfajta egyházellenes politika, melynek háttérében az egyre erősödő és a hatalom megszerzésére törekvő Magyar Kommunista Párt és az általa irányított politikai rendőrség állt. Az 1948-as kommunista hatalomátvétellel egy időben a magyarországi egyházak üldözése politikai programmá emelkedett. Virág Ferenc pécsi püspöknek jutott az egyik legnehezebb, legfájdalmasabb feladat: püspöksége alatt történt meg az egyházmegye földjeinek elvétele, az egyházi iskolák államosítása, az egyház és az állam formális szétválasztása. Világosan látta a népességcseréből fakadó problémákat. A korábban evangélikus hitű Majoson, Kalaznón, Izményben és Mucsfán lakóházakból alakítottak ki templomot a katolikus székely telepéseknek.

Oktatásügy Bonyhádon

Bonyhád nagyközség nemcsak a Völgysegi járásnak, hanem a baranyai Völgységnek, sőt a tolna-baranyai németység lakta térség – a Schwäbische Türkei (Sváb Törökország) – lakosságának szellemi,

³¹⁵ GONDA 2011, 408–409. A gyülekezet jegyzőkönyveire, Krähling Dániel esperes és Jenei József visszaemlékezéseire támaszkodott.

³¹⁶ PEL. I. f. 1. LC 1521/1945. 23–24.; MNL TML IV. 417. b. 1945. 07. 24. 2756. 9. d.

³¹⁷ MNL TML XVII. 2. 143/1946. (08. 01.), 211/1946. (09. 15.), 220/1946. (09. 23.); MNL TML XVII. 2. 1946. 08. 01. 59–63., 09. 12. 87–91. jkv. 1.d.; GONDA 2011, 406–408.

kulturális és oktatási központja volt már a 18. század végi mezővárosi időszakától kezdve. 1943-ban az elemi iskolák Bonyhádon jórészt egyházi fenntartásban működtek. 1944-ben az elpusztított zsidó közösség két iskolája szűnt meg. A járásban 1945-ben az elemi népiskolákban 4155 (más adat szerint csak 3766) tanulót regisztráltak hetvennyolc nevelővel³¹⁸ (16. táblázat).

Jellemző adat, hogy a Völgységi járás negyvenhárom elemi népiskolájából harminchatban folyt német nemzetiségi oktatás az 1941 utáni „egységes” rendszerben, ami megfelelt nagyjából az 1935 előtti 'b' típusú kétnyelvű oktatásnak.³¹⁹ A 33.500/1941. Eln. E. számú VKM rendelet – a szülők kérésére – megengedte a német tannyelvű oktatás bevezetését. A börzsönyi elemiben áttértek a német tannyelvű oktatásra, a magyar nyelvű bevezetése később ezért gondot okozott. A bonyhádi felekezeti iskolákban többé-kevésbé megmaradt a kétnyelvűség.³²⁰

1944. október végén a nyomasztó ellátási és fűtési gondok, továbbá a front közeledése arra késztette a gimnázium vezetését, hogy október 29-én bizonytalan időre oktatási szünetet rendeljen el. 1944. november 30-án a Bonyhádra bevonuló szovjet csapatok a gimnázium és az internátus épületét katonai kórház céljára elfoglalták, majd 1945 januárjában a sebesülések nagy száma az evangélikus és a katolikus népiskola igénybevételét is kikényszerítette.³²¹

1945. március 25-én a bonyhádi gimnázium még a katolikus elemi népiskolában kezdte a tanítást délutánonként. Áprilisban Babin városparancsnok az iskolavezetés kérésére visszaadta a gimnázium főépületét az iskolának és április 27-én a gimnázium visszaköltözött a helyére. Az egyéves német, majd szovjet katonai igénybevétel súlyos károkat okozott az iskolai felszerelésekben.³²² Az újrainduláskor száz diák hiányzott, a tanárok közül többen hadifogságban voltak, illetve eltűntek, a tanítást a meglévők mellett részben nyugdíjas, részben erdélyi menekült tanárokkal oldották meg.³²³

A római katolikus egyházközségi iskolaszék irányítása alá tartozott a Depauli Szent Vince Immaculata Intézet (Irgalmas nővérek) polgári leányiskolája, mely a Szent Imre utca 7. szám alatti emeletes főépület („Zárda”) négy tantermében folytatta az oktatást. A főépület emeletén a vidéki katolikus tanulók internátusát helyezték el negyven férőhelyen. Az öt irgalmas nővér és két tanár mellett a tanításban közreműködött az igazgató Pór (Bauer) József apátplebános és Lehel (Lehr) Ignác káplán. A nővérek a budapesti ostrom alatt a fővárosban rekedtek. A római katolikus fiúiskola öt tanteremmel rendelkezett a Perczel Mór utca 4. szám alatti egyházközségi épületben.³²⁴

A katolikus és református elemi népiskolában is valószínűleg márciusban, az evangélikus népiskolában áprilisban vagy később, a Bonyhád-börzsönyi községi népiskolában és az iparostanonc iskolában csak májusban kezdődhetett az oktatás. 1945 elején még egyaránt akadályozta az oktatás megindítását a tanítók egy részének katonai szolgálata vagy hadifogság miatti távolléte. 1945. január 8-ától február 14-éig a gr. Tisza István utcai óvoda összes helyiségét is orosz katonai kórház foglalta le, ezért az óvoda február 14-éig a református, május 7-éig az evangélikus elemi iskola helyiségeiben működött.³²⁵

Az evangélikus iskola a gr. Tisza István utca 65–67.-ben, négy tanteremben négy tanítóval dolgozott. Ide került állományba Bács megyéből két menekült állami népiskolai tanító.³²⁶ A református iskola a gr. Tisza István utca 16. szám alatt, egy utcafronti és egy udvari épület egy-egy tantermében

³¹⁸ MNL TML IV. 417. b. 1107/1945. 8. d.; MNL TML IV. 417. b. 1158/1945. 8. d.; MNL TML IV. 417. b. 349/1945. (02. 27.); SZENCZI 1983, 586–587.

³¹⁹ FÜZES 1979; SZENCZI 1983, 508, 512, 514, 515, 516.

³²⁰ KOLTA 1987, 102–103; K. BALOG 1990, 546–547; SZITA 1983, 527–531, 535–537.

³²¹ MNL TML IV. 417. b. 1107/1945. 8. d.; MNL TML IV. 417. b. 1158/1945. 8. d.; MNL TML IV. 417. b. 349/1945. (02. 27.)

³²² MNL TML V. 709. d. 1945. 03. 22.; KOLTA 1991, 70–72, 128; SZENCZI 1983, 554.

³²³ KOLTA 1991, 70–72; MNL TML XVII. 2. 1186/1946. 07. 02. A közegészségügyi jelentés szerint április 3-án kezdte meg működését a gimnázium. MNL TML IV. 418. 1945–1946. 1. d.

³²⁴ KOLTA 1987, 105–106.

³²⁵ MNL TML XVII. 2. 1946./276, 1946/285, 1946/121. 45–46. 07. 04. jkv.; SZENCZI 1983, 515–516; MARKOVICS – SZÓTS 2004, 52; KOLTA 1995, 24; CSEPPENTŐNÉ PÁLFI – KOVÁCS 1995, 53–54.

³²⁶ MNL TML XVII. 2. 1946/121. 46. 07. 04. jkv.; MNL TML XVII. 2. 1946/57. 03.25.

működött. A református iskolában a nevelők: Lombos Alfréd iskolaszéki elnök, Kiss B. József kántortanító és Váróczi János állami tanító.³²⁷

A község által fenntartott iparos- és kereskedőtanonc-iskola elhelyezésére 1947 márciusában a gimnázium tulajdonát képező úgynevezett régi internátusban két tantermet vettek bérbe.³²⁸

A Bonyhád-börzsönyi egy tantermes elemi népiskolában osztatlan oktatásban Pető (Pieler) Ede negyvennyolc gyermeket tanított. A Magyar Kommunista Párt bonyhádi szervezete 1946-os „Községpolitikai munkatervében” a ladományi iskola újranyitását, a börzsönyi iskolába egy második tanerő kinevezését, és Szerdahely tanyavilágának önálló kerületi iskola létesítését kezdeményezte.³²⁹

Bonyhád 1945-ben két községi kisdédóvóval rendelkezett. A Perczel utca 23. (I.) és a gr. Tisza István utca 34. (II.) községi óvodákban 1945-ben 242, a következő évben 200, 1947-ben 123, 1948-ban 173 beírt gyermekkel foglalkoztak. Az 1947. évben a 390 1–3 éves és a 373 4–6 éves korosztályokhoz viszonyítva alig 17% járt óvodába. A két képzett községi óvónő Sziklai (Strohmayer) Mária és Kövecses (Knábel) Jolán volt, három dajka állt segítségükre. Szükség lett volna ennek a létszámnak a megduplázására. Elsősorban a dologi költségvetés volt kevés. *„Állandó napközi otthonná szervezése kívánatos, a községnek nincs ereje.”*³³⁰

Két további egyházi gyermekintézmény szolgált Bonyhádon ebben az időben. A FÉBÉ Evangélikus Diakonissza Nőegylet 1948-ban huszonnégy gyermekre ügyelt.³³¹ A bonyhádi református egyház a harmincas évek végétől serdülő lányok számára árvaházat szervezett és tartott fenn a Kassa (ma Gábor Áron) utcában. Lombos Alfréd református lelkész és felesége ügybuzgalmát és szociális érzékét mutatta, hogy 1943-ban megszervezte a szociális Nőnevelő Iskolát, a „Kisanyaképzőt” a leányok családjai és háziasszonyi szerepének fejlesztésére és az egészségügyi-szociális intézmények számára előképzettséggel bíró személyzet képzésére. Az 1944-es tanév befejezése után a második tanév a háborús viszonyok miatt félbeszakadt.³³²

A vármegyei tanfelügyelő a tanév legfontosabb nevelési feladatának a „világnézeti áthangolást” jelölte meg, politikamentes oktatást követelt, tiltva a fasiszta propagandát, a honvédelmi oktatást, és azt, hogy az egyébként szabad hittantanítást politikai célokra használják fel. Mindez már a gyerekek új szellemű oktatásának megalapozását, a hagyományos keresztény, polgári értékek oktatásban történő érvényesítésének korlátozását célozta.³³³

A radikális földreform anyagi forrásainak jó részétől fosztotta meg a katolikus egyházat. A „nagy” kitelepítés a bonyhádi református és evangélikus egyházat lehetetlenítette el. A gyülekezet elnéptelenedése kritikus helyzetbe hozta a bonyhádi gimnáziumot is, ezért kénytelenek voltak államsegélyhez folyamodni. A VKM megemelte az államsegélyt a tanári fizetések 85%-áig.³³⁴

Az 1945. augusztus 16-án kelt, 6650/1945. ME számú rendelet előírta a nyolcosztályos általános iskola megszervezését. A rendelet végrehajtásaként Bonyhádon 1946-ban két felekezeti általános iskolát hoztak létre. Az evangélikus és református elemi iskola, valamint a gimnázium első négy évfolyamának összevonásával megszületett az Evangélikus Általános Iskola; a katolikus elemi iskola, továbbá a polgári leányiskola fúziójából megalakult az Irgalmas Nővérek Római Katolikus Általános Iskolája.³³⁵

Rózsa Sándor igazgató kezdeményezte 1945 szeptemberében egy kereskedelmi tagozat létrehozását a gimnázium épületében. Létrehozását a kereskedelmi és szövetkezetügyi miniszter 1945.

³²⁷ MNL TML XVII. 2. 1946/121. 46. 07. 04. 45–46. jkv.

³²⁸ MNL TML V. 709. c. 1947. 03. 17. 460. jkv.

³²⁹ MNL TML XVII. 404. 1945/1269. 1a d.; MNL TML XVII. 51. 1946. 12. 30. jkv.; AMBRUS 1983, Mellékletek M 62.

³³⁰ MARKOVICS – SZÓTS 2004, 18–19, 52, 54; MNL TML IV. 407. 644/1945. 09. 15. Az államosítással a két óvoda az általános iskolához került. CSEPPENTŐNÉ PÁLFI – KOVÁCS 1995, 68.

³³¹ MNL TML IV. 418. 1945–1946. 1.d., 1948. 5. d.

³³² MNL TML IV. 418. 1945–1946. 1.d., 1948. 5. d.; KOLTA 1987, 128.

³³³ SZENCZI 1983, 511–512; ROZS 2000.

³³⁴ KOLTA 1991, 72.

³³⁵ PEL I. 3. b. 1946.459.09.04., 462.09.04.

szepember 24-én kiadott 24.411 1.4./1946 számú rendeletében engedélyezte. 1946-ban a vidéki tanulók részére huszonöt fős leányinternátust alakítottak ki a gimnázium régi épületében a Marhauser utca 38. alatt, ahova a kereskedelmi is átköltözött 1947-ben, és két évtizedre otthona lett az „öregkeri”.

1946 szeptemberében kapcsolódott a Protestáns Általános Iskola a gimnáziumhoz. Rózsa Sándor gimnáziumi igazgató terveiben egy mezőgazdasági iskola létesítése is szerepelt, továbbá egy zeneiskola, távlatban pedig tanítóképző intézet. Az 1947–1948-as tanévben fel is vették a Bonyhádi Evangélikus Kollégium nevet, terveit azonban keresztülhúzta az államosítás.³³⁶

Kulturális élet Bonyhádon

1945 nyara a koalíciós idők új művelődési koncepciójának nyitánya is volt. A meghirdetett program tartalmában elvetette a két világháború közötti „népművelési” koncepciót, helyébe az alulról építkező, öntevékenységet feltételező, „szabad művelődést” állította. A társadalmi reformokkal eljövő új világ reménye iránti vágyakozás ihletette a naiv hitet a népben-nemzetben gondolkodó népi értelmiségiekben, amikor a Kodály és Bartók által is feltárt tiszta forrást, a népművészetet akarták magasra emelni, továbbá törekedtek az iskolázottságban elmaradt társadalmi rétegek felzárkóztatására is. A kulturális élet felpezsdülése átmenetinek bizonyult, egyre inkább sematizálódott és az évtized végére egy szovjet típusú népművelés váltotta fel.³³⁷

Az egyetlen olyan székely szerveződés, amelyhez az állam a szükséges anyagi feltételeket is biztosítani tudta, az a Bonyhád-környéki Székely Telepes Községek Szabadművelődési Hivatala volt. Tolna megyében rendhagyóan két önálló hivatalt hoztak létre, a megyeit és a Bonyhád-környéket, hogy a Völgység falvaiba letelepedett székelység beilleszkedését, a sok tekintetben elmaradt iskolán kívüli művelődés korszerű alapokra helyezését önálló szervezet biztosítsa. 1945 októberétől 1949 januárjáig dolgozott a bonyhádi székhelyű szabadművelődési hivatalban Kovácsy Pál, korábban erdélyi tanító, Kolozs vármegye népművelési titkára. Helyettese a gyergyóalfalui születésű polgári iskolai tanár, Szakács Antal volt. Székhelye a volt Telepítési Hivatal, a Horthy, illetve Sztálin tér 2. alatt volt (ma Völgységi Múzeum). A Hivatal 1948-ban, a Völgységi Telepesek Központi Szövetkezetének felszámolása után kapta meg az épület kizárólagos kezelési jogát.³³⁸

Elsőrendű feladattá vált a Tolna megyében honos praktikus termelési fogásoknak az elsajátítása, ilyenek voltak: a szőlőművelés, a bor kezelése, a hal- és vadgazdálkodás. A bukovinai székelyek gazdasági kultúrája az elismerten magas szinten álló sváb gazdák szintje alatt állott. A szőlőművelésnek a bukovinai klíma egyáltalán nem kedvezett. A gyümölcsstermesztésben nem az itteni másodlagos gyümölcsfa-hasznosításra törekedtek, hiszen „livádákkal”, gyümölcsöskertekkel minden bukovinai faluban rendelkeztek. Zöldségtermesztésük viszont magasabb szintű volt, hiszen Észak-Moldva ellátói voltak, piacra termelő hagyma- és káposztatermelésükkel vették ki részüket a bukovinai etnikai munkamegosztásban.³³⁹

Nem találkoztak viszont a modern és korszerű gazdálkodás műanyagaival, műtrágyával, növényvédő szerekkel. A mezőgazdasági tanfolyamok az ún. „egykálászos gazda”, valamint szövetkezeti gazdatanfolyamok voltak (9. kép).³⁴⁰

Bonyhádon és a körzet falvaiban részben öntevékenyen indult el 1945/1946 telén a népitánc-csoportok, színjátszók, énekkarok szerveződése. A szabadművelődési hivatal gondoskodott a művészeti csoportok vezetőinek a továbbképzéséről és szervezte a kulturális jellegű találkozókat.³⁴¹

³³⁶ MNL TML VIII. 58. 21/1945. 09. 20., 06. 17.; SZENCZI 1983, 552; KOLTA 1987, 129; KOLTA 1991, 74, KOLTA 1995, 16; SZENCZI 1983, 562.

³³⁷ ROZS 2000; LÁSZLÓ 2002, 201.

³³⁸ VTKSZÉ 1947. január 26.; LÁSZLÓ 2002, 202–203; KOLTA 2000, 89; VTKSZÉ 1947. március 12.

³³⁹ HALÁSZ 1973, 507–524.

³⁴⁰ AMBRUS 1983, M 62.

³⁴¹ VTKSZÉ 1947. január 26.

9. kép. Bonyhádi téli gazdasági tanfolyam, 1946/1947 (Hofmeister Lajos gyűjteménye)

A székely népcsoport gazdasági integrációját egyengető munkájuk népszerűsége mutatta, hogy szükség lett volna a táj adottságaihoz igazodó, intenzív állattartást, földművelést igénylő termelési kultúra elsajátítására, azonban ez hosszabb időt igényelt volna. A 4320/1949. számú MT rendelet megszüntette a szabadművelődés intézményeit.³⁴²

A Székely Múzeum megalapításának terve már 1945 júliusában megfogalmazódott: Kis-Várdai Gyula bukovinai székely származású orvos kérte a főjegyző támogatását, hogy „Székely Néprajzi Múzeumot” hozhassanak létre a bonyhádi Honig-házban.³⁴³ 1945 őszén, Tevelen a Központi Szövetkezet választmányi ülésén bizottságot hoztak létre, de csak 1947. március 5-én alakították meg Bonyhádon a Székely Múzeum Egyesületet. A VKM hozzájárult Herepei János, volt sepsiszentgyörgyi múzeumigazgató Bonyhádra helyezéséhez. A Központi Szövetkezet székháza adott otthont az egyesületnek.³⁴⁴

Herepei munkájának legfőbb akadálya a pénzhiány volt. A múzeumbaráti kör megszervezésével anyagi háttért és társadalmi gyűjtőhálózatot remélt, azonban a székely telepések anyagi helyzete ezt nem tette lehetővé. A VKM csak Herepei és hivatalsegéde bérét állta, a működtetésre már nem volt fedezet.³⁴⁵ A fennálló körülmények folytán erőfeszítéseinek legfőbb eredménye egy 1500 kötetes szakkönyvtár és a telepítések iratanyagának összeszedése lett. A 7725/1950. MMOK sz. rendelet alapján a bonyhádi Székely Múzeum Egyesületet megszüntették.³⁴⁶

A koalíciós időszak műsoros rendezvényeinek se szeri se száma, alig volt politikai gyűlés vagy demonstráció „kultúrműsor” nélkül. A megelőző évtizedek nagy hagyományú műkedvelő színjátszása megújult a székelyek tehetséges fiataljaival és a diáksággal felfrissülve. Három év alatt tíz teljes estét betöltő színművet adtak elő. Legnagyobb szabású vállalkozásuk Madách Imre *Az ember*

³⁴² LÁSZLÓ 2002, 227.

³⁴³ MNL TML IV. 417. b. 1945. 07. 21. 2658. 9. d.

³⁴⁴ VTKSZÉ 1947. április 20., VM A 165/ 2005.; VTKSZÉ 1947. június 5., 1., VM D 2011.5.10.

³⁴⁵ V. KÁPOLNÁS 1996; BALASSA 1995.

³⁴⁶ VM A 165/ 2005.; BODOR 1975b.

tragédiája című drámájának színrevitele volt, a helyi Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom szervezésében, Bárány Ernő rendezésében.³⁴⁷

Az első komolyzenei hangversenyt 1945-ben az orosz katonai helyőrségek a szovjet hadsereg napján adták a nagyközségekben, mely Bonyhádon is nagy sikert aratott.³⁴⁸ Kiemelkedő zeneművészeti színhely volt Bonyhád 1947 nyarán. A Szabadművelődési Hivatal kéthetes Kodály-szemináriumot rendezett hatvan zömében pedagógushallgatónak, Kodály Zoltán és Ádám Jenő személyes közreműködésével, akik előadói voltak a tanfolyamnak. A záróünnepélyen Kodály vezényelte a *Forr a világ bús tengere* című kórusművét.³⁴⁹

EGÉSZSÉGÜGY ÉS SZOCIÁLPOLITIKA

Közkórház nélkül is kedvező volt az orvosellátottság Bonyhádon, egy járási tisztiorvosi, egy OTI körzeti kezelőorvosi, két községi orvosi és további magánorvosi praxisok működtek a háború előtt. A bevonulások ritkították meg a helyi orvostársadalmat. 1945 nyarán igazolták Bese (Schreck) Ádám ügyvezető községi (I.) orvost és Bács (Bayer) László bonyhádi községi (II.) orvost, akit távollétében Lábady Antal egyetemi magántanár belgyógyász és tüdőszakorvos helyettesített. Bács hazatérése és visszahelyezése után Lábadyt kinevezték a betöltetlen kakasdi körorvosi állásra. 1945-ben mindkét községi orvos saját rendelőjében működött.³⁵⁰ A Völgységi járás tisztiorvosa, Benedek (Blum) János 1944. november 27-én elhagyta bonyhádi szolgálati helyét, 1945 májusában foglalta el újra. 1945 tavaszán időközben hazaért Lehmann (Türje) István OTI körzeti kezelőorvos.³⁵¹ Glaser (Gáti) István orvos amerikai hadifogságból jött haza decemberben. Praktizált még Kermensky Borbála diakonissza gyermekorvos, Grünwald Elek ny. községi orvos, aki katonaorvos volt 1941–1945 között.³⁵²

1949-ben a főjegyző a község területén kilenc működő orvost tartott számon. A megnevezett hatósági orvosok mellett még két OTI orvos: Lélek István magánorvos, Hegedüs Ádám, a Tüdőgondozó és Sztrilich Lajos, a Trachomagondozó vezető főorvosa, továbbá Bese Ferenc, aki 1948-ban szerezte meg orvosi oklevelét, Bakács (Bockmüller) Miklós, a MÁV orvosa, Hegedüs Ádámné, Lábady Antal, Csánki Dezső magánorvosok gyakorolták még hivatásukat. Kende József magánorvos 1946-ban tért haza a hadifogságból.³⁵³

A nagyközségben „egészségvédelmi kör” (szolgálat), röviden a Zöldkereszt a „bérelt, jó karban lévő egészségházban”, a Perczel utca 23. szám (ma Földhivatal van a helyén.) alatt az egészségügyi alapellátásban elsősorban anya- és csecsemővédelmi feladatot látott el. Eszterhás Ilona és Fancsa Olga zöldkeresztes védőnők rendszeres tanácsadást és számos családlátogatást tartottak. Elvégezték a kisdetek, óvodás és iskolás gyermekek vizsgálatát, kiszűrték a fertőző betegeket. Részt vettek a tbc-sek és nemi betegek gondozásában. Később ennek bázisán alakult ki a bonyhádi és járási védőnői hálózat. Hetényi Jenőné védőnőt 1945 novemberében igazolták le.

Járványkórház

A járványkórházban a nagyközség hat felszerelt ágygal, két pótágygal rendelkezett. Az orvosi felügyeletét Schreck Ádám látta el. A Bonyhád északi bejáratánál lévő épület később a Petőfi Mgtsz. irodaháza lett.³⁵⁴

³⁴⁷ KOLTA 1987, 135.

³⁴⁸ MISZLAI 1985, 26.

³⁴⁹ KOLTA 1987, 133.

³⁵⁰ MNL TML IV. 417. b. 3165/1945. 10. d.; MNL TML XVII. 404. 1. d.; MNL TML IV. 417. b. 3891/1945. 11. d.; MNL TML IV. 418. 1945–1946. 1. d., 1948. 5. d.

³⁵¹ MNL TML IV. 417. b. 1935/1945. 9. d., 2289/1945. 9. d., 3165/1945. 10. d.; MNL TML XVII. 404. 1. d.; MNL TML IV. 417. b. 1361/1945. 8. d.; MNL TML IV. 417. b. 3891/1945. 11. d.

³⁵² MNL TML XVII. 404. 1945. 12. 10. 2. d.; MNL TML IV. 418. 285/1947. 5. d.

³⁵³ MNL TML IV. 404. 32/1949. 08. 22.; MNL TML IV. 418. 285/1947. 5. d.; STEIB 2009, 74.

³⁵⁴ STEIB 2017, 260.

Trachomagondozó és Fektető Intézet

A Völgysegi járás tisztiorvosa 1945. szeptember 20-án kelt rendeletével felhívta a községi körorvosokat a székely telepések – akik között sok a trachomás – átvizsgálására. Vér Béla járási főjegyző 1945. december 14-én közölte, hogy a Magyar Népjóléti Minisztérium megbízta Sztrilich Lajos pécsi szemorvost Tolna megye területén a trachoma elleni küzdelem megszervezésével. A magyar egészségügy már fél évszázaddal ezelőtt leküzdötte ezt a járványos betegséget, most újra szembe-sült vele.³⁵⁵

A községi orvos 1946-ban megjegyezte: *„Minden iskolás vizsgálatánál különösen a trachomára terjedt ki a figyelmem; minden vizsgálatnál egyben egészségügyi előadást tartottam a tanulóknak, bőr-, fertőző szem-, tüdőbetegségekről és a mindennapi élet egészségápolásáról.”*

Mivel a felnőtt székely telepes megszokta a betegségét, nem akart kiesni a munkából, csak súlyos szövődmények esetében fordult orvoshoz, ezért az iskolákra koncentráltak.³⁵⁶

A járási főjegyző a trachomagondozó létrehozására a bonyhádi Bajcsy-Zsilinszky utca 27. számú, Haffner Vilmosné üresen álló házát, Marhauser Imre egykori lakóházát jelölte ki 1947. február 4-én. A megokolás szerint a *„trachoma betegség nagymérvű elterjedésének megakadályozása miatt elsőrendű közérdek az állomás felállítása.”*

Tolna vármegye alispánja 1947. február

8-án kiadott véghatározatában a Bonyhád községi trachomaállomás felállításához és fenntartásához a vármegyei ebadóalapból 3800 forint kiutalását rendelte el.³⁵⁷ Sztrilich Lajos 1947 áprilisában költözött Bonyhádra, április 26-án a „trachomakórház” berendezése javára a bonyhádi pártok és az MNDSZ nagysikerű jótékonyági estet rendeztek (10. kép).³⁵⁸

A Bonyhádi Állami Trachomagondozó 1948-ban tizenkét ágygal, két „fektető” szobával működött.³⁵⁹ A járvány csúcspontja éppen az 1948-as évre esett és csak fokozatosan csökkent, 1949-ben még 1420 ápolat szembeteg volt. A negyvenfős fektető kialakításával Sztrilich főorvos megvetette a bonyhádi közkórház alapjait.³⁶⁰

Szülőotthon

Lendvai Ferencné szülésznőt igazolták le 1945-ben.³⁶¹ *„A nehéz viszonyok dacára a két községi baba kifogástalanul ellátta munkáját.”* A Szülészeti események számonvétele rovat szerint *„A bábák felgyelmezettek, tiszták, külterületi munkájukat is lelkiismeretesen teljesítik. Miután az éves születések száma 160–170 körül van, a két községi bábaállás eggyel szaporítandó volna (...)”*. 1949-ben újra három szülésznő látta el e nemes hivatást.³⁶²

10. kép. Trachomagondozó és Fektető Intézet
(Hofmeister Lajos gyűjteménye)

³⁵⁵ MNL TML IV. 417. b. 1648/1945. 9. d.

³⁵⁶ MNL TML IV. 418. 1945–1946. 1. d.; STEIB 2009, 43.

³⁵⁷ MNL TML IV. 417. b. 474/ 1947.; MNL TML IV. 404. b. 716/1947.; STEIB 2009, 27–33.

³⁵⁸ STEIB 2009, 33; VM D 2011.5.10.

³⁵⁹ MNL TML IV. 418. 1945–1946. 1. d., 1948. 5. d.

³⁶⁰ STEIB 2009, 44, 50–53.

³⁶¹ MNL TML XVII. 404. 1945. 01. 02. 318–319. 1. d

³⁶² MNL TML IV. 418. 1945–1946 1. d., 1948. 5. d.; MNL TML IV. 404. a. 32/1949. 08. 22.

Kis-Várdai Gyula orvos 1945. szeptember 8-án a Bonyhádi Nemzeti Bizottságnak írt levelében kezdeményezte Bonyhádon egy szülőotthon felállítását. Közegészségügyi okkal indokolta a sürgősségét. Szekszárd nehezen megközelíthető a korabeli közlekedési viszonyok folytán, „*az egykézéstől meg nem fertőzött telepesek részéről bő gyermekáldás várható.*”³⁶³

1947-ben az MNDSZ helyi szervezete a Perczel Mór utca 49. sz. alatti házat bérelte ki, hogy a szülő nők számára megfelelő körülményeket teremtsen.³⁶⁴ A bonyhádi szülőszoba 1948-ban négynégy ágygal bírt az anyák és a gyermekeik számára. „*A bonyhádi szülőszoba átszervezése szülőotthonná folyamatban van.*”³⁶⁵

Völgységi (Bonyhádi) Járási Tüdőbeteggondozó Intézet

1944-ben tíz, 1945-ben kilenc gümőkorban, ebben a két évben tizenöt, illetve tizenkét, rákban elhalt bonyhádi lakost regisztráltak. A gimnázium iskolaorvosa, Hegedüs (Hügl) Ádám belgyógyász tüdőbeteggondozó főorvos saját röntgengéppel rendelkezett. 1945 végéig hadifogságban volt, helyettese Hüglné Rózsa Piroska volt. Az iskola 1945. április 3-ai újrakezdésekor „*A tanulóifjúságot teljes számban röntgen átvilágításnak vetettük alá meginduláskor.*”³⁶⁶ 1948. október 13–28. között Bonyhádon, Kakasdon és Majoson az orvosok elvégezték a gümőkör elleni BCG védőoltásokat. „*Az egész lakosság az oltásokat szívesen fogadta.*”³⁶⁷

Steib György az Intézet alapítását Tolna Vármegye alispánja 1949. május 21-ei határozatához köti. A járási főjegyző 1949. június 7-én kelt rendelete így szól: „*Bonyhád községben járási tüdőbeteggondozó intézet felállítását rendelem el. Ezen célra Rózsa Sándor Kossuth L. utca 13. házában lévő 4 helyiséget veszem igénybe és bérbe évi 240 forintért.*” Az intézmény felállításával és működtetésével Hegedüs Ádám belgyógyász-tüdőgyógyász szakorvost bízta meg.³⁶⁸

Gyógyszertárak

Tolna vármegye alispánja felhívta a járási főjegyzőnek és a tisztiorvosnak a figyelmét a gyógyszer-árszabás módosítására, a főjegyző továbbította a gyógyszerészeknek.³⁶⁹ Az igazolt gyógyszerészek: Wajdits Györgyné, Barcza Imre, Sterba Emilné, Wittmann László. 1946-ban a közegészségügyi jelentés szerint: „*A gyógyszerek beszerzési lehetősége megjavult; működésükkel kapcsolatban panasz nem merült fel.*”³⁷⁰

1945-ben a bonyhádi Arany Sas reáljogú (szabadon örökölhető, eladható, bérbe adható) tulajdonosa, Sterba Emilné a Szent Imre utca 1.-ben két okleveles gyógyszerésszel és egy gyógyszerész-jelölttel dolgozott. A Horthy Miklós tér 10.-ben működő Jézus Szíve személyi jogú gyógyszertár hasznélvezője özvegyi jogon Wajdits Györgyné volt, hasznbérleti szerződésben id. Barcza Imre vezette. Így működtek egészen az 1950-ben bekövetkezett államosításig.³⁷¹

Szociális gondozás

A 6300-as és a 4700-as ME számú rendeletek szabályozták a szociális szolgálat feladatait.³⁷² A nagyközség lakossága szociális intézményhálózata 1947-ben még jórészt a korábbi korszak igényeit és jegyeit viselte magán, mert egyházi és világi intézményei mellett csak egyetlen új elem lépett be 1945-ben, az MNDSZ.

³⁶³ MNL TML IV. 417. b. 1945. 09. 25. 3432. 10. d.

³⁶⁴ STEIB 2017, 116; STEIB 2009, 111–112, 221–222; MNL TML XVII. 2. 1948. 01. 13. 156–157. jkv.

³⁶⁵ MNL TML IV. 418. 1948. 5. d.; STEIB 2017, 116.

³⁶⁶ MNL TML XVII. 404. 1. d.; MNL TML IV. 418. 1945–1946. 1. d.

³⁶⁷ MNL TML IV. 418. 1948. 5. d.

³⁶⁸ MNL TML V. 709. d. 1949. 24. 522. jkv.; STEIB 2017, 533; STEIB 2009, 152–153.

³⁶⁹ MNL TML IV. 417. b. 2700/1945. 07. 20. 9. d.

³⁷⁰ MNL TML XVII. 404. 2. d.; MNL TML XVII. 404. 1945. 08. 31. 5639.

³⁷¹ MNL TML IV. 418. 1945–1946. 1. d, 1948. 5. d.; STEIB 2017, 214–216.

³⁷² MNL TML IV. 439. 36/1946. 04. 06. 1. d.

A hálózat zászlóshajója az Immaculata Intézet polgári leányiskolájához szervesen kapcsolódó Irgalmas Nővérek Társulata Internátusa és a Szent Vince Szeretet Egyesület Szeretet Konyhája. Az internátus befogadóképessége hetven fő volt. A szeretetkonyhában – amit „közadakozásból és társadalmi gyűjtésből” tartottak fenn harmincöt gondozottal – a nővérek vállalták a főzést és az ebédkiosztást. Az iskola államosítása után a szeretetkonyha megszűnt.³⁷³

Két további gyermekintézmény szolgált Bonyhádon ebben az időben. A megyei tisztiorvos megjegyzése szerint: „Az egyik árvaház egy orvos diakonissza vezetése alatt áll, a körülményekhez képest a gyermekek igen gondosan lesznek nevelve és tartva a legnagyobb kuszaság közepette.” A FÉBÉ az Országos Diakonissza Egyesület 1948-ban huszonnégy gyermekre ügyelt, az intézményt még abban az évben a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem vette át. A bonyhádi Református Katalin Leányotthon és Árvaház a Rákóczi utca 16.-ban lévő épülete a helyi református egyház tulajdona volt. Az intézményt Váróczi János református lelkész vezette. Az elhelyezés körülményei kedvezőtlenek voltak, nem volt fürdőszoba, egy-egy háló és betegszoba, személyzeti lakás és konyha mutatja a szűk kereteket. Megszűnt, mert az államosított Bonyhádi Cipőgyár kiigényelte az árvaház épületét.³⁷⁴

Bonyhádon a két községi óvoda a cipőgyár, a zománcgyár és a malom korábbi hadiüzemmé válásával napközi otthonos rendszerűek lettek, az orosz bevonulással ez az ellátás szünetelt. Az I. számú óvodában 124 (ebből negyven fő napközis), a II. számúban 99 gyermeket fogadtak. A lakosság szegénységére utal, hogy negyven napközisből hét volt díjmentes, huszonhét kedvezményezett és csak hat egész díjas.³⁷⁵

A harminc fő befogadóképességű községi szegényház a Gyár utca 23.-ban, 1946-ban hét gondozottal, egy gondozónővel, erősen hiányos berendezéssel, egy-egy fürdőszobával, lakószobával, étkezővel, konyhával és személyzeti lakással működött. 1949-ben kilenc „elaggott személy teljes ellátásban részesült.” Az MNDSZ bonyhádi szervezete Perczel Mór utcai épületében hatvan főt gondoztak. Cél a kapacitás duplájára emelése volt, a két nappali, hálóterem öt ágygal, fürdőszoba és konyha alapján zömében bejáró-nappali ellátottakkal. Vér Béláné irodavezető két-két gazdasági és konyhai személyzettel dolgozott, államsegélyét társadalmi hozzájárulással egészítették ki.³⁷⁶

BONYHÁD SPORTÉLETE

1943-tól 1945 tavaszáig a sportélet szünetelt Bonyhádon. A Vörös Hadsereg Tolna vármegyei be rendezkedése idején a megszállók igényei mindent felülírtak: 1944. december 22-én a főispán rendelkezésére a bonyhádi sportpálya deszkakerítését lebontották, melyből ágyakat készítettek a helyi orosz katonai kórház számára. Ez indította el a sportlétesítmény leromlását.³⁷⁷ A sport újraélesztése a megmaradt két sportegyesület, a cipőgyár támogatásában a Bonyhádi Testgyakorlók Köre (BTK) és a Zománcgyári Testedző Egyesület (ZTE) barátságos mérkőzéseivel indult.

1945. május 21-én a BTK, valamint a ZTE egyesülésével létrehozták a Bonyhádi Testvériség Testedzők Egyesületét (BTTE). Amikor a BTTE kérte a sportpálya kerítésének visszaállítását, elnapolták, a község háztartása ezt nem engedte meg. Bonyhád 1945. évi költségvetésében a tanügy és a sport egy pengővel sem szerepelt.³⁷⁸ Tolna vármegye alispánja 1945. november végén rendelte el a sportlétesítmények számbavételét, melyet Erményi János főjegyző az 1945. december 15-ei lesújtó állapotokban összegezett.

A bonyhádi vasúti rakodó-pályaudvar mellett fekvő, 26 400 m² területű sporttelepen elhelyezke-

³⁷³ MNL TML IV. 439. 135/1946.; CSEPPENTŐNÉ PÁLFI – KOVÁCS 1995, 54.

³⁷⁴ MNL TML IV. 439.135/1946.; KOLTA 2002, 45–47; MNL TML IV. 418. 1945–1946. 1. d., 1948. 5. d.

³⁷⁵ MNL TML IV. 417. b. 1941. 07. 11. jkv.; MARKOVICS – SZÓTS 2004, 18–19, 52, 54; MNL TML IV. 407. 644/1945. 09. 15.; MNL TML IV. 439. 135/1946.

³⁷⁶ MNL TML IV. 439.135/1946. Az MNDSZ-t 1949-ben feloszlatták. KACZIÁN 1991b, 130, 144.

³⁷⁷ SÁSDI 1991, 7; PUSKÁS 1972, 193; SOLYMÁR 1975b, 188.

³⁷⁸ MNL TML IV. 417. b. 1945. 07. 27., 2707. 9. d.; MNL TML IV. 404. b. 1933/1946.; STEIB 2017, 105.

dő labdarúgópálya hossza 110 méter, szélessége 90 méter volt. A községi főjegyző szerint: „A létesítmények a meg szállás következtében teljesen tönkre mentek, a deszkakerítés, WC, a tribün ülőhelyei teljesen szétkorhadtak, csak a két öltöző helyiség épülete áll fenn teljesen megrongált állapotban.”³⁷⁹

A községháza kertjében, a községtől bérelt területen Klim Albert és Singer Fülöp vállalkozók nyaranta strandfürdőt üzemeltettek. Az 1930-as évek közepén megnyílt fürdőmedence hossza 33,3 méter, szélessége 12 méter, mélysége 140–190 cm volt. A nagyközségi lőtér a vásártéren a Bonyhádi Levente Egyesület gyakorlótere volt. Négy fedett lőállással 50 méteres kispuskalövésre volt alkalmas. „A meg szállással kapcsolatban a fedett csarnok és a lőállások teljesen tönkre mentek és elkorhadtak.”³⁸⁰

A bonyhádi gimnázium tornacsarnoka 20 méter hosszú, 10 méter széles volt, hétszáz fős befogadóképességgel rendelkezett. „A zuhanyozóval és WC-vel ellátott mosdóhelyiséget a meg szállás alatt tönkretették. Használhatatlan.” A nagyközségben jelentős kulturális szerepet betöltő Bonyhádi Kaszinó egyesület tulajdona volt a salakos nyitott tenispálya a Kaszinókertben. A kaszinó reakciónak számított a kommunisták számára, feloszlátására sor is került 1946-ban.³⁸¹

A kommunisták látták meg először a sportban rejlő tömegmozgósítási lehetőséget, továbbá támaszkodtak a munkástedzés hagyományaira is. Bonyhádon 1948-ban a BTTE nevét és vezérkarát már „népi alapokra helyezve” cserélték le és nevezték el Bonyhádi Munkás Testedzők Egyesületének. Elnöke és társelnöke az államosított két gyár igazgatója, Lepsényi Ferenc és Halász József, főtitkára Boros Dezső testnevelő tanár lett. Az alelnök a közgyűlésen az ifjúság demokratikus szellemenben való nevelését jelölte meg célkitűzésként. A szakosztályok ekkor: labdarúgó, úszó, tenisz, asztalitenisz, sakk, birkózó, kerékpár és a tradicionális kulturális szakosztály, központjában a színjátszással.³⁸²

A korra jellemzően a sportéletet is felülről irányították, az önszerveződéssel szemben. A 3190/1948. Kormányrendelet előírta az Országos Sporthivatal létrehozását a magyar testnevelés és sport szervezésére. A sajtó már 1948 októberében beszámolt a sikerekről, népi röplabda bajnokságokról, az atlétika szakosztályok szervezéséről, a „mezítlábas” bajnokságokról.³⁸³ A járási főjegyző 1948-ban Bonyhád leendő általános kulturális költségvetésében a BTTE-t és a Bonyhádi Általános Iskola Vörösmarty Úttörőcsapatát nevezte meg támogatásra méltónak. A nyolcoldalas bonyhádi helyzetképben mindössze ez a két sor a sport: „A községben van 4000 személy befogadására alkalmas sportpálya, labdarúgó pályával és atlétikai versenyek lebonyolítására alkalmas területtel.”

³⁷⁹ MNL TML IV. 417. b. 4134/1945. (12. 15.) 11. d.

³⁸⁰ MNL TML IV. 417. b. 4134/1945. (12. 15.) 11. d.

³⁸¹ MNL TML IV. 417. b. 4134/1945. 11. d.; MNL TML IV. 404. b. 12.623, 14.235/1946.; KACZIÁN 1991b, 130; KACZIÁN 1991a, 71.

³⁸² STEIB 2017, 105–106. 1948. augusztus 29-ére teszi a rendkívüli közgyűlés időpontját.

³⁸³ A népi sportbizottságok a tömegsport szolgálatában. Dunántúli Napló 1948. október 7. (V. évf. 230. sz.) 4.

IRODALOMJEGYZÉK

- AMBRUS 1978 AMBRUS Attila: Az iparosodás három évtizede Tolna megyében a felszabadulástól az államosításig. *TTMT* VIII (1978) 373–414.
- AMBRUS 1983 AMBRUS Attila: A termelőerők fejlődése Tolna megye iparában. *TTMT* X (1983) 629–663.
- BALASSA 1995 BALASSA Iván: Székely Múzeum, Bonyhád, Tolna megye, 1947–1950. (Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum második világháború utáni történetéhez.) *Acta* 1996 (1997) I. 305–316.
- BELUSZKY 1999 BELUSZKY Pál: *Magyarország településföldrajza*. Budapest–Pécs 1999.
- BIBÓ 1986 BIBÓ István: A magyar demokrácia válsága. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok II. 1945–1949*. Budapest 1986, 13–80.
- BLAU 2008 BLAU László: *Bonyhád*. Bonyhád 2008.
- BLAZOVICH 2007 BLAZOVICH László: *Szeged rövid története*. Szeged 2007.
- BODA 1975 BODA Ferenc: *Tolna megye fogyasztási szövetkezetei 1945–1972*. Szekszárd 1975.
- BODOR 1975a BODOR György: Székely honfoglalás 1945-ben. I. *Forrás* VII/3 (1975) 70–83; *Forrás* VII/4 (1975) 59–68.
- BODOR 1975b BODOR György: A honismereti munka kezdetei a dunántúli székelyek körében. *Honismeret* III/5–6 (1975) 90–95.
- BÖHM 1990 BÖHM Vilmos: *Másodszor emigrációban...* Budapest 1990.
- CSEKŐ 2001 CSEKŐ Ernő: Az 1947-es választások völgyeségi jellemzői. In: *A Völgyesség huszadik százada – Struktúrák és konfliktusok*. Szerk. Szita László – Szóts Zoltán. Bonyhád 2001, 110–118.
- CSEPPENTŐNÉ PÁLFI – KOVÁCS 1995 CSEPPENTŐNÉ PÁLFI Ilona – KOVÁCS Lászlóné: A bonyhádi Vörösmarty Mihály Általános Iskola története. In: *A bonyhádi Vörösmarty Általános Iskola története*. [Szerk. nélkül.] Bonyhád 1995, 52–58.
- DURGONICSNÉ MOLNÁR 1992 DURGONICSNÉ MOLNÁR Erzsébet: Tolna vármegye agrárkultúrájának eszmei veszteségei a második világháború következtében. *TMLF* 3 (1992) 83–107.
- FEHÉR 1988 FEHÉR István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*. Budapest 1988.
- FÖLDI 1987 FÖLDI István: *Madéfalvától a Dunántúlig*. Szekszárd 1987.
- FÜZES 1979 FÜZES Miklós: A nemzetiségi oktatás szervezési problémái a baranyai népiskolákban az 1923/24–1943/44. tanévben. *BH* 1979, 385–437.
- FÜZES 1985 FÜZES Miklós: A nemzetiségi oktatás fejlődése a Délkelet-Dunántúlon 1949–1972. *BH* 1983–1984 (1985) 575–602.
- FÜZES 1986 FÜZES Miklós: A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Délkelet-Dunántúlon 1941–1949 között I. *BH* 1985–1986 (1986) 715–783.
- FÜZES 1988 FÜZES Miklós: A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Délkelet-Dunántúlon 1941–1949 között II. *BH* 1987–1988 (1988) 489–543.

FÜZES 1990a	FÜZES Miklós: <i>Az alsó- és középfokú nemzetiségi oktatás története Délkelet-Dunántúlon 1945–1985</i> . Pécs 1990.
FÜZES 1990b	FÜZES Miklós: <i>Forgósziel. Be- és kitelepítések Délkelet-Dunántúlon 1944–1948 között</i> . Pécs 1990.
FÜZES 1991	FÜZES Miklós 1991: Völgységi forgósziel. Népeségi viszonyok változásai a régióban. In: <i>A Völgység két évszázada</i> . Szerk. Szita László – Szóts Zoltán: Bonyhád 1991, 33–44.
GONDA 2011	GONDA Gábor: <i>Nemzetiségpolitikai megfontolások, kényszermigráció és földreform németek által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken. 1944–1948</i> . Pécs 2011.
HALÁSZ 1973	HALÁSZ Péter: A vöröshagyma termelése a bukovinai székeleklyeknél. <i>AgrSz</i> XV/3–4 (1973) 507–524.
HIRN 1930	HIRN László: <i>Tolna vármegyei fejek</i> . Budapest 1930.
HORVÁTH 2018	HORVÁTH Antal: A Vörös Hadsereg ellátása, jóvátétel Sopron vármegye és a Csepregi járás példáján keresztül. <i>Soproni Szemle</i> LXXII/1 (2018) 62–94.
IZSÁK 1974	IZSÁK Lajos: Pártharcok Tolna megyében 1945–1948. <i>TTMT</i> VI (1974) 5–112.
IZSÁK 1994	IZSÁK Lajos: <i>Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956</i> . Pécs 1994.
JUHÁSZ – MÜLLER – WÁGNER 1960	JUHÁSZ Ildikó – MÜLLER Katalin – WÁGNER Mária: <i>Bonyhád monográfiája</i> . Bonyhád 1960. (Illyés Gyula Megyei Könyvtár Helytörténet 943.9 B 77)
K. BALOG 1972	K. BALOG János: Tolna megye felszabadítása, <i>TTMT</i> IV (1972) 5–54.
K. BALOG 1988	K. BALOG János: Múltunkból. <i>TMN</i> 1988. május 28. (XXXVI-II. évf. 127. sz.) 6.
K. BALOG 1990	K. BALOG János: A gazdasági élénkülés évei. Tolna megye 1934–1941 között. In: <i>Évszázadokon át III</i> . Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1990, 546–547, 604–605.
KACZIÁN 1991a	KACZIÁN János: A Völgység német nemzetiségi egyesületei. In: <i>A Völgység két évszázada</i> . Szerk. Szita László – Szóts Zoltán. Bonyhád 1991, 71–84
KACZIÁN 1991b	KACZIÁN János: Adatok a koalíciós évek egyesületeinek történetéhez. <i>TMLF</i> 2 (1991) 121–156.
KÁLI 2021	KÁLI Csaba: <i>Zala megye szovjetizálása 1945–1950</i> . Budapest 2021.
KANYÓ 1973	KANYÓ Ferenc: Az igazoló bizottságok tevékenysége 1944–1945-ben Szegeden és Csongrád megyében (1944 vége–1945 nyara). <i>Tudományos szocializmus</i> 12 (1973) 45–63.
KERESZTES 2017	KERESZTES Hajnalka: Lombos (Ledig) Alfréd. In: <i>Bonyhád Lexikon</i> . Szerk. Steib György. Bonyhád 2017, 319–320.
KISASSZONDY 1972	KISASSZONDY Éva: Az 1945-ös földreform Tolna megyében. <i>TTMT</i> IV (1972) 373–464.
KOLTA 1987	KOLTA László: Bonyhád művelődéstörténete (1867–1962). In: <i>Tanulmányok Bonyhád történetéből</i> . Szerk. Bábel Ernő – László Péter. Bonyhád 1987, 65–161.

KOLTA 1991	KOLTA László: <i>A bonyhádi Petőfi Sándor Gimnázium</i> . Budapest 1991.
KOLTA 1995	KOLTA László: A bonyhádi katolikus polgári leányiskola története. In: <i>A bonyhádi Vörösmarty Általános Iskola története</i> . [Szerk. nélkül.] Bonyhád 1995, 7–47.
KOLTA 2002	KOLTA László: Az árvaházak. In: <i>Dr. Kolta László tanár és helytörténész munkássága</i> . Szerk. Dobos Gyula – Kaczián János – Szöts Zoltán. Bonyhád 2002, 45–47. (Völgységi Füzetek 8.)
KONCZ 1947	KONCZ István 1947: A Völgységi Telepesek Központi Szövetkezetének közgyűlése. <i>VTKSZÉ</i> 1947. április 12., 3.
KOZÁK 2020	KOZÁK Péter: Rapai Gyula. https://www.nevpont.hu/palyakep/rapai-gyula-5f221 (elérés: 2024. 09. 12.)
KÖHEGYI – TÓTH 1994	KÖHEGYI Mihály – TÓTH Ágnes: Bodor György összefoglaló jelentése a Bonyhád környéki telepítésekről [1945] <i>TMLF</i> 5 (1994) 173–195.
KSH 1950, 3.	1949. évi népszámlálás. 3. Részletes mezőgazdasági eredmények. [Szerk. nélkül.] Budapest 1950.
KSH 1950, 5.	1949. évi népszámlálás. 5. Részletes épület- és lakásstatistikai eredmények. [Szerk. nélkül.] Budapest 1950.
KSH 1950, 9.	1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. [Szerk. nélkül.] Budapest 1950.
KULT 2014	KULT László: Egy „jó káder” karrierje a szocialista Magyarországon. Rapai Gyula politikai pályafutása. In: <i>Rangos famíliák – jeles személyek a 18–20. századi Dél-Dunántúlon</i> . Szerk. Kult László – Ódor Imre. Pécs 2014, 397–426. (Baranyai Történelmi Közlemények 6.)
L. BALOGH 2015	„Törvényes megszállás.” Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Szerk. L. Balogh Béni. Budapest 2015.
LÁSZLÓ 1987	LÁSZLÓ Péter: Népeségcsere Bonyhádon 1944–1948-ban. In: <i>Tanulmányok Bonyhád történetéből</i> . Szerk. Bábel Ernő – László Péter. Bonyhád 1987, 163–213.
LÁSZLÓ 1996	LÁSZLÓ Péter: Az 1945 utáni életmódváltozások hatása a Völgység településszerkezetére. In: <i>A Völgység ezeregy száz éve</i> . Szerk. Szita László – Szöts Zoltán. Bonyhád 1996, 191–195.
LÁSZLÓ 2002	LÁSZLÓ Péter: A Bonyhád-környéki Székelytelepes Községek Szabadművelődési Hivatala. <i>TMLF</i> 10 (2002) 201–248.
LÁSZLÓ 2005	LÁSZLÓ Péter: <i>Fehérlaposok. Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez</i> . Szekszárd 2005.
LÁSZLÓ 2006	LÁSZLÓ Péter: <i>Otthontalan évek: kényszerszermigráció Tolna megyében, 1944–1948</i> . Szekszárd 2006.
MÁDAI 1992	MÁDAI Lajos: Az 1945-ös nemzetgyűlési képviselő-választási eredmények demográfiai összefüggései. Budapest 1992. (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetek 11.)
MARKOVICS – SZÖTS 2004	MARKOVICS Mihályné – SZÖTS Zoltán: <i>110 évesek a bonyhádi menedékházak</i> . Bonyhád 2004.

MÁRKUS 2020	MÁRKUS Beáta: „Csak egy csepp német vér.” A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországon 1944/1945. Pécs 2020.
MISZLAI 1985	Ilyen volt az 1945-ös esztendő: cikkek a Tolna megyei sajtóból. Szerk. Mislai Sarolta. Szekszárd 1985.
MOLNÁR 1971	Magyarország története II. Szerk. Molnár Erik. Budapest 1971.
Nemzetgyűlési Napló 1952	Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója VI. [Szerk. nélkül.] Budapest 1952.
ŐSY-OBBERDING 1967	ŐSY-OBBERDING József: A bukovinai székelyek betelepítése a Dunántúlra. <i>AgrSz</i> IX/1–2 (1967) 183–194.
PÖLÖSKEI – GERGELY – IZSÁK 1995	Magyarország története 1918–1990. Szerk. Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos. Budapest 1995.
PUSKÁS 1970	PUSKÁS Attila: Az államhatalom és az államigazgatás formái Tolna megyében a felszabadulás után. In: <i>Tolna megyei helytörténeti füzetek I. (Kézirat.)</i> [Szerk. nélkül.] Szekszárd 1970, 73–80.
PUSKÁS 1972	PUSKÁS Atilla: Történelmi fordulat Tolna megyében 1944–45-ben. <i>TTMT</i> IV (1972) 55–370.
RÁNKI 1988	RÁNKI György: <i>Magyarország története 1918–1919, 1919–1945.</i> (Magyarország története tíz kötetben 8/2.)
ROMSICS 1999	ROMSICS Ignác: <i>Magyarország története a XX. században.</i> Budapest 1999.
ROMSICS 2007	ROMSICS Ignác: A 20. századi Magyarország. In: <i>Magyarország története.</i> Főszerk. Romsics Ignác. Budapest 2007, 773–958.
ROZS 2000	ROZS András: <i>Siklós 1956-ban.</i> In: Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai. Szerk. Vonyó József. Siklós 2000. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Siklos/pages/Siklos_evszazadai/015_Rozs_Andras.htm (elérés: 2024. 09. 12.)
SÁSDI 1991	SÁSDI Zoltán: <i>Bonyhád sportegyesületeinek története 1945-től napjainkig.</i> Szakdolgozat. Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola D/S 21. Szekszárd 1991.
SOLYMÁR 1965	SOLYMÁR Imre: Bonyhád felszabadulása. <i>BK</i> XI/1 (1965) 4–17.
SOLYMÁR 1970	SOLYMÁR Imre: Bonyhád 1944–1945. Mozaikok. <i>BK</i> XVI/1–2 (1970) 15.
SOLYMÁR 1975a	SOLYMÁR Imre: A bonyhádi utcanevek története. In: <i>Bonyhád a 18–20. században.</i> Szerk. Kolta László. Szekszárd 1975, 143–159.
SOLYMÁR 1975b	SOLYMÁR Imre: Az élet megindul. In: <i>Bonyhád a 18–20. században.</i> Szerk. Kolta László. Szekszárd 1975, 185–205.
SOLYMÁR 1987	SOLYMÁR Imre: Bonyhád hajdan Bonyha. In: <i>Tanulmányok Bonyhád történetéből.</i> Szerk. Bábel Ernő – László Péter. Bonyhád 1987, 42–43.
SOLYMÁR 1997	SOLYMÁR Imre: Fejezetek Györe történetéből. <i>TMLF</i> 6 (1997) 5–114.

SOMI 1970	SOMI Benjaminné: Új történelmünk hajnalán... Jubileumi tudományos ülés Szekszárdon. <i>TMN</i> 1970. március 27. (XX. évf. 73. sz.) 1, 3.
STEIB 2009	STEIB György: <i>A bonyhádi kórház története</i> . Bonyhád 2009.
STEIB 2017	<i>Bonyhád Lexikon</i> . Szerk. Steib György. Bonyhád 2017.
STEIB 2021	STEIB György: <i>A bonyhádi cipőgyár története</i> . Bonyhád 2021.
STEIB – TARCSAY 1973	STEIB György – TARCSAY István: <i>A Bonyhádi Zománcgyár története</i> . Budapest 1973. (Üzemtörténeti Füzetek 8.)
SZENCZI 1983	SZENCZI László: A népi demokrácia közoktatási rendszerének kialakítása Tolna megyében (1945–1948) <i>TTMT X</i> (1983) 501–598.
SZILÁGYI – SCHWEITZER 1991	SZILÁGYI Mihály – SCHWEITZER József: <i>A Tolna megyei zsidók története 1868–1944</i> . TMLF 2 (1991) 51–95.
SZITA 1983	SZITA László: A magyarországi németiség iskolaügyének alakulása a Délkelet-Dunántúlon 1938–1944. <i>BH</i> 1982 (1983) 441–556.
SZITA 1986	SZITA László: A nemzetiségi nyelvtanítás a Délkelet-Dunántúlon a két világháború közötti időszak oktatásügyi statisztikájának tükrében. <i>BH</i> 1985–1986 [1986] 603–645.
SZITA 1996	SZITA László: A lutheránus németiség bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. <i>TMLF</i> 5 (1996) 137–145.
SZŐTS 1990	SZŐTS Zoltán: Bonyhád és vidéke kisipara az 1950-es évek küszöbén. In: <i>A Dunántúl településtörténete VIII</i> . Szerk. Nemes István. Pécs 1990, 243–251.
SZŐTS 1992	SZŐTS Zoltán: <i>A második világháború bonyhádi áldozatainak emlékére. Lill Mihály naplója</i> . Bonyhád 1992. (Völgységi Füzetek 2.)
SZŐTS 2007	SZŐTS Zoltán: <i>A völgységi nemzetiségi-etnikai csoportok együttélése a második világháborútól napjainkig</i> . Bonyhád–Szekszárd 2007.
SZŐTS 2016	SZŐTS Zoltán: Bonyhádi zsidók Baranyában. In: <i>Források a Völgység tanulmányozásához. VI. Völgységi konferencia</i> . Szerk. Szőts Zoltán. Bonyhád 2016, 99–106.
T. MÉREY 1983	T. MÉREY Klára: A gyáripár Tolna megyében a második világháború idején. <i>TTMT X</i> (1983) 463–500.
TALPASSY 1945	TALPASSY Tibor: <i>A föld gazdát cserél</i> . Budapest 1945.
TARJÁN M. é. n.	TARJÁN M. Tamás: 1948. június 12. Megalakul a Magyar Dolgozók Pártja. <i>Rubicon Online</i> é. n. https://rubicon.hu/kalendarium/1948-junius-12-megalakul-a-magyar-dolgozok-partj (elérés: 2024. 09. 12.)
TÓTH A. 1991	TÓTH Antal: Adalékok a hazai németiség „Hűséggel a hazához” mozgalmának utóéletéhez. In: <i>A Völgység huszadik százada</i> . Szerk. Szita László – Szőts Zoltán. Bonyhád 1991, 109–120.
TÓTH Á. 1993	TÓTH Ágnes: <i>Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései</i> . Kecskemét 1993.

ÚMÉL 2001	<i>Új magyar életrajzi lexikon I. A–Cs.</i> Főszerk. Markó László. Budapest 2007.
VADKERTY 1999	VADKERTY Katalin: <i>A belső telepítések és a lakosságcsere.</i> Pozsony 1999.
V. KÁPOLNÁS 1991	V. KÁPOLNÁS Mária: Ahogy a kormánybiztos látta... Bodor György visszaemlékezése a székelyek letelepítésére. In: <i>A Völgyesség két évszázada.</i> Szerk. Szita László – Szóts Zoltán. Bonyhád 1991, 125–127.
V. KÁPOLNÁS 1996	V. KÁPOLNÁS Mária: Székely múzeumok hanyattatásai. <i>Limes</i> IX/3 (1996) 127–144.
VIDA 1999	<i>Az 1945. évi november 29-re Budapestre összehívott Nemzetgyűlés almanachja 1945. november 29.–1947. július 25.</i> Főszerk. Vida István. Budapest 1999. (Országgyűlési almanach. Történelmi sorozat II. kötet) https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/hk/alm/almanach_1945-47.pdf (elérés: 2024. 09. 12.)
VIDA 2001	VIDA István: <i>Fejezetek a Független Kisgazdapárt történetéből. 1930–1956. Tanulmányok.</i> http://real-d.mtak.hu/823/1/Vida_2001_1.pdf (elérés: 2024. 09. 12.)
VIZIN 2021	VIZIN Balázs: Szobrot avattak a kényszermunkára hurcolt bonyhádiak emlékére. <i>teol.hu</i> 2021. nov. 25. https://www.teol.hu/helyi-kozelet/2021/11/szobrot-avattak-a-kenyszermunkara-hurcolt-bonyhadiak-emlekere (elérés: 2024. 09. 12.)
VÖRÖS 1942	VÖRÖS László: <i>Bonyhád.</i> Pécs 1942.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltár (MNL OL)	
MNL OL XIX- B-1-h	Belügy Egyesületi Főosztály https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu (elérés: 2024. 09. 12.)
MNL OL XIX-C-11.	Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság nyilvántartása a hazatért hadifoglyokról. https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/a-debreceni-hadifogoly-atvevo-bizottsag-nyilvantartasai-a-hazatert-hadifoglyokrol/informacio (elérés: 2024. 09. 12.)
MNL OL K 150-1944-VII-5	Polgári kori egyesületek K Kútfő, Tétel, 5. https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu (elérés: 2024. 09. 12.)
Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára (MNL SML)	
MNL SML XXXI. 3. 1–32.	Somogy Megye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának Iratai és Képviselőválasztási Névjegyzékei Összesítő Eredménykimutatás. 1. Baranya Tolna
Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltára (MNL TML)	
MNL TML IV. 401. b.	Tolna vármegye főispánjának iratai. Általános iratok
MNL TML IV. 404. b.	Tolna vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok
MNL TML IV. 407.	Tolna vármegye tiszti főorvosának iratai

MNL TML IV. 417. b.	Völgységi (Bonyhádi) járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai. Közigazgatási iratok
MNL TML IV. 418.	Völgységi (Bonyhádi) járás tisztiorvosának iratai
MNL TML IV. 439.	Völgységi (Bonyhádi) járás szociális titkára iratai
MNL TML V. 709. c.	Bonyhád Nagyközség iratai. Közigazgatási iratok (1765–1950) képviselőtestületi üléseinek jegyzőkönyve
MNL TML V. 709. d.	Bonyhád Nagyközség iratai. Bonyhád dobolási könyve
MNL TML V. 711.	Cikói Körjegyzőség iratai
MNL TML VI. 204.	Völgységi (Bonyhádi) járás gazdasági felügyelőjének iratai
MNL TML VIII. 58.	Bonyhádi Evangélikus Kereskedelmi Középiskola
MNL TML X. 1.	Magyar Kommunista Párt Tolna Megyei Bizottsága (Szekszárd) iratai (1945–1947)
MNL TML X. 7.	Magyar Kommunista Párt Völgységi Járási Titkársága iratai
MNL TML XIV. 48.	Bodor György iratai
MNL TML XIV. 69.	K. Balog János levéltárigazgató iratai
MNL TML XVII. 2.	Bonyhádi Községi és Járási Nemzeti Bizottság iratai
MNL TML XVII. 51.	Majosi Nemzeti Bizottság iratai
MNL TML XVII. 404.	Bonyhádi Igazoló Bizottság iratai
MNL TML XVII. 512.	Bonyhádi Községi Földigénylő Bizottság iratai
MNL TML XVII. 608.	Váraljai Községi Földigénylő Bizottság iratai. Vegyes iratok
MNL TML XXIV. 1.	Népgondozó Hivatal Délnyugatmagyarországi Kirendeltségének iratai
MNL TML XXIV. 201	Tolnavármegyei Földhivatal iratai
MNL TML XXIV. 1701.	Állami Telepítési Felügyelő (Benkó) iratai
MNL TML XXXV.	Magyar Szocialista Munkáspárt Tolna Megyei Bizottsága iratai
Pécsi Egyházmegyei Levéltár (PEL)	
PEL I. 3. b.	Püspöki Levéltár (Egyházmegyei Tanfelügyelőség). Segédletek
PEL. I. f. 1.	Püspöki Levéltár (Püspöki Hivatal) Körlevelek

RÖVIDÍTÉSEK

AgrSz	Agrártörténeti Szemle, Budapest
BH	Baranyai Helytörténetírás, Pécs
BK	Bonyhádi Közgazdász, Bonyhád
TMLF	Tolna Megyei Levéltári Füzetek, Szekszárd
TMN	Tolna Megyei Népújság, Szekszárd
TN	Tolna megyei Néplap, Szekszárd
TTMT	Tanulmányok Tolna Megye Történetéből, Szekszárd
ÚD	Új Dunántúl, Pécs
VM A	Völgységi Múzeum Adattára, Bonyhád
VM D	Völgységi Múzeum Dokumentumtára, Bonyhád
VTKSZÉ	Völgységi Telepesek Központi Szövetkezete Értesítője

MELLÉKLETEK

1. táblázat. A bonyhádi pártok alapítóinak társadalmi összetétele (1945)

Társadalmi réteg	Foglalkozás	Pártok				
		MKP	*SZDP	NPP	FKgP	PDP
Birtokos paraszt	kisgazda		8	2	1	1
	törpebirtokos					
	földműves		33	5	10	
	kertész		1			
Összesen			42	7	11	1
Mezőgazdasági munkás	mezőgazdasági szakmunkás		1			
	gazdasági cseléd					
	napszámos, szőlőmunkás, földmunkás		4			
Összesen			5			
Iparos	gyár-/üzemtulajdonos		1			2
	(kis)iparos	2	93	1	3	3
Összesen		2	94	1	3	5
Kereskedő	(kis)kereskedő		47		1	2
	kereskedősegéd		5			
Összesen			52		1	2
Szolgáltató	vendéglős, kocsmáros, pincér		3			
	zenész, iparművész		3			1
	fuvarozó			1		
Összesen			6	1		
Ipari munkás	szakmunkás	3	6		1	3
	gyári munkás		5			
	segédmunkás (iparossegéd)	1	20			
	cipőgyár	7	52			
	zománcgyár	1	22			
	malom		20			1
	villanytelep	1	1			
Összesen		13	126		1	3
Értelmiségi	ügyvéd, orvos, tanár, tanító, egyetemi hallgató		17			3
Alkalmazott	tisztviselő (vasúti, postai)	1	92			3
Egyéb	háztartásbeli		56	15	12	5
Elhunyt				4		
Összesen		15	490	28	28	26
Meg nem nevezett foglalkozású		2	121	23	15	3
Összes adat		18	611	51	43	29

*Az SZDP tagnévsora, 1946. augusztus–1947. Forrás: MNL TML MSZMP TMB Gy/B/5 1.d.

2. táblázat. Az 1945. évi választások eredményei

Pártok	FKgP	SZDP	MKP	NPP	PDP	Összesen	Érvénytelen
Tolna megye							
Férfi	35 863	7866	7309	6450	909	58 397	513
Nő	51 405	8360	6763	7225	1011	74 764	635
Összesen	87 268	16 226	14 072	13 675	1920	133 161	1148
%	65,54	12,19	10,56	10,27	1,44	100	
Völgységi járás							
Férfi	3098	624	895	1628	76	6325	66
Nő	4969	685	806	1826	86	8372	72
Összesen	8067	1309	1705	3455	162	14 697	138
%	54,1	9	12	23,8	1,1	100	
Bonyhád							
Férfi	804	251	143	74	51	1323	12
Nő	1463	278	131	71	50	1994	14
Összesen	2267	529	274	145	101	3345	26
%	67,8	15,8	8,2	4,3	3	100	

Forrás: MNL SML XXXI. 3. 1–32.

3. táblázat. Az 1947. évi választások eredményei

Párt neve	Tolna megye		Völgységi járás				Bonyhád			
	összes	%	férfi	nő	összes	%	férfi	nő	összes	%
MKP	24 295	18,25	1725	1612	3337	26,27	343	281	624	21,5
FKgP	36 544	27,46	710	760	1470	11,57	38	39	77	2,65
SzDP	17 902	13,48	935	888	1823	14,35	268	291	559	20,64
NPP	17 609	13,24	1318	1314	2632	20,72	164	148	312	10,75
DNP	23 870	17,83	199	333	532	4,18	9	20	29	0,99
MFP	8773	6,59	1001	1298	2299	18,09	427	632	1059	35,81
MRP	976	0,86	123	134	257	2,02	54	51	105	3,55
FMDP	2050	1,82	51	73	124	0,97	7	18	25	0,86
PDP	1075	0,95	50	78	128	1,79	40	53	93	3,2
Összes	133 094				12 602				2883	

Forrás: MNL TML IV. 417. b. (1947. augusztus 31.)

DNP = Demokrata Néppárt (Barankovics-párt)

FMDP = Független Magyar Demokrata Párt (Balogh-párt)

MFP = Magyar Függetlenségi Párt (Pfeiffer-párt)

MRP = Magyar Radikális Párt (Peyer-párt)

4. táblázat. Bonyhád 1945. évi költségvetése (1945. december 27.)

Fejezet	Főösszesítés	Szükséglet	Fedezet
I.	Igazgatás	8 383 303	217 993
II.	Adókezelés	118 000	1 521 500
III.	Tűzrendészet	50 099 000	5 250 000
IV.	Közegészség, állategészség	490 640	8 250
V.	Tanügy, testnevelés	2 020 821	
VI.	Közművelődés, egyház	59 497	
VII.	Szegényügy, népjólét	1 044 143	66 727
VIII.	Közlekedés	205 800	204 860
IX.	Vagyonigazgatás	876 894	402 222
Összesen		63 298 098	7 671 552

Forrás: MNL TML IV. 404. b. 1933/1946.

5. táblázat. A gazdák kezében lévő készletek (1945. június 4.)

Termény	Mennyiség (q)	Megjegyzés
Búza	1600	
Rozs	400	
Kukorica	550	
Burgonya	500	
Borsó	600	Orosz lefoglalás alatt
Bab	100	
Napraforgómag	1000	Bolgár katonai igénybevétel
Lenmag	150	Részben orosz lefoglalás alatt
Mák	70	Részben orosz lefoglalás alatt
Zsír	53	Községekben, rossz edényekben

Forrás: MNL TML IV. 417. b. 1704/1945. 9.d.

6. táblázat. Terménybeszolgáltatások az orosz katonai hatóságoknak 1944. ápr. 11-ig, I–VII.

Fajta	Bonyhád	Majos	Völgységi járás
Búza (kg)	Kenyér- gabona	<u>11 240</u>	216 690
Rozs (kg)		<u>17 300</u>	<u>186 260</u>
Árpa (kg)			1032
Zab (kg)			3000
Bab (kg)	2000	2849	30 945
Borsó (kg)			7842
Napraforgó (kg)	1000	<u>13 244</u>	
Burgonya (kg)	30 000		158 953
Széna (kg)	30 142	14 398	407 470
Kukorica (kg)	25 000	14 200	164 557

Forrás: MNL TML IV. 417. b. 1945. 04. 30. 1107. 8.d., 2. d. Bonyháddal együtt

7. táblázat.

Az állatállomány alakulása 1944–1945, a Vörös Hadseregnek leszállított szarvasmarhák

	Bonyhád	Völgységi járás	**Völgységi járás
Lóállomány			
*1944	579	4509	4305
1945. IV. 30.	271	1735	1199
%	47	39	28
Szarvasmarha			
*1944	1307	18 776	18 870
1945. IV. 30.	708	10 912	14 930
%	54	58	79
Leadott db	402	6065	
Tartozás	402	3852	3052
Sertés			
*1944	1759	23 196	23 110
1945. IV. 30.	983	14 431	14 969
%	56	66	64
Juh			
*1944	1294	16 539	17 332
1945. IV. 30.	1278	15 169	14 332
%	99	92	82

Forrás: MNL TML IV. 417. b. (1945. IV. 30.) 1107. 8. d.,

**MNL TML V. 417. b. (1945. IV. 5.) II. sz. 99/1945

MNL TML VI. 204. 58/1945. IV. 30.,

28/1945. IV. 5. 5.d., * 1944 tavasza

8. táblázat. A művelési ágak szerkezete a tavasziak tekintetében

Termény	1945. III. 28. terv, hektár	1945. IV. 8. tény, hektár
Tavaszi árpa	650	650
Zab	2200	2450
Kukorica	5500	
Burgonya	1600	1400
Borsó	1400	1620
Répa	700	570

Forrás: MNL TML 417. b. 651/1945. (03. 28.)

9. táblázat. Telepítési adatok 1945–1946

Település	Elkobzást szenvedett 1945. VI. 16.	Betele- pített 1945. VI. 16.	Betele- pített 1945. VI. 30.	Betele- pített 1945. VI. 30.	Betelepít- tett 1945. XI-XII. hó	Betelepít- tett 1945. XI-XII. hó	Betele- pített 1946. III. hó	Kitele- pítettek 12.330/ 1945. ME r.
Bonyhád	37	38	54	216	102	486	105	1806

FÜZES 1991, 41–43; FÜZES 1986, 738,763–767; ÖSY-OBERDING 1967, 189–190; LÁSZLÓ 2006, 118.
TALPASSY 1945, 49–50; MNL TML XVII. 2. (1945. 04. 10. 27–28.), MNL TML XXIV. 1701. 35. d.

10. táblázat. A kitelepítés következtében a népességben és birtokviszonyokban bekövetkezett változások Bonyhádon 1941–1949

1. A település lélekszáma az 1941-es népszámláláskor	8333
2. Ebből német anyanyelvű személy	4391
3. Ebből német nemzetiségű személy	2716
4. Málenkij robotra elhurcolt személyek száma, 1945. január	215
5. Az összeírt személyekből igazolási eljárásra került	1930
6. Az igazolásból kimaradt, elhunyt vagy távollévő személy	944
7. Elkobzott, internált, összetelepített, vagyonkorlátozott család	501
8. Németországba kitelepített család	528
9. Németországba kitelepített személy	1838
10. A földalap tulajdonába került házak száma	484
11. A földlap tulajdonába került föld (k. hold)	4373
12. A község teljes területe (k. hold)	7420
13. Betelepített összes családok száma	449
14. Kijuttatott összes földterület	4041
15. Bukovinai székely és erdélyi menekült családok száma	294
16. Belföldről települt családok száma	81
17. Felvidéki családok száma	74
18. A település lélekszáma 1949-ben	7468

Forrás: LÁSZLÓ 2006, 118, 122, 124; MNL TML XXIV. 1701. (1945. 06. 10.) 53 m.
47-48, MNL TML XXIV. 1701. 1947. 33. 27.d., MNL TML XXIV. 1701. 1947. 35.;
FÖLDI 1987, 208; FÜZES 1988, 535; FÜZES 1991, 41; MNL TML XXXV. 1.d.

11. táblázat. Alapvető népesedési mutatók

1941	Bonyhád	8333	Völgységi járás	40 768
1944**	Bonyhád	7958	Völgységi járás	42 928
	Szám	‰	Szám	‰
Élveszületések	113	14	566	17
Halálozások	104	13	601	14
Term. szaporodás	9	1	–35	–4
Csecsemőhalandóság %	7	6	42	7
1945	Bonyhád	7050	Völgységi járás	43 269
Élveszületések	115	16	600	13
Halálozások	107	15	700	16
Term. szaporodás	8	1	–100	–2
Csecsemőhalandóság %	12	10	105	17
1946	Bonyhád	8352	Völgységi járás	41 137
Házasságkötések száma	85	11	445	
Élveszületések	161	20	866 (814)	20
Halálozások	125	15	699	17
Term. szaporodás	36	5	115	2
Csecsemőhalandóság %	18	11	106	13
1947**	Bonyhád	8380	Völgységi járás	44 115
Házasságkötések száma	54	6	347	8
Élveszületések	181	22	922	21
Halálozások	94	11	601	14
Term. szaporodás	87	10	321	7
Csecsemőhalandóság %	16	9	120	13
1948	Bonyhád	8 532	Völgységi járás	38 671
Házasságkötések száma	70	8	343	9
Élveszületések	177	21	933	24
Halálozások	72	9	487	12
Term. szaporodás	105	12	446	11
Csecsemőhalandóság %	12	7	97	10
1949. I. 1.	Bonyhád	7 468	Völgységi járás	37 602
Természetes szaporodás	–865	–10	–3166	–8

Forrás: MNL TML IV. 418. (1945–1946) 1. d, 1948. 5.d., KSH 1950, 8. 418–419., KSH 1950, 9.131, 1944**, 1947. évi lélekszám számított érték

12. táblázat. A népesség foglalkozási viszonyai (1949. I. 1.)

Helyszín	Foglalkozás	Kereső	Eltartott
Bonyhád	munkás	1591	1641
Völgységi járás	munkás	5508	6760
Bonyhád	alkalmazott	455	549
Völgységi járás	alkalmazott	1064	1313
Bonyhád	önálló	922	1899
Völgységi járás	önálló	5824	13 078
Bonyhád	segítő családtag	340	27
Völgységi járás	segítő családtag	3638	267
Bonyhád	közületi eltartott		34
Völgységi járás	közületi eltartott		120

Forrás: KSH 1950, 8. 418–419.

13. táblázat. Foglalkozási szerkezet

Bonyhád	1945. VII. 14.	1949. VIII. 2.
Földműves	700	900
Napszámos	300	300
Iparos	550	250
Kereskedő	250	60
Tisztviselő	400	200*
Gyári munkás	500	870
Bányász	10	
Háztartásbeli	2100	
Eltartott	2090	
Egyéb	100	

Forrás: MNL TML IV. 417. b. 2595/1945. 9. d.
MNL TML IV. 404. a. 32/1949. *értelmiségi

14. táblázat. A lakások adatai (1949. I. 1.)

A lakások típusai, jellemzői		Bonyhád
Lakások száma		2011
ebből	magánlakás	1996
	intézeti	14
	lakott üzlet, műhely	1
A magán-lakások közül*	egyszobás házak száma	135
	kétszobás házak száma	500
	háromszobás házak száma	420
	többszobás házak száma	217
	házak száma összesen	1272
A magán-lakások lakó-helyiségei	összesen	7892
ebből	szoba	3561
	konyha	2245
	éléskamra	1260
	más lakóhelyiség	826

Forrás: KSH 1950a, 76–77, 90–91.

*MNL TML IV. 404. a. 32/1949. (08. 02.)

15. táblázat. A lakosság vallás szerinti megoszlása

Vallás	Bonyhád, 1945. VIII. 28.		Bonyhád, 1949	
	Lélekszám	%	Lélekszám	%
Római katolikus	3830	54,7	5250	70,3
Görögkatolikus			22	0,3
Baptista	150	2,1	22	0,3
Református	250	3,6	597	8,0
Evangélikus	2600	37,0	1225	16,4
Görögkeleti	20	0,3	22	0,3
Unitárius			7	0,1
Izraelita	150	2,0	178	4,2
Egyéb és ismeretlen	25*	0,3	7	0,1
Összesen	7000	100	7468	100

Forrás: MNL TML IV. 417. b. 2764/1945. (VIII. 28.)

16. táblázat. Kimutatás az iskolákról

Helyszín	Iskolatípus	Iskolák száma		Férőhelyek száma		Növendékek száma	
Bonyhád	elemi népiskola	1943	1945	1943	1945	1943. I. 1.	1945. I. 1.
		8	6	750	750	650	550
Völgységi j.		48	43	4919	4919	4145	3766
Bonyhád	gimnázium	1	1	400	400	390	400
	polgári	1	1	120	120	120	60
	iparostanonc	1	1			146	50

Forrás: MNL TML IV. 417. b. 1107/1945. 8.d.; MNL TML IV. 417. b. 1158/1945. 8. d.

Bonyhád in the Period of Sovietisation from 29 November 1944 to 1949

The village of Bonyhád was the economic and intellectual centre of the Völgység district, the Baranya Völgység, and even the part of Tolna-Baranya inhabited by Germans – *Schwäbische Türkei* (Swabian Turkey) – and partly the place of its political organisation from the late eighteenth century when it became a market town. It was also one of the centres of the Jewish population living in the county. From the end of the nineteenth century onwards, the settlement also fulfilled the administrative, commercial, healthcare, cultural, and educational needs of the surrounding villages. The special national and ethnic composition of its population evolved due to historical events that took place in Bonyhád and the Völgység. The exchange of people inhabiting the Völgység began in the last phase of the Second World War and lasted until 1948. It transformed the core area of the German communities living in south-east Transdanubia into a landscape predominantly inhabited by Hungarians and scattered groups of German people. The Soviet interests in Central Europe created a system that at least formally preserved the institutional framework of bourgeois democracy, which increasingly came under the influence of the Communist Party. After the summer of 1947, the coalition government was more and more clearly abolished. Due to Sovietisation, a one-party system and Soviet-style proletarian dictatorship had developed by 1950.

The author has undertaken to write a study exploring the history of Bonyhád in a complex way. He presents the town's central role in comparison with other settlements, demonstrating the special features of its evolution and its role in the Hungarian settlement system. The work is based on archival and published sources. The author primarily focused on the communities of the townspeople, their composition and transformation, the framework and conditions of living, and their daily life. In addition to the political events, he also laid great emphasis on researching the ordinary events and institutions of farming, culture, and religious life, the evolution of healthcare and social welfare, as well as local customs and traditions.